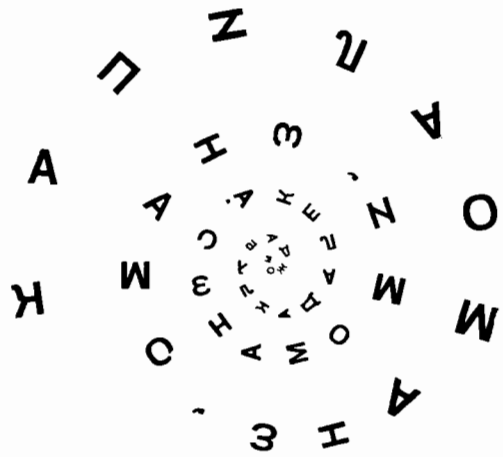

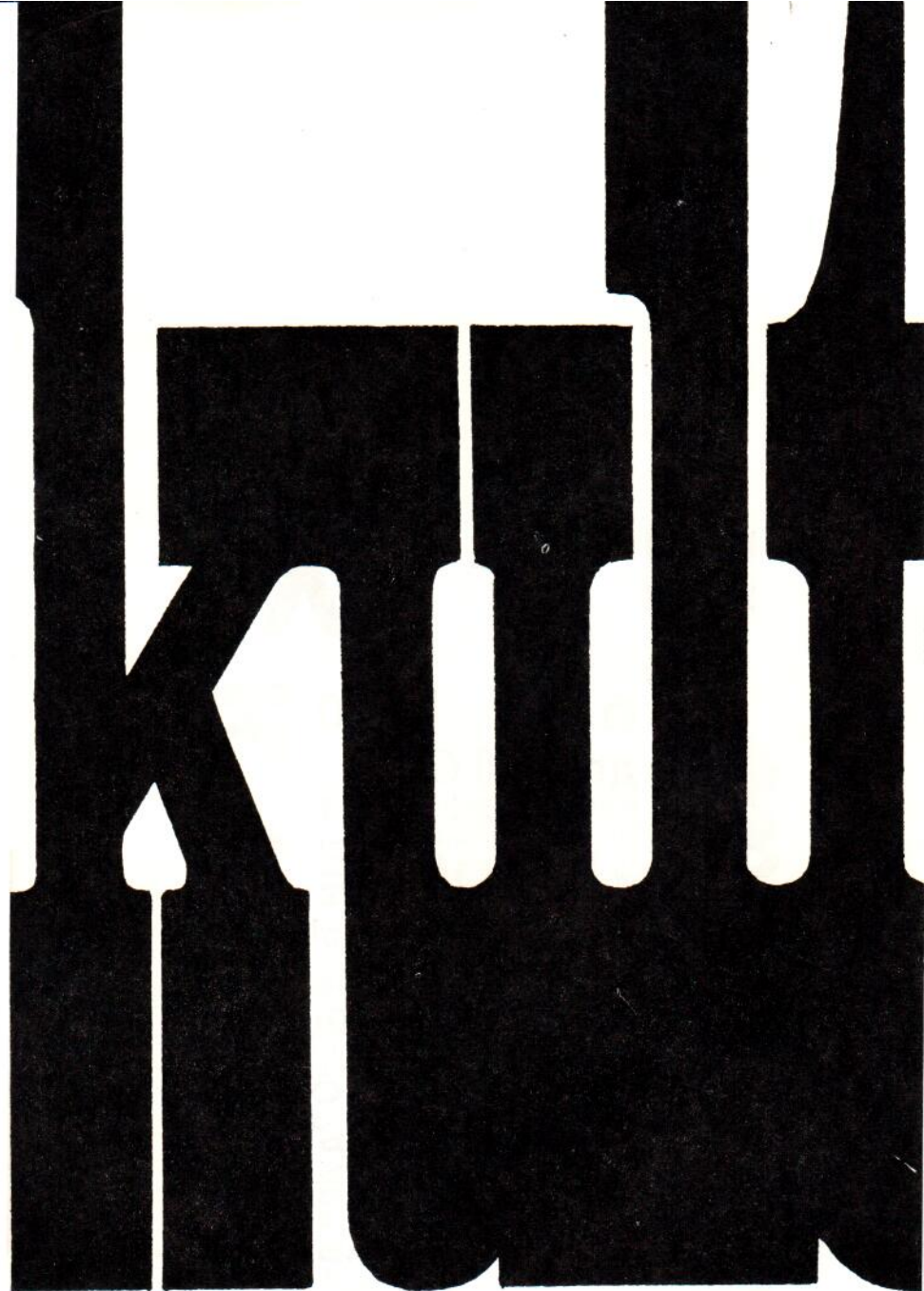
THE KILLERS

«ПЛОСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ» ПЛОСКОПРИВНО-КОНТИНУАЛЬНОГО ОБЪЕДИНЕНИЯ
УСЛУЖИТЕЛЯ И ПРАВИТЕЛЯ ПРАВИТЕЛЯ ПРАВИТЕЛЯ ПРАВИТЕЛЯ ПРАВИТЕЛЯ
ПЛЕЧОКНИСКО ОКОМ МННУЕМО ПОИНОКО ССВЕЛО
НЕСВАМОТЬС & КЕНЕАЕСАЖВЕПНМНЛА
ЦЛТЛТЛНЖ & ЛТОДЛАВЕСАСТВА
МТЬЕЛЕЕЬ & НУРЕДОКОМ
НПЛОД О ЛОНА
ЦЛТЛЬ & АВН

ZARKO ROŠULJ

Teorija

**ČASOPIS ZA TEORIJU I
SOCIOLOGIJU KULTURE
I KULTURNU POLITIKU**

KULTURA

REDAKCIJA
SLOBODAN CANIĆ
TRIVO INDIĆ
VUJADIN JOKIĆ
SVETA LUKIĆ

STEVAN MAJSTOROVIĆ
(odgovorni urednik)

MILOŠ NEMANJIĆ
MIRJANA NIKOLIĆ
MIODRAG PETROVIĆ
NEBOJŠA POPOV
MILAN VOJNOVIĆ
TIHOMIR VUČKOVIĆ

OPREMA
BOLE MILORADOVIĆ

LEKTOR
ILIJA MOLJKOVIĆ

KOREKTOR
OLGA MARTINOVIĆ

CRTEŽ NA KORICAMA
NADEŽDA VITOROVIĆ

METER
ŽARKO STOJANOVIĆ

Ovaj tematski broj posvećen MEĐUNARODNOJ KULTURNOJ SARADNJI uredili su *Majki J. Flak* i *Stevan Majstorović*.

Izdaje: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd

Redakcija časopisa »Kultura«, Beograd, Nemanjina 24, II sprat. Telefon 656-869

Izlazi četiri puta godišnje. Cena jednog broja 10.— din. dvobroja 20.— din. Godišnja pretplata 40.— din. Pretplata se šalje na adresu: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Žiro račun 608-3-1284-10 s naznakom »Za časopis Kultururu«.

Rukopise slati u dva primerka s rezimeom.

KULTURA-Review for Cultural Theory and Policy (Editor in Chief Stevan Majstorović) Beograd, Nemanjina 24/II, tel. 656-869. Published quarterly by Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Single copy U.S. \$ 1 — Annual subscription U.S. \$ 4 should be sent to Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, Nemanjina 24/II. Account c/o Belgrade Banks 608-620-1-1-320/02090 Please send all contributions in 2 copies with a summary. Stampa grafičko preduzeće »Slobodan Jović«, Beograd

---

SADRŽAJ

Majkl J. Flak
MEĐUNARODNI ODNOSI U PROSVETI I KULTURI
I SVET KOJI SE PREOBRAŽAVA

9

Mihailo Marković
PRETPOSTAVKE EVROPSKE KULTURNE SARADNJE

17

Bart Lander
FAKTOR »KULTURA« U GLOBALNOM
DRUŠTVENOM SISTEMU

27

Jurij B. Borev
MEĐUUTICAJI RAZNIH KULTURA

36

Rudi Supek
INTELEKTUALCI I PROBLEM INTEGRACIJE
EVROPE

42

Edmund S. Glen
U SUSRET TEORIJI MEĐUKULTURNIH
KOMUNIKACIJA

55

Oto Klineberg
ODNOSI U KULTURI MEĐUNACIONALNI
I UNUTARNACIONALNI

71

Stevan Majstorović
NARODNOSTI I MEĐUNARODNA KULTURNA
SARADNJA

80

Ingrid Ejde
STUDENTI KAO MOSTOVI IZMEĐU KULTURA

99

Zdravko Mlinar
STVARALAŠTVO I MALE NACIJE

115

Tomo Martelanc
KULTURA MALE NACIJE

124

Miroslav Žulavski
KULTURNA RAZMENA

131

Ksenija Gaćinović
UNESCO PRED PROMENAMA

139

Dušan Vejnović
MEDUNARODNA KULTURNA POLITIKA
JUGOSLAVIJE

148

Ragu Nat
USMERAVANJE KA DRUGOM DRUŠTVU I OBUKA
NAMENJENA INTERKULTURNOJ AKTIVNOSTI

158

Martinus Emge
ATASE ZA KULTURU: PROBLEMI, MOGUĆNOSTI I
OPASNOSTI JEDNE, JOŠ NEODREĐENE,
DIPLOMATSKE ULOGE

175

Jovan Jančićević
PREVODNA I NACIONALNA KNJIŽEVNOST

186

Miloš Nemanjić
NA PUTEVIMA PREVODILAŠTVA

195

BELEŠKA O AUTORIMA

208

CONTENTS

212

Ovaj, specijalni broj „Kulture”, posvećen MEĐUNARODNIM KULTURNIM ODNOSIMA je svojevrsan poduhvat u nekoliko pogleda. Prvo, namera mu je da u jednom, specijalnom broju, okupi priloge o ovoj temi iz pera naučnika iz niza društava i država. Drugo, cilj mu je da bude verovatno prvi pokušaj da se spomenuta tema obradi u dvojezičnom izdanju časopisa koji je više nacionalni nego međunarodni. Treće, cilj mu je da temi kulture pride kako s obzirom na njen „antropološki” tako i njen „humano-umetnički” smisao.

Broj koji je pred Vama delom je uspeo da ostvari svoje ciljeve — ali samo delom. Časopisi su prinuđeni da vode računa o rokovima. Do časa konačnog predavanja rukopisa urednicima nisu stigli članci pozvanih kolega, naučnika iz Nigerije, Japana i od UNESCO-a. Međutim, ovaj broj je inače dosegao svoj cilj. On iz raznih uglova razmatra međunarodne kulturne odnose, sa stanovišta jedne globalne perspektive, pretpostavki kulturne saradnje u Evropi, kulturne integracije Evrope, promenljivog lika UNESCO-a, kreativnosti „malih naroda”, sa stanovišta uloge studenata kao mosta među kulturama, komunikacije među kulturama, obrazovanja za međukulturno delovanje, itd. Broj sadrži priloge autora iz Indije, Amerike, Francuske, SSSR-a, SR Nemačke, Poljske, Holandije, Norveške i Jugoslavije.

Nadamo se da izložene misli, pokrenuta pitanja i uočeni problemi imaju značaj za većinu društava, da nastoje da odraze jednu široku međunarodnu perspektivu.

Urednici su sigurni da će svim autorima biti dobro došle primedbe i sugestije čitalaca ovoga broja. Nema boljeg načina da poboljšamo svoja znanja o funkciji koju vrše međunarodno obrazovanje i kulturni odnosi no što je sudelovanje u njima. Prepiska i konstruktivna razmena mišljenja metodi su koji su nam svima od nesumnjive koristi.

M. J. Flak — S. Majstorović

Preya Myant
CIPRAKWE
HEAYHWE
AUATENE

BOLE MILORADOVIC

MEĐUNARODNI ODNOSI U PROSVETI I KULTURI I SVET KOJI SE PREOBRAŽAVA

Na ovom stepenu razvoja svetske istorije, međunarodni odnosi se realizuju na tri uporedna nivoa: (1) na nivou država, (2) na nivou organizovanih grupa u raznim društvima koje su povezane odnosima ili saradnjom sa sličnim grupama u drugim društvima i (3) na nivou pojedinaca — kao stručnjaka ili privatnih lica — čiji se kontakti ili saradnja protežu preko granica njihovih zemalja. Pravno-politički, tj. „oficijelno“, čovekovo boravište, posmatrano u globalu, podeljeno je na više od nekih 140 suverenih država i nešto kolonija. Svakoj nacionalnoj jedinici su svojstveni vlast i lojalnost, i najveći deo društveno-političkih procesa i transakcija u svakom pojedinom društvu ostvaruje se unutar toga društva. Ali, ova *vertikalna* političko-diplomatska struktura sada obuhvata samo manji deo ukupnih međudruštvenih odnosa u svetu. Nju prožimaju i u nju su utkani sve brojniji *pobočni*, horizontalni odnosi i aktivnosti u kojima su javne ili privatne grupe kao i pojedinci koji zastupaju svoja prava izvršio i nosioci poduhvata u oblasti saradnje. Na taj način, dok međudržavni odnosi na nivou diplomatije, ugovora, finansiranih programa i utvrđivanja opštih prioriteta, pokazuju tendenciju da zadrže svoju važnost, znatan deo *sadržine* međunarodnih transakcija čine poduhvati,

---

delatnosti i međusobni kontakti koji se, u zavisnosti od odnosnih društava i sistema, obavljaju na subvladinom ili nevladinom nivou.

Ovo daje novi vid međunarodnim, regionalnim i svetskim procesima, u kojima vlade, ma kakav bio njihov karakter, podstiču transnacionalne odnose segmenata svojih društava, podržavaju ih ili tolerišu. Uporedo s tim, grupe i pojedinci uključeni u ove odnose podnose predloge vladama i utiču na njih. Ovo je bilo odavno očigledno i poznato u domenu međunarodne trgovine i ekonomskih odnosa. Tek od skora zapaža se paralelan razvoj u oblasti prosvete, nauke i kulture.

Ovo, naravno, nije iznenađujuće. S obzirom na to da milioni ljudi svake godine putuju u inostranstvo, da se broj vladinih i nevladinih međunarodnih organizacija brzo povećava i da one organizuju niz međunarodnih obrazovnih programa i konferencija, istraživačkih ili studijskih projekata, da nacionalne vlasti finansiraju višestrane programe specijalizacije i obrazovanja u inostranstvu, da je broj specijalizovanih časopisa mnogo veći nego ikada ranije i da su u svakoj zemlji u svetu stručnjaci u svim granama brojniji nego bilo kada u prošlosti, - sasvim je prirodno da više osoba i organizacija u svim oblastima ljudskog pregalaštva dolaze u situaciju da znaju o svojim kolegama u drugim zemljama. Oni bi želeli da dele zajedničke stručne probleme, da pomažu jedni drugima i da, u tu svrhu, uspostavljaju mnogostruke kontakte, projekte i programe uzajamno korisne saradnje. Ako u njihovoj zemlji još nema odgovarajućih udruženja koja bi održavala takve odnose, oni nastoje, koliko je to moguće, da se takva udruženja osnivaju. Tako je usledio, osobito tokom poslednjih dvadeset pet godina, proces oblikovanja paralelnih institucija u pojedinim društvima, koji je dobio svetske razmere. Razvoj sličnih profesionalnih struktura i odgovarajućih interesa vodio je stvaranju, unutar vlastitog društva — katkad uz podršku međunarodne agencije — niza organizacija i grupa sa zajedničkim interesom. Njihovo poređenje u stvari pokazuje da se razna društva oblikuju na sličan i međusobno povezan način, što im omogućava da ostvaruju, tokom dužih perioda, trajnije i uzajamno korisne transakcije i međusobnu saradnju. U većini slučajeva, naravno, ove organizacije su u skladu s nacionalnim ciljevima i kulturom i, u stvari, nastoje da im doprinesu i koriste u posebnim oblastima svoje specijalnosti. Ali kada su jednom osnovane, one, kao i sve organizacije, pokazuju interes da se održe, da budu uspešne i efikasne, i u tom smislu postaju novi element na nacionalnoj sceni. Odvojeno ili u

saradnji s drugima, one učestvuju u stvaranju ideja, mišljenja, predloga za međunarodne programe, traže javnu podršku, a u nekim slučajevima čak sudeluju i u formulisanju političkih preporuka. U daleko najvećem broju slučajeva, njihove aktivnosti usmerene su ka tome da obogate javni život i podignu kvalitet javnih rasprava. Slično tome, one najčešće ispoljavaju konstruktivne uticaje i razboritost — i time, uopšteno govoreći, doprinose ciljevima međunarodnog mira, međusobnom razumevanju, transnacionalnoj saradnji i smanjivanju tesnogradnog političkog i intelektualnog šovinizma. Kao takvi, lateralni, horizontalni odnosi između organizacija u domenu kulture, prosvete i nauke pokazuju tendenciju stabilizirajućeg i kontinuiranog delovanja na međunarodne odnose uopšte. Sem toga, oni doprinose onom međusobnom poznavanju i uvažavanju uzajamnih specifičnosti i talenata bez koga se u ovom današnjem svetu ni svi drugi odnosi ne mogu razvijati razumno i harmonično.

Međutim, posmatrano u globalnim razmerama, sada postoje velike razlike u pogledu intenziteta uzajamne saradnje. Ako bi se sastavio svetski atlas međunarodnih odnosa u prosveti, nauci i kulturi — nešto slično mapama vazduhoplovnih putničkih linija — i obuhvatile sve odgovarajuće transakcije, kontakti, komunikacije, projekti saradnje, razmene lica i materijala itd., što nije lak zadatak, pokazalo bi se da se, uporedo s područjima veoma intenzivnih kontakata, nalaze i područja čiji su koeficijenti saradnje veoma niski i krajnje sporadični. Prema tome, naša mapa saradnje u prosveti, nauci i kulturi otkrila bi — posmatrano (a) generalno, sa svetskog stanovišta i (b) bilateralno sa stanovišta odnosa između pojedinih zemalja — da postoje nove kategorije područja, u stvari „pustinjske oblasti” u kojima malo šta „uspeva” u sferi međunarodne prosvetne, naučne i kulturne saradnje. To je u većini slučajeva odraz i rezultat ne samo opšte nerazvijenosti međunarodnih odnosa već, takođe — i prvenstveno, i *unutrašnje* nerazvijenosti. Kao u pogledu većine fenomena u socijalnom domenu, svaki od njih je „uzročni” faktor u odnosu na druge i, na osnovu iste logike, *promena* bilo kog od tih fenomena uticala bi na ostale. Nastojanja u nacionalnim okvirima da se unaprede prosveta, nauka i kultura, i niz međunarodnih multilateralnih i bilateralnih programa vladinih i privatnih agencija, kojima se nastoji da podstakne razmah kreativnosti lokalnih faktora i izgrade strukture koje mogu da podržavaju taj proces — streme upravo tom cilju.

Razlike u izloženosti međusobnim uticajima i u uzajamnom poznavanju ne mogu se pripisati

samo opštoj situaciji u kojoj se društvo nalazi. U njima se odražava i ono što svaki stručnjak, intelektualac, naučnik ili umetnik može da stavi na svoj vlastiti račun. Koliko kolega u drugim glavnim područjima civilizacije on lično poznaje u ovom trenutku? Da li je pročitao neku od njihovih knjiga ili video neko od njihovih dela? Da li ih je bilo kada sreo i s njima raspravljao o odgovarajućim pristupima zajedničkim problemima? Da li je uopšte shvatio da tokom naših svakodnevnih poslova u prosveti, nauci i kulturi mi uglavnom radimo na *zajedničkim* problemima? Informativni priručnici o ličnostima, uređeni po zemljama, mogu nam dati veoma osoben i nedvosmislen odgovor.

Sada se dešavaju mnoge stvari koje navode na to da se prost skup država, nacija, etničkih grupa i pojedinaca na ovom „kosmičkom brodu -zemlji“ menja u jedan, u većoj meri organski i međuzavisan sistem čije bi glavne jedinice u svom delovanju na nacionalnom i međunarodnom planu bile prožete mnogo većom svešću o svim ostalima. Jer u ovom „globalnom selu“, kako je neko nazvao današnji svet, nekorisćenje najvećih tekovina čovečanstva i najboljih metoda — bez obzira na to ko je do njih došao — predstavlja traćenje ljudskih resursa koje ova nesigurna planeta ne može podneti. Uprkos krizama i napetostima do kojih dolazi u raznim delovima sveta, mi se, gledano u makro-perspektivi, krećemo ka većoj međusobnoj povezanosti, ka većem uzajamnom uticanju na način života jednih i drugih i težimo — oklevajući, često nedosledno, ali u celini uzeto neizbežno — ka stvaranju odnosa koje karakteriše rastuća svest o „zajednici“.

Razvoj u ovom pravcu olakšava ogroman tehnološki napredak u dvadesetom stoleću. Komercijalnom avionu sada je potrebno pet časova leta od centra Afrike do centra Evrope i oko jedan sat više odatle do obale Severne Amerike, do glavnog grada Sovjetskog Saveza ili do centra arapskog sveta. Za Aziju ili Južnu Ameriku vreme leta može da se udvostruči. Posredstvom satelita i televizije, danas možemo odmah da posmatramo, u našim domovima — bez obzira na to gde se oni nalaze, govor koji se drži u Pekingu, zemljotres u Peruu, ratne tragedije u Jugoistočnoj Aziji ili šetnju ljudi po Mesecu. Danas se iz svakog grada na zemlji može uručiti pismo bilo kome, ma gde se on nalazio, za nešto više od nedelju dana. I danas nema društva — ako se privremeno izuzme nekoliko podeljenih država — koje nije zvanično priznato kao deo sveobuhvatne globalne zajednice i čiji glas, ma koliko da je malo, ne odjekuje u dvoranama Ujedinjenih nacija. Čak i sićušna Maldivska ostrva, Mauricijus i Tonga, čine deo sveta koji se integriše.

Kako mogu čovekova inteligencija i javna politika da unaprede proces, da ga shvate i ispunе bogatijom sadržinom?

Otvoreni su mnogi putevi i preduzete mnoge mere. Ali ono što je već učinjeno ili što se čini, — suviše često nije dovoljno poznato. Tako je, na primer, posle drugog svetskog rata sklopljeno ne manje od nekih 1.300 međusobnih sporazuma u oblasti prosvete, nauke i kulture, ali njihovi doprinosi i rezultati još nisu detaljno proučeni. UNESCO je odobrio više od 100.000 stipendija licima iz svih zemalja-članica radi podizanja stručnosti posredstvom stažiranja u inostranstvu ili studijskih boravaka. Sve vlade istaknutijih država odvajaju znatne sume novca u nacionalnim budžetima — koje dosežu i 53% ukupnog budžeta ministarstva inostranih poslova jedne zemlje — za unapređenje međunarodnih kontakata i saradnje u prosveti i kulturi, za širenje znanja o njihovom kulturnom nasleđu i nacionalnim dostignućima i za doprinos razvoju odgovarajućih kapaciteta i stručnosti u novostvorenim nezavisnim zemljama sveta. Samo u 1970/71. godini u Sjedinjenim Američkim Državama studiralo je 155.000 inostranih studenata, a u drugim zemljama još oko milion i po. Sve više profesora, istraživača, umetnika, novinara, naučnika i administratora kulturnih programa, boravi u vezi sa svojim pozivom po tri meseca, pa i duže, bar u jednoj, ako ne i u više stranih zemalja. Tokom vremena, autori iz inostranstva objavljuju više članaka u nacionalnim časopisima, veći broj knjiga iz nacionalnih literatura prevodi se, objavljuje i ratura u drugim kulturnim područjima, više izložbi prikazuju vizuelnu imaginaciju u raznim kulturama, na više međunarodnih kongresa i sastanaka okupljaju se, kao jednaki intelektualni sagovornici, lica iz ranije izolovanih i udaljenih regiona. Međusobna strujanja u savremenoj međunarodnoj zajednici obeležava i sve veći broj međunarodnih interinstitucionalnih programa, zajedničkih istraživačkih projekata, razmena univerzitetskih olakšica, sportskih društava, pozorišnih ili filmskih festivala i hiljada publikacija.

Ali treba uraditi još mnogo više. Kao što je već pomenuto, još postoje prostrane „pustinjske oblasti”. No, isto tako, ne treba da bude nezapaženo da nikada u istoriji nije bilo angažovano, kao sada, toliko država, društava, grupa i pojedinaca na tako dugoročnim, obimnim i sveobuhvatnim međusobnim globalnim kontaktima, da se oni realizuju uz podršku, ili bar toleranciju, vlada i da predstavljaju jednu od najvažnijih karakteristika savremenog sveta i jednu od glavnih društvenih snaga u njegovom stalnom preobražavanju. Ovaj široki proces me-

đusobnih razmena naveo je profesora Frankela, sa Kolumbijskog univerziteta, da sadašnju fazu istorije čovečanstva nazove „erom prosvetnih i kulturnih odnosa“, dakle erom u kojoj ovi pojačani i sveobuhvatni odnosi mogu izvršiti jedan od najznačajnijih uticaja u pravcu nastajanja novostrukturirane i izmenjene svetske civilizacije.

Danas sva društva postaju više međusobno povezana — naravno, u nejednakoj meri, ali šire nego ikada ranije — a mnoga prvi put stupaju u kontakt jedna s drugima. Šta će to iziskivati u budućnosti? — Složen, ali u osnovi izazovan i uopšte oslobađajući tok razvoja. Biće potrebno da se razvije nova etika međunarodnih odnosa — između država, društava, grupa i pojedinaca. Biće potrebno da se razviju novi *modi operandi* koji odgovaraju odnosima jednakih partnera — u saradnji stručnjaka, intelektualaca i umetnika, umesto onih koji karakterišu ranije odnose davalaca i primalaca. Biće potrebno da se ponovo ispitaju koncepcije o svetskoj istoriji i o tradicionalnim hijerarhijama civilizacijskih vrednosti. Biće potrebno da se traži saglasnost o mnogo većem broju političkih odluka i programa — od zagađivanja okeana ili vazduha, kao opšteg dobra, do očuvanja opštih bioloških supstanci i kulturnih vrednosti, nego što je to bio slučaj još samo pre četvrt stoleća. I biće potrebno da svako od nas govori, razume i pronikne u mnogo više „jezika“ nego ranije — i to ne samo u lingvističkom, već i u koncepcijskom, etičkom i u „kulturnom“ smislu. Biće potrebno da svi mnogo više učimo o drugima i jedni od drugih. Iako paradoksalno, ovo je najsigurniji način da se ponovo otkrije najvažnija i osnovna *zajednička* ljudska dimenzija u na izgled kontradiktornom ponašanju stvaralačke vrste kojoj svi pripadamo — „homo sapiensa“.

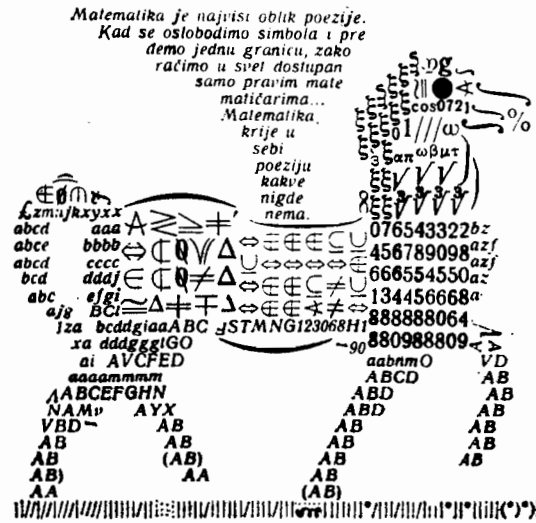
Najzad biće potrebno da se menja perspektiva. U svetu koji nastaje, uskoro može postati zastarelim i voditi obmanj ako se o ukupnim transnacionalnim kontaktima, odnosima i međusobnim razmenama, bude mislilo kao o „međunarodnim odnosima“. U toku su kvantitativne promene koje će se — ako ne sada, onda uskoro — pretvoriti u promene kvaliteta, u promene karaktera. Na taj način, umesto da se višestranne transakcije na zemaljskoj kugli posmatraju kao interakcije između jedinica koje jedne za druge predstavljaju spoljne činioce — kao odnosi između „država“ i „nacija“ — biće korisno, plodonosno i neophodno da se shvataju pre kao „unutrašnji odnosi čovečanstva“. Na sadašnjem stepenu razvoja istorije, čovečanstvo se još kreće pod patronatom i većstvom nacionalnih vlada, ali će u budućnosti to biti

manje isključivo, jer će njihovo delovanje biti dopunjavano širenjem područja regionalnih i globalnih administracija i, uporedo s tim, ekspanzijom mreže sve delotvornijih samoupravnih transnacionalnih organizacija, odgovarajućih stručnih grupa, grupa usmerenih ka stvaralaštvu i pojedinaca.

Od takvih promena perspektive i percepcija, prave se stvarne revolucije u istoriji. Možda, u stvari, živimo usred jedne takve revolucije.

U toj svetlosti, međunarodna saradnja u prosveti, nauci i kulturi nije prosto zadovoljstvo, luksuz ili periferno pitanje. Ona pre predstavlja ključnu delatnost u centralnoj oblasti sveta koji nastaje i koji se preobražava.

(Prevela sa engleskog
DOBRINKA HADŽI-SLAVKOVIĆ)

ZARKO ROŠULJ

MIRO GLAVURTIĆ

MIHAILO MARKOVIĆ

PREPOSTAVKE EVROPSKE KULTURNE SARADNJE

U vremenu koje je neposredno prethodilo drugom svetskom ratu vodeći intelektualci Evrope tog vremena: Tomas Man, Pol Valeri, Andre Žid, Benedeto Kroče, Nikolaj Berđajev, Miguel Unamuno, Zorž Dijamel i drugi bili su uvereni da prisustvuju agoniji Evrope i da će ono što više od svega karakteriše Evropu, a to je po rečima Tomasa Mana »jedno određeno shvatanje duhovnih i moralnih vrednosti«, neminovno propasti u predstojećoj kataklizmi. Mi danas dobro znamo koliko su njihove strepnje i očajanja bili opravdani. Gluva evropska noć koje su se oni bojali, u kojoj je izgledalo da će plamen i smrt proždrti sve — zaista je došla.

Kako je ipak moguće da se tri decenije kasnije ponovo govori o evropskoj saradnji, o evropskoj internacionalnosti? Postoje li realni integracioni procesi koji vode nekoj novoj evropskoj sintezi? Kakav smisao ima evropska solidarnost danas? Na kojim vrednostima počiva danas evropska kultura? To je jedno od dva glavna pitanja o kojima će ovde biti reči.

Drugo pitanje je: Kakva mora biti priroda same nauke i obrazovanja da bi se na tom području moglo govoriti o međunarodnoj, evropskoj i svetskoj saradnji? Reč je očigledno o procesu istinske humanizacije nauke i obrazovanja. Reč je uopšte o ulozi intelektualaca u savremenom društvu.

Šta se s Evropom desilo u toku poslednje tri decenije?

U godinama koje prethode drugom svetskom ratu dolazi do dramatičnog cepanja Evrope na tri tabora. Fašizam naglo jača i stvara svoje carstvo od Severnog do Sredozemnog mora. Zapadnoevropski građanski liberalizam nemoćno se povlači, predaje jednu poziciju za drugom u varljivoj nadi da će zadovoljiti apetite Hitlera na Zapadu i da će se najzad dogoditi ono zbog čega je i imalo smisla tolerisati naoružavanje, ne mešati se u Španiju, zažmureti pred aneksijom Austrije i sklopiti sporazum u Minhenu, — naime, da će doći do obračuna s boljševizmom. Sovjetski Savez u to vreme je veoma oslabljen Staljinovim čistkama, i izolovan od Evrope do te mere da se u tom trenutku nije ni mogao smatrati delom Evrope. Žid se vraća iz Sovjetskog Saveza — razočaran i dotučen piše svoj *Povratak*, govori o velikom izdajstvu koje je u Rusiji počinjeno, o rušenju svih nada. Jedini Berđajev veruje da, uprkos svemu, obnova Evrope može doći samo s Istoka, prihvatanjem ruskih vrednosti. Nasuprot tome, Dijamel i ostali evropski liberalni intelektualci veruju da s Istoka dolaze samo bolesti, samo nered i razbarušenost, i da Rusija po svemu, a najviše po svom duhu, pripada Aziji. Ova generacija evropskih intelektualaca — jedna od najnesrećnijih u istoriji, ne očekuje ništa dobro s Istoka, neposredno vidi kako se širi vlast Ahrimana, boga tmine, očajna je zbog izdajstva svojih vlada i zbog umiranja kulture pred naletom grube sile paganstva i onog što oni nazivaju »kvantitativna« civilizacija.

U periodu koji sledi sudbina Evrope rešena je u direktnom ratnom sukobu hitlerovske Nemačke sa Sovjetskim Savezom. Spas Evrope je dakle ipak došao s Istoka. Razume se, ne može se zanemariti ni ogroman značaj antifašističke koalicije i otpora okupiranih naroda. U ovoj borbi protiv Fašizma, ostvarena je po prvi put, makar i privremeno, solidarnost Rusije i svih ostalih evropskih naroda na progresivnoj, oslobodilačkoj osnovi. U ovoj smrtnoj opasnosti, u ovom izuzetnom naporu da se preživi, ponovo se rodio duh Evrope.

Na žalost, iz dobro poznatih razloga, — u koje svakako treba uključiti naglu pojavu jednog novog moćnog faktora na evropskoj političkoj sceni — SAD, i novi rivalitet dvaju super-sila, — ovaj period velikog trijumfa i velikih nada prebrzo je završen i zamenjen sledećim, koji je u istoriju ušao kao epoha »hladnog rata«. Polarizacija na dva politička, ekonomska, ideološka i vojna bloka bila je tako oštra i preteća da je cepanje Evrope ovaj put izgledalo neminovno i na izgled definitivno.

Pa ipak, jedan događaj već na početku ovog perioda dokazao je da odnosi među državama

i njihovo grupisanje u blokove ne moraju nužno zavisiti od prirode društvenog uređenja i od ideoloških činilaca. Bio je to raskid Jugoslavije s istornoevropskim blokom. U godinama koje slede bilo je praktički dokazano da je najaktivnija saradnja moguća i između zemalja različitih sistema, i obratno — da do oštre polarizacije može doći unutar bloka zemalja koje imaju isti tip društvenog sistema.

Smrću Staljina, destaljinizacijom u SSSR-u i drugim socijalističkim zemljama, obostranim zauzimanjem elastičnijeg spoljnopolitičkog kursa, konfrontacijom SSSR-a i Kine, većim angažovanjem SAD u Aziji nego u Evropi, naglim usponom Francuske i njenim otporom hladno-ratovskim, blokovskim koncepcijama, promenom politike Zapadne Nemačke prema Istoku, — dolazi do jedne nove situacije koja otvara vrlo realne nade u pogledu budućnosti Evrope.

Ako upoređujemo ovu novu situaciju s onom od pre tri decenije, nemoguće je ne uvideti ogromne razlike. Nije samo stvar u tome da su iščezla ranija žarišta napetosti i akutnih sukoba. Od odlučujućeg je značaja činjenica da su kapitalističke i socijalističke zemlje u znatnoj meri uticale jedna na drugu i da se dalja evolucija vrši linijom konvergencije a ne divergencije dva velika društvena sistema. U sferi ekonomike, na Zapadu iščezava nekadašnji liberalizam: pojavili su se jaki državni aparati koji kontrolišu i usmeravaju privredne procese, nastale su različite forme socijalne zaštite, i brige šire društvene zajednice za kulturu i obrazovanje. Na Istoku se postepeno proširuje prostor za ličnu inicijativu pojedinaca, tržište sve više igra ulogu regulatora ekonomskog života, moralne podsticaje počinju da zamenjuju materijalni, menja se struktura potreba i naglasak se sve više stavlja na potrošnju materijalnih dobara, što, razume se, počinje da stvara i nove strukture ličnosti — mentalitet ekonomskog čoveka i čoveka potrošača.

Moglo bi se reći da se kapitalizam stabilizovao usvajajući neke forme socijalizma. S druge strane, socijalizam teži da obezbedi viši stepen mikroekonomske racionalnosti i produktivnosti rada oslanjanjem na tržišne mehanizme, liberalizovanjem politike, međunarodne razmene i kredita, tolerisanjem porasta socijalnih razlika.

Svakako da i sami objektivni ekonomski odnosi vode rušenju nacionalnih i blokovskih barijera — kad je već postignut izvestan nivo materijalnog razvoja i unutrašnje stabilnosti. U onoj meri u kojoj se zadovoljavaju individualne ljudske potrebe smanjuje se društvena potreba za sakrivanjem svog siromaštva od sveta i sopstve-

---

nog naroda. Ali važno je da je ovo postepeno uzajamno otvaranje blokova i stvar svesne politike.

Danas se već, s obzirom na sve one stotine hiljada turista, muzičara, pesnika, naučnika, glumaca, sportista, koji svake godine cirkulišu u oba pravca, i na svu onu rastuću razmenu kulturnih vrednosti i informacija iz prve ruke koja počinje da prati ovo otvaranje granica, više ne može govoriti o gvozdenoj zavesi između Istoka i Zapada. Ovaj proces je tek počeo i gotovo se sa sigurnošću može reći da će se razvijati i dalje...

Iza svih tih spoljašnjih, pojava promena, zbiva se jedan mnogo značajniji suštinski proces koji se tiče osnovnih kulturnih i duhovnih vrednosti društva i položaja čoveka pojedinca u njemu.

Nikolaj Berđajev, koji se uvek žalio da na Zapadu niko ne razume Rusiju i Istok, sam nije razumeo svoju sopstvenu zemlju kad je tvrdio da se komunizam kakav se stvara u Rusiji bitno razlikuje od teorijskog komunizma *samo zato* što je ruska duša personalistička i u isti mah univerzalna. Razume se, osobenost ruske duše je socijalno-psihološki fenomen koji se daleko više morao uzimati u obzir nego što se to činilo. Ali, i sama ta ruska duša je bitno izmenjena u toku revolucije, pod pritiskom dubljih i daleko značajnijih faktora. Stvar je u tome da je u Rusiji došlo do revolucije na daleko nižem stepenu materijalnog razvoja nego što je Marks predviđao, i da je socijalistička revolucija u toj zemlji morala rešavati ne samo svoje specifične zadatke već i zadatke koje je građansko društvo na Zapadu obavilo, kao što su: prvobitna akumulacija, industrijalizacija, urbanizacija, stvaranje elementarne privredne infrastrukture itd. Da bi bili rešeni ovako brojni, složeni i teški istorijski zadaci, bili su potrebni naponi, lišavanja i žrtve čitavih generacija. To je, sa svoje strane, iziskivalo disciplinu, centralističke metode upravljanja, moralnu strogost, autoritarnu strukturu mišljenja i ponašanja. Tu je dobar deo razloga koji su Žida bacili u očajanje, onog zbog čega je pisao da je »ljudska ličnost u Rusiji pregažena, slomljena«.

Danas, kad je SSSR postao druga industrijska sila sveta, situacija se menja, ljudski odnosi će neizbežno više doći u prvi plan. Karakteristično je da se u marksističkoj filozofiji opaža nesumnjiv zaokret od natur-filozofije i ontologije ka humanističkoj problematici, koja je u delu Marksa imala centralni značaj. Nije stvar samo u

tome da mladi sovjetski filozofi izučavaju šta je o problemima čoveka, ljudske prakse, otuđenja, tehnike itd. rekao Marks i šta o tome misle savremeni autori — fenomenolozi, filozofi egzistencije. Oni su u stanju da javno govore o otuđenju u samom socijalizmu — što do skoro nije bilo moguće. (Zvanično gledište bilo je da je otuđenje karakteristično samo za kapitalizam).

Šta znači ova postepena renesansa humanizma u socijalističkim zemljama? To jednim delom nesumnjivo znači oživljavanje humanističke tradicije koja se nalazi u temeljima čitave evropske kulture. Drugim delom, to znači kritiku postojećih ljudskih odnosa, nalaženje novih rešenja svojstvenih savremenim istorijskim uslovima.

Prema tome, kad je reč o najdubljim osnovama evropske kulture, verovatnije je da će budućnost doneti veće približavanje, nego udaljšavanje Istoka i Zapada.

Za naš problem je, razume se, veoma značajno da utvrdimo koje su to osnovne evropske kulture koje se moraju uzeti u obzir prilikom svakog projekta internacionalne kulturne saradnje.

To je pre svega *grčki racionalizam*. Njegove su suštinske pretpostavke da svet realno nije ono što našim čulima izgleda, da čovek može saznati istinu ako se kritički odnosi prema prividu stvari i ako o stvari razmišlja logički, zaboravljajući svoje želje, interese i lične aspiracije. Znanje kao takvo je ideal za čoveka, bez obzira na moguću korisnost njegove primene.

Čovek mora razviti svoje umne sposobnosti da bi se razvio kao moralno biće. Prirodni produkt ovog racionalizma je kartezijanstvo, prosvetiteljstvo i filozofija Marksa.

Drugi temelj evropske kulture je *rimsko pravo*, i u vezi s tim, smisao za red, jasnoću i meru u ljudskim odnosima. Mogućnost stvaranja trajnih velikih zajednica bila je u znatnoj meri uslovljena ovim tipično evropskim, latinskim smislom za nalaženje ravnoteže u različitim suprotnostima.

Treći temelj evropske kulture je *humanizam*, koji se začinje već kod filozofa Stoe, a zatim se naročito razvija u periodu renesanse, u XV i XVI veku, i oživljava u svim kasnijim velikim progresivnim pokretima. Centralno je tu univerzalističko učenje o jednakosti i ravnopravnosti svih ljudi, o bratstvu i slobodi, o solidarnosti u okviru istinske ljudske zajednice.

Svakako da je u prošlosti veliku ulogu u konstituisanju evropske kulture odigralo hrišćanstvo. Međutim, ono je tu ulogu znatnim delom izgubilo usled tehničkog progressa, industrijalizacije, naučnog razvoja, prevazilaženja patrijarhalnog morala i odlučne emancipacije kulture od religije. U budućnosti će hrišćanstvo imati još samo parcijalni značaj. Njemu se danas u nekim sredinama na Zapadu protivstavlja nihilizam u različitim svojim oblicima, za koje je karakteristično da se svet duhovnih vrednosti koje je proklamovalo hrišćanstvo — razara i ne zamenjuje nikakvim alternativnim duhovnim idealom. Marksizam je takođe kritička filozofija koja ukida skaldu duhovnih vrednosti građanskog i uopšte klasnog društva, ali joj suprotstavlja pozitivni duhovni ideal slobodne, bogate, razvijene, produktivne ličnosti, koja živi u istinskoj ljudskoj zajednici lišenoj ugnjetavanja i iskoriscavanja, ličnosti koja je postala istinsko ljudsko biće. Karakteristično je da je nihilizam došao u evropski Zapad s Istoka, a marksizam je sa Zapada prodro i praktički se realizovao u Istočnoj Evropi.

Svaki govor o evropskom internacionalizmu mora, s jedne strane, da uzme u obzir svu raznovrsnost nacionalnih kultura, a s druge strane, mora značiti istinsku univerzalističku otvorenost prema istorijskim kretanjima u celom svetu bez ikakve pretenzije na prvenstvo i hegemoniju ma koje vrste.

Kad je reč o prvom, svaki internacionalizam, pa i evropski, mora da stvori prostor za potpuno nesmetani razvoj svih nacionalnih osobenosti; u stvari, upravo te osobenosti bogate jednu kulturu, čine je *konkretno opštom*. Kad drugi ne bi bili različiti od nas, ne bismo mogli sami sebe upoznati ni shvatiti svoje vrednosti. Kad se drugi ne bi oslobađali, ne bismo mogli ni sami da se oslobodimo. Kad drugi ne bi negirali postojeće, ne bismo mogli u njemu sagledati osnovu za dalje stvaranje.

Ovim unutrašnjim napetostima i suprotstavljanjima, rušenjima i građenjima, razvija se celovita kultura jednog područja i jedne epohe.

Ovu dijalektiku kulturnog stvaralaštva veoma lepo ilustrovao je Tomas Man, na primeru nemačke kulture. Ona se, po njegovom mišljenju, uvek suprotstavljala mediteranskom grčko-latinskom svetu: ovaj je bio univerzalan, a Nemačka se uvek odvajala i cepala od zajednice, bilo da se branila od tiranije ili sama počinjala osvajačke ratove. Ona se, sa Varusom suprotstavljala Rimljanima, s Luterom protestuje protiv katolicizma gubeći vezu s renesansom, vodi ratove protiv Napoleona slabeći vezu s prosveti-

teljstvom, s Ničeom ustaje protiv čitavog hrišćanskog morala dobrote i samilosti, itd. Nemački duh, to je po Manu duh rizika, opasnosti, herojskog shvatanja života, ali heroizma slepog i bez jasne svrhe, vođenog mutnim, mističkim simbolima.

Po Unamunu, duša Španije je srednjovekovna, donkihotska, duša puna zanosa, opsednuta težnjom da iracionalizuje racionalno i racionalizuje iracionalno.

Žorž Dijamel je smatrao da je misija Francuske u Evropi da prikuplja i usklađuje sve suprotnosti, da iz haosa stvara red i harmoniju.

Po Nikolaju Berđajevu, u celoj ruskoj tradiciji prisutan je ideal stvaranja carstva u kome vlada večna istina i pravda. Istina i pravda je jedno isto i ista ih reč označava. Berđajev je smatrao da nijedan drugi narod nema toliko smisla za ideju univerzalizma, za ideju vasseljskog bratstva među narodima. Ali, s druge strane, s verom u tu ideju ide i vera da će Moskva postati treći Rim i biti centar Svetog ruskog carstva.

Razume se, nije ovde bitno da li su ove ocene tačne. One služe samo da ilustruju ideju o internacionalnom kao *konkretno opštem totalitetu*, kao celini kojoj nije potrebna nivelacija, koja sve svoje bogatstvo razvija upravo ovom raznolikošću i međusobnim napetostima.

Druga je stvar što se ideja ljudske univerzalnosti ne može zaustaviti na okvirima evropskog internacionalizma. Prošlo je vreme kad je Benedetto Kroče mogao reći da se u Evropi »usredsređuje najbogatija i najplemenitija ljudska istorija«. U času kad jedan herojski azijski narod pruža dosad u istoriji neviđen otpor nadmoćnoj, brutalnoj sili i vodi odsudnu bitku ne samo za svoj opstanak već za sve druge oslobodilačke pokrete u svetu, Evropi zapravo pretila opasnost da zaista bude samo »mali rt na grbači Azije«, kako ju je nazvao Pol Valeri — naročito ako bude i dalje ovako poluzainteresovano posmatrala šta se dešava u toj dalekoj zemlji.

Evropa nema više monopol na istoriju, nema više monopol na kulturu i civilizaciju.

Ali ona može odigrati ogromnu ulogu u istoriji sveta u toku sledećih decenija ukoľiko bude svojim primerom dokazala da čovečanstvo odsad sve svoje sukobe i sporove može rešavati bez primene sile, plemenitim formama takmičenja, usvajanjem svega što je plodno, racionalno, čovečno u drugih, čak i kad se radi o zemljama različitih sistema i ideologija.

Jedna od pretpostavki stvaranja ovakvih odnosa među narodima jeste *humanizacija celokupnog procesa obrazovanja mladih ljudi*. Humanizacija obrazovanja je pojam koji, s jedne strane, u svom sadržaju nosi kritiku svakog onog obrazovanja koje se svodi samo na prenošenje pozitivnog znanja, tj. veće ili manje količine informacija o tome šta se zbiva i kako se zbiva. S druge strane, to je pojam koji pretpostavlja prevazilaženje pozitivne, faktografske nauke — kritičkom, humanističkom naukom.

Ako se vratimo smislu koji je termin *theoria* imao u starih Grka, setićemo se da je to bilo znanje kao *vrednost po sebi* a ne kao puko *sredstvo* za dostizanje praktičkih ciljeva. Osnovna njegova svrha je bila: samo-određenje, samo-usavršavanje, postizanje istinske čovečnosti.

U tom smislu je onda i Ciceron upotrebljavao termin *humanitas*. U najopštijem smislu, *humanitas* označava svojstva, osećanja i želje koje se mogu smatrati istinski ljudskim, a koje treba vaspitavanjem razvijati u čoveku (na primer, plemenitost, pažnja prema drugom, dobri maniri, itd.). U jednom posebnijem smislu, *humanitas* znači: studije koje daju visok nivo duhovne kulture. To je upravo onaj smisao koji su kasnije usvojili humanisji renesanse: humanističke studije su za njih obuhvatale jezik i književnost antičke Grčke i Rima, uključujući i filozofiju, istoriju i retoriku.

Kad je građansko društvo u XIX veku ušlo u eru industrijske revolucije i brzog tehnološkog progressa, pojavile su se ogromne društvene potrebe za stručnjacima i za praktički usmerenom naukom. Tada je došlo do duboke krize humanističkih studija i do definitivnog prevladavanja pojma tehničke racionalnosti i ideala moći nad prirodom.

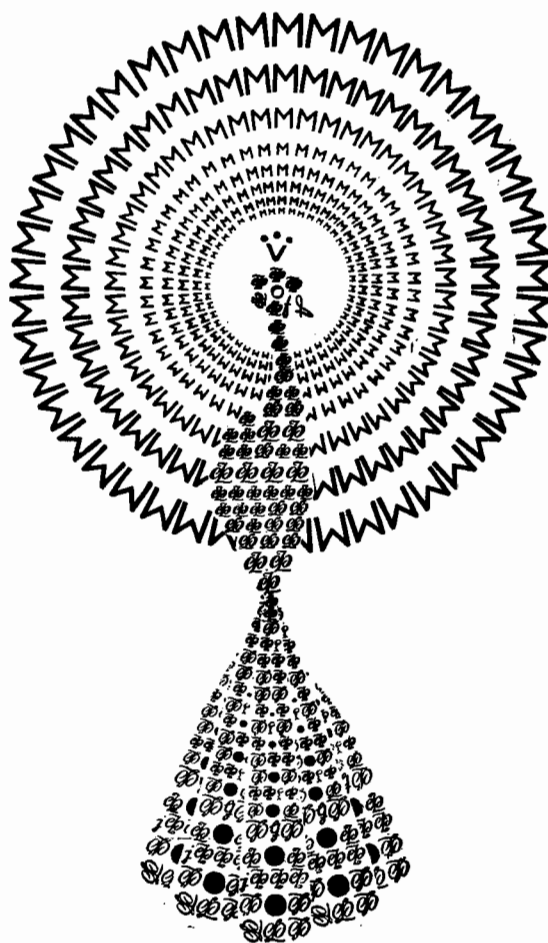
Nauka je sve više dobijala pozitivistički karakter, sve više nastojala da bude vrednosno neutralna. Naučni uski specijalist, bez obzira na to da li je u pitanju malograđanin koji znanje prodaje kao robu najpovoljnijem kupcu, ili revoltirani, deplasirani intelektualac koji se bavi čistom naukom jer ništa drugo nema smisla, ili lojalni stručnjak vlade koji sebe i svoj rad shvata samo kao oruđe politike, — svaki takav naučnik ulaže jedino napore da stvori što racionalnija *sredstva*; kritičko ispitivanje *ciljeva* on ne smatra funkcijom nauke. Na taj način racionalnost nauke postaje tehnička i civilizacijska, a ne kulturna i humanistička. Nauka na taj način gubi moć da *kritički* prevazilazi postojeće oblike istorijske stvarnosti, da projektuje nove bitno drukčije, humanije istorijske mogućnosti. Svojom indiferentnošću prema cilje-

vima, svojom vrednosnom neutralnošću, ona samo povećava moć sve efikasnijeg ovladavanja prirodnim i društvenim procesima u okvirima postojeće istorijske strukture. Dakle, iza odsustva vrednosne orijentacije krije se u stvari konzervativna orijentacija.

Prava funkcija inteligencije je ne samo da stvara i prenosi pozitivno znanje i usavršava tehnike sve efikasnijeg ovladavanja predmetima, već i da kreira i izrazi vrednosnu i kritičku svest celine društva o sebi. Prevazilaženje uskih okvira struke i profesionalne ograničenosti, oslobađanje od tradicionalne zatvorenosti, uskogrudosti i parohijalnosti, istovremeno stvara uslove za nove procese kulturne saradnje i integracije na najširem internacionalnom planu.

DŽONI RELJIĆ

ZARKO ROŠULJ

BART LANDER

FAKTOR »KULTURA« U GLOBALNOM DRUŠTVENOM SISTEMU

Među mnogim obrascima svesti koji igraju određenu ulogu u čovekovoj egzistenciji, onaj koji nazivamo *kulturom* složen je i teško se može odrediti.

Kada bismo društvene obrasce podelili na one čiji je izvor u nekom veoma značajnom društvenom događaju i na one koji se postepeno razvijaju, *kulturu* bismo ubrojali u ovu drugu kategoriju. To je reagovanje određene društvene grupe na društvenu i prirodnu sredinu, ali reagovanje koje postepeno izrasta i koje se sastoji od složenog obrasca u kome su verovanja, običaji, umetnost, simbolika i norme ponašanja međusobno tako isprepleteni da taj obrazac možemo razlikovati od drugih društvenih grupa.

Ako, na primer, govorimo o francuskoj kulturi, pod tim izrazom podrazumevamo visoko složen francuski obrazac svesti koji se razvijao tokom mnogih vekova i koji ima veoma izrazit lingvistički identitet, kao i specifični mentalni obrazac koji se primenjuje na pojedine iskrsele situacije.

Sam naslov knjige *U Francuskoj časovnici drukčije otkucavaju* ilustruje ovu misao. U stvari, časovnici drukčije otkucavaju zbog toga što francuski duh drukčije oblikuje život nego što to čine nemački ili kineski duh.

Kada tako tumačimo *kulturu*, onda takođe podrazumevamo da kulturni obrazac može da sadrži i primarne strukture moći i vlasti, koje su takođe ukorenjene u načinu života, gde kontinuitetu i identitetu pripada značajna uloga. Drugim rečima, voljno stvoren obrazac koji stre-

---

mi političkoj ili ekonomskoj moći nije i obrazac kulture, mada bi se moglo tvrditi da stvarno ne postoje primarni obrasci moći već da im se neki od naših društvenih obrazaca povremeno znatno približava.

S tim u vezi važno je naglasiti ulogu identiteta u kulturnom obrascu.

Ako za nekog pojedinca kažemo da je *kulturan*, onda podrazumevamo da je uložio veliki napor kako bi razvio identitet, težeći ka što je moguće potpunijoj svesnosti. Za kulturnog čoveka se pretpostavlja da je prihvatio određenu filosofiju, da je izbirljiv u čitanju, da je poznavalac umećnosti i da živi sadržajnim životom, kao što su sadržajni i njegovi odnosi sa drugim ljudima.

Ako, na primer, kažemo za amsterdamske trgovce iz XVII veka da su bili kulturni ljudi, našli smo adekvatan primer za ovaj termin. Reklo bi se da je kulturi potrebna prilično široka materijalna baza, ali mada takva osnova u mnogim slučajevima igra važnu ulogu, poznajemo i *proletersku kulturu*, koja pokazuje da je težnja za identitetom mnogo bitnija od materijalne baze.

Važno je istaći da ovaj identitet, ova svest čoveka o njegovom mestu u životu, pretpostavlja njegovu mogućnost da rasuđuje, razmišlja i meditera. Uvek zauzet čovek, čovek koji juri sa jednog sastanka na drugi, teško može da bude kulturna ličnost, pošto nema mogućnosti da u dovoljnom stepenu stekne ovu svest.

Onaj, pak, koji ima jednu jedinu, dominantnu motivaciju, pa bilo da je to novac, vlast, slava ili nešto drugo, takođe ne može da se podvede pod definiciju *kulturne ličnosti*, pošto ova ima strukturiranu i složeniju motivaciju. *Kulturna ličnost* odmerava dejstvo svoje akcije na druge u okvirima opštih društvenih vrednosti, a ne samo merilima sopstvene koristi ili štete.

Kad govorimo o nekom društvenom sistemu, mogli bismo reći da jednosmeran sistem, koji ima jednu jedinu, glavnu motivaciju nije sistem sa kulturnom osnovom; naime, sistem sa kulturnom osnovom je višesmeran: on ima svoju filosofiju, svoj stil života, svoj identitet kome želi da ostane dosledan čak i pod nepovoljnim uslovima, možda čak i kad je u pitanju život ili smrt.

Kultura ne znači samo identitet: ona znači i svest o identitetu. To nije identitet koji nam drugi pripisuju, nego identitet sopstvenog Ja.

Nije namera ovoga eseja da se bavi pojedincem samim po sebi, nego društvenim sistemima koji sebi pridaju kulturni identitet, mada ova težnja nije uvek identična sa stvarnošću. Stoga je ne-

ophodno primeniti neka objektivna merila, koja će nam omogućiti da razlikujemo identitet od pseudoidentiteta.

Pseudoidentitet postoji onda ako se identitet upotrebi kao krajnja motivacija za sticanje moći ili društvenog statusa. Ako, na primer, neka nacija naziva sebe *demokratskom* samo zato da bi stekla prednosti u političkoj igri svetskih sila, a da pri tom mnogo ne vodi računa o realnosti svoje tvrdnje, onda to nazivamo pseudoidentitetom. Ponekad pseudoidentitet možemo pripisati i takvim opštim pojmovima kao što su *progresivan*, *civilizovan*, itd. Ovo su često samo atributi statusa koji nemaju pravu vrednost za identitet društvenog sistema koji je u pitanju.

Pseudoidentitet se nalazi u sličnom položaju u kome se nalazi reklama: ljudi nisu spremni da reklamirana svojstva nekog proizvoda prihvate kao tačna; naprotiv, skloni su pretpostavci da je ono što se reklamira dobrim delom fiktivno.

Ako definišemo *kulturu* kao svest o specifičnom identitetu nekog društvenog sistema — to će biti dobra polazna tačka. Ovde može da bude reči o identitetu neke nacionalne države, etničke grupe, verske ili ideološke grupe ili lingvističke grupe, itd., ali identitet ne može da bude atribut globalnog društvenog sistema.

Globalni sistem kao takav nije kulturni sistem, jer to nije društveni sistem koji je razvio svoj sopstveni identitet. To je pre projekcija nekog društvenog sistema, perspektiva čije se ostvarenje očekuje u budućnosti, a ne stvarnost sa gledišta sadašnje situacije.

U globalnom sistemu, međutim, od najveće je važnosti da li su nosioci tog sistema kulturni sistemi ili sistemi moći.

Postoji suštinski sukob između kulture i moći, mada je njihovo razlikovanje suptilno i složeno. U kulturnom sistemu, moć može da bude jedna od komponenata, ali u strukturi moći, u njenoj čistoj formi, nema kulturne komponente.

Engleska i Francuska, na primer, koje su nesumnjivo kulturni sistemi, odigrale su značajnu ulogu i u politici moći, iako bi to moglo izgledati kao istorijska kontradikcija. Međutim, državni sistemi ovih zemalja postepeno su se razvijali i vodili ka političkoj i ekonomskoj moći u celokupnom ustrojstvu njihovog kulturnog sistema. Moć može da bude prirodna komponenta nekog kulturnog sistema a da pri tom ne bude njena prevashodna ili jedina motivacija.

U svakom društvenom sistemu, pojedince ili grupe možemo da razlikujemo po tome kolika je njihova *težina* ili uticaj. Ne možemo da

razdvojimo ulogu nekog pojedinca ili grupe od »sposobnosti« koju taj pojedinac ili grupa može da pokazuje u ideološkim, verskim, kulturnim, političkim ili ekonomskim obrascima. Kojem od tih faktora pripada najvažnija uloga može se odrediti po tome kako dejstvuje sam sistem, a ne kako on sebe predstavlja, jer ta je predstava često puka projekcija želja, a ne realistička samoanaliza.

U stvari, to nikad nije samoanaliza, pošto mi stvaramo sliku o sebi uglavnom da bi nam ona poslužila kao mehanizam pomoću kojeg ćemo uzdići ili pak održati svoj društveni status.

Ta slika o sebi je uveličana projekcija stvarnog ili željenog statusa. Ovo je još očiglednije u složenim društvenim sistemima, u kojima rastojanje između predstave i stvarnosti postaje mnogo veće nego u prostijim društvenim situacijama. U nekom dinamičnom sistemu, dinamizam je faktor koji povećava jaz između predstave i stvarnosti, budući da društveni dinamizam mora da operiše sa projektovanim situacijama, umesto sa postojećim.

Ovo vodi zaključku da, što složeniji i dinamičniji postaje neki društveni sistem, to je veći jaz između predstave koju ima o sebi i stvarnosti. U okviru kulturnog sistema ovo znači da preterani dinamizam i velika složenost ne mogu da budu obeležja kulturnog sistema koji se odlikuje kontinuiranošću svog identiteta i filofske spoznaje vrednosti svoga sistema. Kulturni sistem može da se osloni na projektovane situacije, samo ako one mogu da budu tako zamišljene da se uklapaju u sistem vrednosti, a ne da ga remete ili unište.

Moderna se terminologija, poput izraza kao što su: »ubrzane društvene promene«, »šok budućnosti«, »razvijeni« i »nedovoljno razvijeni«, ne uklapa potpuno u kulturni sistem, čije su vrednosti više istančane i više strukturirane, tako da se ne mogu lako uobličiti u parolu.

Evropa 18-og i s početka 19-og veka nije stvarala parole od svojih obrazaca kulture, nego je ove držala na planu odgovornog dijaloga. Tek je pojava industrijske masovne civilizacije dovela do operisanja parolama i uopštenim predstavama.

Očigledno je da masovno društvo ne može da postane kulturni sistem. Njegove filofske pretpostavke su različite: kultura se zasniva na pretpostavci o individualnosti unutar granica neke date strukture; masovno društvo, pak, prenebregava strukturu pojedinca i društva i operiše mehničkom slikom jednakih entiteta koji međusobno deluju, mada je to samo po sebi kontradikcija, jer čim entiteti međusobno deluju oni

su deo sistema, a termin *sistem* podrazumeva strukturu.

Kulturni sistem je, dakle, zasnovan na pretpostavci o strukturalnom pluralizmu kao stanju koje je urođeno čovekovoj prirodi. Logično je onda da ovakvo tumačenje termina *kultura* zahteva svesnost učesnika u kulturnom sistemu kao celini, a takođe i svest o njegovoj individualnoj ulozi. Proces sticanja svesti u okviru kulturnog sistema nikada ne može da bude pravolinijski proces već samo strukturalni, budući da je i sam sistem strukturiran.

Tačno je da je racionalizam često jednostrano stavljao naglasak na intelekt kao na instrument razvoja društva, ali *ratio* u dubljem smislu pre je podrazumevao filozofsku spoznaju nego pokušaj da se stvore politički ili zakonski mehanizmi kontrole. Takvi pokušaji su zakasneli i jednosmerni izdanak racionalizma čiji je jedini cilj vlast nad prirodom i društvom bez spoznaje o ograničenosti te strukture.

Prihvatimo li da pojam *kulturni sistem* uključuje pluralizam unutar država kao i unutar međunarodnog sistema, tada postaje moguće preciznije obeležiti njegove implikacije.

Mnogima pluralizam izgleda kao neka vrsta raskrsnice na pola puta između haosa i reda, ali tako posmatran »poredak« pojavljuje se kao nešto nametnuto spolja, a ne kao faktor svojstven čovekovoj prirodi.

Međutim, bilo bi teško pretpostaviti da bi čovek mogao da postoji bez tog urođenog prirodnog poretka. U primitivnim uslovima kao i u vrlo složenim, svi sistemi kategorizacija društva ili znanja proizlaze iz čovekove svesti i odražavaju poredak unutar ove svesti, koji, na našu sreću, izgleda da postoji i u prirodi, iako u drukčijim strukturalnim oblicima.

Ako sve oblike društvenog poretka predstavimo kao emanacije poretka ljudske svesti, omda je baš u toj svesti sadržan presudni odgovor na pitanje do koje mere je kulturni pluralizam konstruktivan, odnosno nekonstruktivan.

U čovekovoj strukturi na prvom mestu nalazimo emocionalnu osnovu koja je obično u vezi sa malom grupom u kojoj čovek živi, sa njegovim svakodnevnim dužnostima, i njegovom neposrednom okolinom. I upravo ta osnova daje čoveku osnovne šeme svesti. Međutim, racionalno čovek mora da se prilagodi mnogo složenijim situacijama, koje iziskuju znanje, društvenu kontrolu, itd. One ga upućuju na složeniju i racionalniju spoznaju, ali ne toliko korenitu kao što je to slučaj kod emocionalnog obrasca, i konačno,

samo onoliko konstruktivnu koliko je to u skladu sa osnovnom motivacijom i identitetom pojedinca.

Društveni sistemi primoravaju pojedinca na podelu društvenog rada, koja može da funkcioniše sve dotle dok dejstvuje u skladu sa reagovanjem pojedinca. Društvena uloga koja pripada pojedincu može zahtevati i da on sebe žrtvuje grupi, ali takva žrtva mora da ima smisla za njega kao za deo poretka, i to smisla koji on prihvata, a ne da bude kategorija nametnuta silom koja dejstvuje spolja.

Najzad, postoje i opštiji obrasci svesti, u kojima čovek izražava svoja shvatanja ili osećanja urođenog poretka koji se različito ispoljava u različitim periodima i u mnogobrojnim oblicima i terminologijama. Čak i kad upotrebimo standardizovanu terminologiju, težina termina je određena njegovim mestom u strukturi naših misli ili reči i intenzitetom koji mu daju naša osećanja.

U tom smislu, svako naše izražavanje rečima, glasovima, tonovima, znači individualno izražavanje unutar određene strukture.

Međutim, što se tiče pluralizma i svega što iz njega sledi, očigledno je da pluralizam treba povezati sa vrednostima koje osećamo kao najsuštastvenije.

Pluralizam se povezuje sa grupom koja je »realna« na planu naših osećanja, misli, jezika, navika i običaja. Kulturna struktura je u izvesnom smislu egzistencijalni sistem, strukturiran onim faktorima koji se pojavljuju kao bitni u našoj svesti. Kulturna struktura nije planirani sistem već struktura u kojoj društveni rast i društvena svest imaju preimućstvo nad voljnim kontrolama, iako to očigledno zavisi od date situacije.

Pošto je kulturni sistem uvek usmeren ka onome što je »realno« u našoj svesti, on vodi društvenim sistemima koji su ograničeni u svojim razmerama pošto su zasnovani na sličnosti identiteta. Mala ili srednja zemlja čini bazu pluralističkog sistema, iako se izvesno razgraničenje može zamisliti i u većim nacijama, ali ovde postaje teže izvodljivo s obzirom na egzistencijalnu granicu čovekove svesti.

Naglašavanje identiteta kulture takođe podrazumeva održavanje veza sa čovekovom emocionalnom motivacijom. Što god je preterano, nalazi se izvan dometa kulturne strukture, koja podrazumeva smisao za meru, osećanje za odmerenost. Stari Grci su posedovali u visokom stepenu ovu svest o meri i o razornosti preteranosti i krajnosti.

Kulturni sistem ne može da teži za moći u apstraktnom smislu te reči, zbog toga što se njen svet sastoji od onih sa kojima je povezana razumevanjem i afinitetom. To znači da pluralistički strukturiran svet teži da bude više regionalan nego globalan, iako globalan u svojoj sveopštoj spoznaji.

Unutar geografskih regiona vidimo diferencijaciju nacija i subnacionalnih sistema, koji više streme ka funkcionalnim nego političkim vezama, a te veze vode ka bezličnosti ukoliko postaju suviše opšte i sveobuhvatne. Pa ipak, svaki je društveni sistem u stvari kompromis između centralističkih i decentralističkih tendencija.

Kulturni sistem svesno naglašava pluralizam i decentralizaciju, ali se očigledno uklapa i u situacije koje postavljaju sopstvene zahteve.

Društveni ciljevi i vrednosti proističu iz situacija na koje sa svoje strane i sami utiču. Kako se situacije menjaju i razvijaju u izvesnom sledu, u prirodi je ljudi da procenjuju promene i da pokazuju sklonost ka pravolinijskom mišljenju, ako izgleda da takav način mišljenja pruža »rešenja«. Tako se smenjuju pravolinijsko i strukturalno mišljenje, budući da označavaju mentalne stavove koji procenjuju, odnosno potcenjuju tok događaja koji sledi prirodan ritam.

Pošto smo tokom nekoliko stoleća bili poklonici dinamizma i pravolinijskog mišljenja, sada smo se okrenuli ka kolektivističkim društvenim sistemima i ka viziji stabilnijih društvenih sistema, koje sve više uslovljava ekološka kriza u individualističkim industrijskim zemljama.

Dok je kulturni sistem u izvesnom smislu kolektivistički sistem, vrednosti toga sistema podležu dijalogu koji ih usmerava u pravcu toka događaja. Ovo je bitan deo koncepta kulturnog sistema budući da se njegove vrednosti moraju neprekidno prilagođavati stvarnosti kroz konstruktivni dijalog.

Iz ovoga proističe da je problem centralizacije, odnosno decentralizacije, u kulturnom sistemu relativan. Ni jedan ni drugi nemaju direktno preimućstvo sami po sebi, zbog toga što vrednosti sistema određuju u kom će slučaju centralizacija a u kome decentralizacija predstavljati najprikladniju tehniku. »Centralizacija«, međutim, ne predstavlja vrednost samoga sistema nego pre sistema moći, — zbog toga je pretpostavka o jednoobraznosti u samoj osnovi sistema moći. Svest o globalnom društvu kao strukturalnom sistemu čiji su delovi međusobno povezani, čini preteranu motivaciju na planu moći negativnom sa gledišta samoga sistema, ali izlaz iz ove situacije ne mora da bude u centralizovanoj kontroli. Naprotiv, kulturni si-

stem je sistem koji poznaje sopstvene granice na planu sveopšte strukture i teži pre za lepim nego za dominantnim mestom pod suncem. Princip samoograničenja može se jako razviti, kao što je slučaj kod nekih verskih grupa, ali u nacionalnim sistemima i ekonomskim grupama strukturalno mišljenje znači dalekosežnu promenu u samim sistemima. Ovi su, naime, uslovljeni za pravolinijsko i ekspanzionističko mišljenje, a ideja o ograničavanju je za njih neshvatljiva.

Prelaz sa pravolinijskog na strukturalno mišljenje znači, međutim, prelaz ka kompleksnijem sistemu ciljeva, a to je upravo ono što kulturni sistem može da ostvari. Po samoj svojoj suštini, to je sistem sa višestrukim ciljevima koji proizlaze iz njegove istorije, situacije, strukture, tradicije i posledične svesti o njegovom mestu u svetu. U ovom smislu kulturni sistem može da znači prelaz koji je potreban stoga što njegovo shvatanje reda proističe iz njega samog. Ovakav se pojam ne može naći ni na jednom drugom mestu, a svakako ne u onim oblicima moći koji sami sebe demantuju, jer su u sukobu sa unutrašnjim poretkom globalnog društva kakvim se ono samo prikazuje pred našim očima. Ovo je stvarnost jednog strukturiranog egzistencijalnog društvenog sistema, ekološki određenog.

Samim tim što živimo, djelujemo i mislimo, mi to činimo negde u prostoru i vremenu, a iz ovih situacija proističu naši društveni sistemi, ne kao veštačke tvorevine čoveka već kao prirodne strukture. Budući da globalan sistem postaje sistem sve mnogobrojnijih populacija na istoj planeti Zemlji, možemo da ga zamislamo samo kao kompaktan društveni sistem kojim se pažljivo upravlja i u kome će vodeća načela biti odraz drugih vrednosti, a ne političke i materijalne dominacije.

Realnost ove situacije je jasna, ali je neophodno da postanemo svesni čitave njene složenosti i razuđenosti, što predstavlja prvi korak ka jednom stabilnom i prihvatljivom svetskom sistemu. Takav sistem ne može da nastane kao veštačka tvorevina niti u kratkom roku; on može samo da izraste iz boljeg razumevanja čovekove prirode i njegovog delovanja u stvarnosti.

A ovo je večni cilj onoga što obično nazivamo *kulturom*: svest o sebi u odnosu prema drugima.

(Prevela s engleskog
EMILIJA PAVKOVIĆ)

BRANKO MILJUS

JURIJ B. BOREV

MEĐUUTICAJI RAZNIH KULTURA*

Za Grke mera za lepotu bio je čovek. Oni su otkrili zlatni zakon proporcije: odnos čovečjeg lica-čela-nosa-brade — 1:3 su bili u osnovi proporcije. Izgledalo je da je sve u anatomiji. U čoveku je sve očovečeno, socijalno, sve je odraz svestranosti istorije i životnog iskustva naroda. Čak i sam anatomski sastav utelovljuje u sebi ne samo opštečovečanske nego i etničke i nacionalne osobenosti. Ne odgovaraju svakom narodu norme starogrčkih proporcija. Kanoni lepote sadrže u sebi neprelaznost, istoričnost i nacionalnost. Zbog toga se možda čak čini, da u neosporno večne, »prirodne« zakone zlatne proporcije, prodire dijalektika nacionalnog i opštečovečanskog. Pri tome se opštečovečanski principi u umetnosti pokazuju u najneočekivanijim manifestacijama umetničkog mišljenja.

Među teorijskim koncepcijama prošlosti, možda je u najvećoj meri upravo ruski komparativizam (Veselovski i njegova škola uporedno-istorijskog metoda u kritici) obratio pažnju na opštečovečanske principe u umetnosti. Međutim, uzroke pojava tog opšteg i sličnog koji se poklapaju u umetnosti raznih naroda, komparativisti su videli samo u uzajamnom uticaju nacionalnih kultura. Komparativisti su videli „lutajuće sižee“ kao glavni oblik književnog uticaja jedne nacionalne umetnosti na drugu nacionalnu umetnost i kao glavne nosioce opštečovečanskog principa umetničkog mišljenja.

Naravno, teorija uzajamnog uticaja i delovanja nacionalnih umetnosti, svedena na postojeći i veoma ograničen obim lutajućih sižea, nikako ne može objasniti sav značaj opštečovečanske i zadivljujuće sličnosti sižea, misli, oblika i ideja u umetnosti raznih naroda. Kad se prodre u problematiku, vidimo da se te zadivljujuće sličnosti ne mogu objasniti samo uzajamnim uticajem kultura. Sličnosti i preseke kultura susrećemo i onda kada ni o kak-

---

*) Deo iz članka J. Boreva: *Nacionalno i internacionalno u umetnosti*, čije je objavljivanje omogućeno zahvaljujući agenciji APN.

vom uticaju, pritisku, ni o kakvim lutajućim sižeima, pa čak ni o kakvom sučeljavanju nacija ne može biti ni govora.

Japanci, na primer, imaju praznik Meseca. Sredinom septembra, tri dana do punog Meseca, kada se, jedva narušavajući njegovu harmoniju, vide male senke, Japanci uveče izlaze da se dive Mesecu. Ovde se estetsko osećanje ispoljava spajanjem i slivanjem disonanci u harmoniju. U gradu Niko, za koji Japanci kažu: „Ko nije video Niko — nije video lepotu”, nalaze se najharmoničnije i najsimetričnije kapije. Međutim, za savremenu lepotu, harmonija te gradnje je ipak narušena: jedan stub je licem okrenut unutra.

Primetno je da drugi narodi više osećanje lepote baziraju na uključivanju disonanci u harmoniju. U veličanstvenoj gradnji Starih Grka u Partenonu, kolonada ne izgleda kao plot zato što je sva u harmoniji disonanci: skladna kolonada se pri pažljivom razgledanju otkriva kao niz stubova nejednakog preseka i razmaka među stubovima itd.

Takvo spajanje disonanci u harmoniju, takav poredak lepote uključivanjem u nju narušene simetrije, ritma i celine, je osobina i savremenog umetničkog mišljenja. Zato taj princip slede u svome stvaralaštvu sovjetski kompozitori Šostakovič i Prokofjev. Broj sličnih primera je beskonačan. Komparativistička ideja lutajućih sižea i direktnih uzajamnih dejstava i pozajmica ne može objasniti svu složenost problema. Rešenje se mora tražiti u drugom pravcu.

Čovečanstvo opšti s istim materijalnim svetom, jednom, makar i raznolikom, materijalnom sredinom u kojoj vladaju isti zakoni. Sve narode okružuje isti vazdušni okean, isto zvezdano nebo, isto Sunce svetli s neba, isti zakoni materijalnog sveta, prirode i društva, isti psihofizički i gnoseološki zakoni saznanja i mišljenja, iste istorijske zakonitosti društvene proizvodnje, društvenih formacija i klasne borbe deluju i manifestuju se u životu raznih naroda. I baš zato, to i jeste osnova tih opštečovečanskih zajednica, „proporcija”, čak neverovatno začuđujućih sličnosti s kojima se sukobljavamo upoređujući kulturu i umetnost raznih naroda. Zajedno s tim, različito i svaki put osobeno životno, istorijsko, umetničko i psihofizičko iskustvo raznih naroda, primorava da se nacionalno prelomi i opštečovečanskim principima i zakonima u umetnosti svake nacije i u istorijski klasnoj uslovljenosti stvaralaštva svakog umetnika. Zajedno s „proporcijama”,

sličnostima i opštim crtama, — kao reklo bi se — beskonačno dalekim i različitim pojavama duhovne kulture, veoma uočljivo probija se i opštečovečanski princip.

Kako se javljaju te podudarnosti, „proporcije” i sličnosti među pojavama u kulturi i umetnosti, istorijski i geografski udaljene jedna od druge? Iako tu zajednicu čine isti osnovni uzroci — život svih naroda po istim istorijskim zakonima, ipak se mogu videti sasvim različiti i vrlo specifični slučajevi podudaranja i sličnosti. Ako pokušamo da shvatimo tipologiju tih slučajeva, pojavljuju se, kako mi se čini, četiri principijelne grupe.

Prvi tip sličnosti umetničkih pojava su: slična dela, slike, siže, stvoreni u jednoj istorijskoj episi i nastali u životu raznih naroda, nezavisno jedni od drugih, zahvaljujući direktnoj sličnosti životnih okolnosti koje ih stvaraju.

Drugi tip sličnosti umetničkih pojava je dobro proučen ali uopšten, jer ga je uporedna kritička škola pretvorila u sveopšti zakon. Slične su i pojave koje su nastale zahvaljujući uticaju (na primer, „lutajući siže”) jedne nacionalne umetnosti na drugu. Treba, međutim, napomenuti da, kako je to dokazala marksistička dijalektika, između unutrašnjih i spoljnih uzroka i podstreka razvitka, odlučujući značaj imaju unutrašnji. Spoljni uticaji mogu samo ubrzati ili usporiti proces koji je određen unutrašnjim faktorima. Zato i uticaj jedne nacionalne književnosti na drugu može samo podstaći i stimulisati razvitak određenih umetničkih pojava, za kojima je potreba sazrela i ponikla u medrima nacionalnog života.

Treći tip sličnosti umetničkih pojava uslovljen je opštom dijalektičkom zakonitošću spiralnog načina razvoja. Pojave koje se nalaze u tački smeštenoj na najvišem zavoju spirale, iznad odgovarajuće tačke prethodnog razvoja, ponavljaju na novoj osnovi i na nov način postojeće osobenosti prethodne etape razvoja.

Sličnost pojava smeštenih u tačkama koje se nalaze jedna iznad druge na spirali umetničkog razvitka, često se vidno primećuje u istoriji svetske umetnosti. Tako su se u episi renesanse na novoj osnovi ponovile crte starogrčke umetnosti, a u klasicizmu neke osobine starorimske umetnosti; racionalistička prosvetiteljska dramaturgija Lesinga *ponavlja* se u intelektualnoj epskoj drami Brehta itd.

Najsloženiji i malo proučavan je četvrti tip *ponavljanja* umetničkih pojava. On je uslov-

ljen ostvarenjem raznih ciklusa umetničke kulture.

Gruzijski naučnik Šalva Nacubidze je, kako mi se čini, razvio plodotvornu i ubedljivu tezu postojanja, uporedo sa zapadnom — istočne renesanse, koja je počela istorijski ranije i koja je imala sasvim specifične osobenosti. Udaljavanje od skućene evropsko-centralističke koncepcije, nameće potrebu da se u stavove istorije i teorije umetnosti uključi ne samo zapadni, nego i istočni ciklus razvitka. Nauka je došla sasvim blizu do otkrića opšte zakonitosti: ponavljanja i samih spirala umetničkog razvitka. Tumačenje ne samo evropskog nego i američkog, afričkog, azijskog i okeanijskog iskustva, primorava nas da pratimo paralelno istorijsko kretanje raznih grana umetnosti i civilizacije i pokreće nas na traženje opštih zakonitosti tih različitih, ali u krajnjem slučaju uporednih procesa. Danas toj problematici istraživači u celom svetu poklanjaju sve više pažnje: ona se pojavljuje kako u radovima Tora Hajerdala tako i u radovima sovjetskog istraživača Konrada (knjiga *Istok i Zapad*).

Postoji ne jedna, nego nekoliko spirala opšteg razvitka svetske umetnosti. Umetnička pojava, koja se nalazi u određenoj tački zavoja jedne spirale, može se uporediti sa sličnom tačkom koja se nalazi na zavoju druge spirale. Tada se i sami zavoji mogu nalaziti na različitim nivoima.

Isti opštečovečanski ekonomski razvitak i postojanje istih ekonomskih formacija kroz koje prolaze razni narodi, ne može a da ne stvori iste procese u umetničkoj književnosti. Te paradoksalne *proporcije* u raznim civilizacijama, o kojima se govori u ovom članku, odnose se na četvrti tip „ponavljanja” umetničkih pojava.

Četiri tipa „ponavljanja” umetničkih pojava, koje sam registrovao, daju četiri razna oblika dijalektičke veze nacionalnog i internacionalnog, istorijski konkretnog u datom periodu i opštečovečanskog svestrano ponovljenog u umetničkom životu raznih naroda.

Dijalektika nacionalnog i internacionalnog prati ceo umetnički proces. „Plodovi duhovnog stvaralaštva, pojedinih nacija postaju opšta svojina.”¹⁾ S druge strane, opštečovečanska do-

---

¹⁾ K. Marks, F. Engels, *Dela*, t. 4, str. 428 (na ruskom, — p. p).

JURIJ B. BOREV

---

stignuća prelamaju je kroz nacionalno iskustvo, izražavaju se i učvršćuju u originalnom nacionalnom obliku.

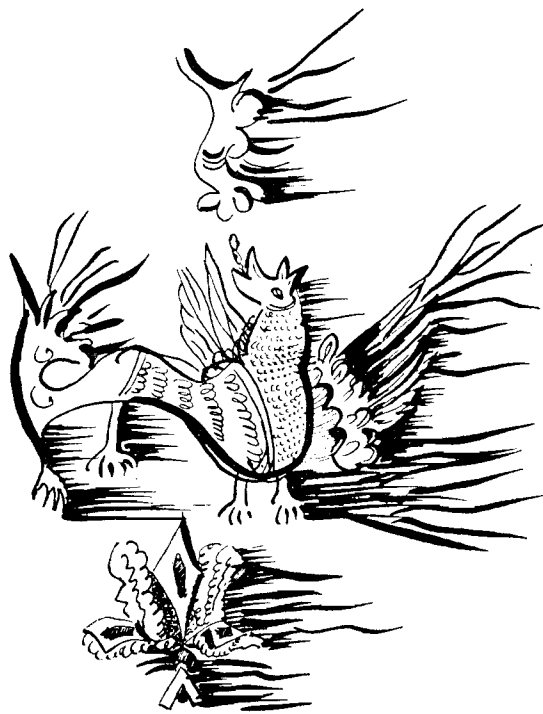
Poluvekovno iskustvo društvenog i kulturnog života naroda ujedinijenih u istu porodicu SSSR-a ima svetski značaj.

(Prevela s ruskog
CVIJETA IVANIŠEVIĆ)

NADEŽDA VITOROVIĆ

IVANKA ŽIVKOVIĆ

RUDI SUPEK

INTELEKTUALCI I PROBLEM INTEGRACIJE EVROPE

EVROPA — KONTINENT KOJI JE IZGUBIO
VODEĆI POLOŽAJ

Mitološki gledano Evropa je za nas ona ljupka ženska figura koju nose leđa moćnog bika. Prema svemu sudeći izgleda da je Evropa pala sa bika na magarca! Ona danas zaostaje u naučnom i tehničkom napretku za sjeveroameričkim državama toliko, da joj stručnjaci ne daju nikakvu šansu za uspješno takmičenje u godinama koje dolaze. Kao glavni razlog za takvu pesimističku ocjenu navodi se njena razjedinjenost — politička, ekonomska i kulturna. O kojoj je Evropi riječ? Naravno, prije svega o onoj koja nastoji sagledati svoju situaciju iz perspektive zapadnoevropskih zemalja, koja se za tim nastoji protegnuti i na socijalističke zemlje, ali pod uvjetom da se isključi Sovjetski Savez, kao »evro-azijska supersila«, naravno sa ustupkom da se na isti način postupi i sa SAD kao silom koja sebe smatra pozvanom da održava »evropsku ravnotežu«. No, pokušajmo zasada da apstrahiramo od ovih »odnosa moći« i da zauzmemo gledište »tradicionalnog Evropejca«.

Govoreći Evropejcima (bez Sovjetskog Saveza!) predstavnik poznatog MIT (Massachusetts Institute of Technology) iz SAD, g. W. Griffith veoma je otvoreno iznio svoju tezu, da ne vidi nikakvu mogućnost da bi se Evropa mogla u naučnom i tehnološkom napretku takmičiti sa SAD. Tu je tvrdnju potkrijepio brojkama, koje pokazuju da SAD daju za naučna istraživanja daleko više nego sve evropske zemlje (opet izuzevši SSSR) zajedno. Napomenuo je da, na primjer, od 75 milijardi dolara, što ih je izgla-sao američki senat za vojni budžet, 25 milijardi ide za naučna i tehnološka istraživanja. O prevlasti američke tehnologije govori i činjenica da ona proizvodi 75 odsto kompjutera ili računara

od čitave svjetske proizvodnje. Nedavno je francuski Boule morao kapitulirati pred IBM, i još jedino Englezi nastoje zadržati samostalnost u ovoj proizvodnji. Nije bilo potrebno da navede i činjenicu da je u posljednjih deset godina nekih 60.000 evropskih učenjaka i istraživača prešlo Ocean i zaposlilo se u SAD. Što znače ove brojke i što predstavlja takvo »duholiptanje« evropskog naučnog i tehnološkog potencijala za ekonomski i socijalni razvitak, nije bilo potrebno jednom naučnom auditoriju objašnjavati. Naravno, ovoj se činjenici može suprotstaviti zahtjev da se što prije evropske naučne i tehnološke snage u najskupljoj industriji ujedine. Gospodin Griffith je rekao da on, kao Amerikanac, nema ništa protiv takvog ujedinjenja, ali da na žalost, pored postojeće ideološke i političke razjedinjenosti Evrope, ne vidi nikakvu mogućnost da dođe do takvog jedinstva!

Razgovori vođeni na »Evropskim seminarima«, (što ih je organizirao univerzitet u Brightonu, Engleska), kao i oni koji se vode i vodit će se na ovakvim i sličnim priredbama trebalo bi da pokažu da li je pesimizam u tom pogledu opravdan, to jest da li je Evropa definitivno izgubila svoju ponekad vodeću ulogu, te da li doista nije sposobna da riješi one probleme koji će, ne samo sačuvati njezin naučni i tehnološki potencijal, već joj ponovno pribaviti onu idejnu i kulturnu ulogu koju je u moderno doba u svijetu imala. Ovi se problemi danas praktički postavljaju u tri osnovna vida: odnosi zapadnoevropskih zemalja prema vlastitoj integraciji i prema SAD (naročito u vojno-političkom pogledu), odnosi socijalističkih i nesocijalističkih zemalja u Evropi, i odnosi evropskih zemalja sa Trećim svijetom.

EVROPA — FEDERACIJA ILI »ZAJEDNICA DOMOVINA«?

Nema sumnje, da se diskusija o integraciji Evrope danas odigrava u atmosferi političkog puštanja, da ponovno oživljavanje »hladnog rata« na liniji koja dijeli socijalističku Evropu od nesocijalističke izgleda malo nevjerovatno čak i pesimistički raspoloženim političarima, te da je pitanje novih odnosa među evropskim nacijama postalo opet aktualno. To znači, prije svega, da su se neke stare koncepcije oko integracija, koje su počivale na blokovskoj podjeli Evrope, našle u krizi. Ovu je krizu, kao što je poznato, otvorio general de Gaulle istupanjem Francuske iz NATO-a i definiranjem Evrope od »Atlantika do Urala«. Pojam Evrope ograničen samo na zapadnoevropske zemlje sa čvrstim oslonom na SAD postao je očito preuzak i politički neupotrebljiv.

S popuštanjem blokovskih suprotnosti izbile su na javu neke unutrašnje protivurječnosti, kako na istočnoj tako i na zapadnoj strani, koje su politički stratezi blokovske politike nastojali prekriti. Tako je došla u krizu i zamisao izgradnje čvrsto ekonomski integrirane zapadne Evrope sa »Evropskom ekonomskom zajednicom« (plan Jean Monnet i »šestorica« kao jezgra), iznad koje bi isto tako logično izrasla i politička superstruktura sa zajedničkim evropskim parlamentom i jednom »super-vladom« u obliku evropske federacije. Pristalice su evropskog federalizma suviše lako zamislili prelaz od ekonomske na političku razinu. Pri tom su zaboravili da je takva koncepcija pretpostavljala ujedno čvrsto integriranu i kontroliranu Zapadnu Njemačku, što bi značilo ovjekovječiti podjelu Njemačke i potvrditi američku atlantsku strategiju, bez obzira da li se radi o strategiji američkog monopola na »atomske kišobran« ili strategiji »dvaju stupova«. Postajalo je sve jasnije da mlade generacije u Njemačkoj sve više misle na ujedinjenje raspolovljenih dijelova svoje domovine.

Ekonomska integracija pokazala je razne suprotnosti ne samo između Šestorice, već podjednako između CEE i EFTA, tj. između Evropske ekonomske zajednice i Zajednice slobodne trgovine. Pridružene zemlje CEE, kako evropske tako i afričke, već po svojem geo-političkom i ekonomskom položaju (uzmimo kao primjer Grčku ili Tursku) nisu mogle doći u obzir za integracione procese koje je predvidio plan Monnet. Pored toga niti neutralne zemlje (Švedska, Austrija, Švicarska) iz političkih razloga nisu pokazivale želju da uđu u jednu ekonomsku zajednicu koja bi služila kao infrastruktura Atlantskom paktu. Konačno je sama preorijentacija Francuske sav taj plan stavila u pitanje. Razvila se žestoka diskusija između federalista i degolista i na »Evropskom seminaru« u Grenobleu. *Maurice Duverger* (Paris) branio je degolističku koncepciju pozivajući se da u procesima integracija valja voditi računa o nacionalnim i kulturnim aspiracijama pojedinih zemalja, sam proces integracija treba shvaćati mnogo elastičnije nego što je to slučaj kod ortodoksnih teoretičara federalizma. On se naročito suprotstavio tezi da je ekonomska i politička integracija Zapadne Evrope preduvjet za pregovore između zapadnih i istočnih evropskih zemalja naglasivši značaj bilateralnih a ne isključivo blokovskih pregovora. *Théo Lefebvre*, bivši predsjednik belgijske vlade, stajao je na ortodoksnom federalističkom stajalištu, koje dijele mnogi kršćanski demokrati sa svojim teoretičarom Mauriceom Schumannom. On je rekao: »Podjela Evrope na dvije strane je i te kako

realna. Potrebno je najprije konstituirati Evropu od šestorice (ili sedmorice) i tek nakon toga pozabaviti se odnosima sa Istokom«. Na prigovor da je insistiranje na strogoj integraciji prije svega teza »malih država«, on je odgovorio: »Postoje samo male države u Evropi. Jedne to znaju, a druge to neće da znaju!« Federalisti odbacuju tezu de Gaullea da Evropa mora biti »zajednica domovina«, to jest da je potrebno u većoj mjeri voditi računa o nacionalnim specifičnostima i kulturnoj tradiciji. Diskusija je pokazala da se probija sve više mišljenje kako procesi integracije u zapadnoevropskim zemljama moraju ići u funkciji odnosa sa istočnoevropskim zemljama, slično kao što se postavljaju u odnosu sa Engleskom i neutralnim zemljama odnosno sa zemljama Trećeg svijeta. A to znači da koncepciji integracije valja pristupiti s mnogo šireg i elastičnije razrađenog stanovišta.

Nema sumnje da koncepcija čvrste integracije »Male Evrope« sadrži u sebi *neokapitalističke tendencije* u vezi sa planiranjem privrede i većom intervencijom države u privredne poslove. S tim u vezi se odmah nametnuo i problem, da li će u Evropi dominirati tehnokratske ili demokratske tendencije. Blokovski federalisti ili integracionisti pokazuju izrazito tehnokratske tendencije, a možemo reći da oni nalaze svoj pendant u socijalističkom bloku sa teoretičarima socijalističkog etatizma i centralistički planirane privrede. Ukoliko bi se ovakve koncepcije nametnule i Zapadnoj i Istočnoj Evropi, one bi vjerovatno otežale procese zbližavanja, jer bi u većoj mjeri naglasile političku podjelu i u samoj ekonomskoj oblasti. To, dakako, ne bi bilo korisno, i to mnogi uviđaju. *Leonard Beaton* (Engleska) je u Brightonu 1967. postavio pitanje: neće li pristupanje Engleske Evropskoj ekonomskoj zajednici »ugroziti njena politička dostignuća«, jer su evropske zemlje još od Napoleona navikle na više autoritativne postupke, dok se Englezi strogo pridržavaju demokratske parlamentarne prakse? Neće li onaj duh, koji vlada među »tehnokratima« u Bruxellesu, dovesti u pitanje odgovornost političkih predstavnika pred svojim biračima? Naravno, teško je izbjeći sukob između tehničara privrednog planiranja i političara, odnosno između birokracije i političke kontrole, pa taj problem vrijedi kako za pojedine zemlje ili regije, tako i za veće zajednice takvih regija. Prema tome u nastojanju na stvaranju političke Evrope mora se voditi računa o tome da »su osigurana demokratska prava i pravna sredstva svakog građanina«. Tu je riječ o značajnim i još otvorenim problemima. Naše je mišljenje da će u Evropi doći do jednog modela društvenog samoupravljanja, koji polazi od jugoslavenskog iskustva, a koji će se nametnuti industrijski raz-

vijenim zemljama sa daljnjom automatizacijom i diferencijacijom primarnih, sekundarnih i tercijarnih ekonomskih djelatnosti u uvjetima »potrošačkog društva«.

Često se kao zapreka evropskoj integraciji ističe *pojava nacionalizma*, od kojih se Evropa nije sasvim oslobodila niti nakon iskustva s njemačkim i talijanskim fašizmom. Federalisti stavljaju težište na jednu super-nacionalnu organizaciju i smatraju da u odnosima Zapada i Istoka treba pregovarati i ugovarati samo na nivou »jedne i druge zajednice« (na primjer, između CEE i Comecona) dok degolisti smatraju da su dozvoljeni i odnosi na nivou »jedna nacija — druga nacija«, to jest kolektivni sporazumi ne smiju ići na štetu mogućnosti pojedinih nacija da sklapaju bilateralne ugovore. Iako su degolisti bili oštro napadnuti zbog svojih »nacionalističkih tendencija«, valja reći da njima u prilog govori nastojanje da integraciju prošire na okvir tradicionalne Evrope, to jest od »Atlantika do Urala«. Mogli bismo navjesti ovdje jedno jugoslavenko mišljenje koje smatra da se može u izvjesnom pogledu uzeti u zaštitu degolovska politika, da »ako prekid de Gaulleova sa Atlantskim paktom znači prvi korak jednoj općoj reorganizaciji sistema sigurnosti u Evropi, onda njegov korak valja smatrati kao prvi korak, ne francuskog nacionalizma, već evropskog patriotizma«.

U vezi sa značajem i ulogom nacija u evropskim odnosima, M. Goldstuecker, poznati čehoslovački intelektualac, je izrazio mišljenje, prije par godina, da jedina nacija koja u Evropi nije još historijski sasvim konstituirana, i prema tome predstavlja izvjestan problem, jest Njemačka. Evropljani su dužni da porade na tome kako bi njemački narod našao ono mjesto i dostojanstvo koje mu po položaju u Evropi pripada. U vezi s položajem nacija u evropskoj organizaciji rekao je da »živimo u historijskom periodu gdje je za Evropu princip nacionalne organizacije neadekvatan, prevaziđen. Međutim, evropske nacije još nisu našle neki drugi princip organizacije koji bi nadomjestio nacionalni. Živimo u prelaznom periodu.« M. Duverger je istaknuo da je sa historijskog i kulturnog gledišta poželjno da Evropa sačuva svu onu raznolikost i specifičnost koju pridonose pojedine nacionalne kulture. (Vjerojatno je imao u vidu onaj osjećaj sivila koji prožimlje Evropejca kod se nade u Sjedinjenim Državama Amerike!)

U sadašnjem momentu ne postoje psihološki uvjeti da se napuste nacionalni okviri i pređe na federalno uređenje. Evropejcima je, izgleda, bliža de Gaulleova ideja Evrope kao »zajednice domovina«. Međutim, istovremeno postaje jasno

da u ekonomskom, tehničkom i naučnom pogledu niti jedna evropska država (osim SSSR-a) ne može postojati za sebe. Epoha autarhijskih nacionalnih sistema je prošla. Tako je Goldstuecker izrazio mišljenje da ne postoji ni jedna sila (osim SSSR-a i SAD-a) koja bi mogla imati vlastitu obranu, vlastitu ekonomiju i vlastitu znanost. U vezi sa ulogom nacija Goldstuecker je zaključio: »Budućnost pripada onom društvenom sistemu koji će posjedovati organizaciju sposobnu da najbrže moguće slijedi nevjerovatni razvitak misli i znanosti.« Okvir za takav sistem u suvremenim uvjetima pruža samo čitava Evropa.

ODNOSI IZMEĐU SOCIJALISTIČKIH I NESOCIJALISTIČKIH ZEMALJA

Nema sumnje, da uvjeti za otvoreni dijalog između intelektualaca socijalističkih zemalja i nesocijalističkih zemalja postoje danas više nego ikada. Razlozi za to leže kako u odbacivanju dogmatskog marksizma u socijalističkim zemljama tako i u jačanju socijalističke misli u nesocijalističkim zemljama. Ali pored ili usprkos ideološkim razlozima, u stvarnoj ekonomskoj, kulturnoj, naučnoj, pa i političkoj upućenosti evropskih zemalja jednih na druge javlja se jedan još nedovoljno definirani osjećaj evropske solidarnosti koji sve više buja.

Profesor *L. Lombardo Radice* (inače član CK KP Italije) u diskusiji o »Otvaranju evropskog marksizma« u Münchenu, istaknuo je da napuštanje dogmatizma u marksističkoj teoriji nije izraz samo neke momentane taktike radničkog pokreta nego novih spoznaja na području izučavanja teorijske marksističke misli i zadataka suvremenog radničkog pokreta. Marksizam i radnički pokret u Evropi stoje pred mnogim novim pitanjima na koje treba odgovoriti, kao što su pitanja specifičnosti puta u socijalizam za pojedine evropske zemlje, potreba široke koalicije svih progresivnih snaga te otvorenost dijaloga sa svim političkim partnerima ili ideološkim oponentima. Među takve potrebe dolazi i dijalog s progresivnim kršćanima, kojima njihovo vjersko opredjeljenje ne može biti zapreka da pristupe Komunističkoj partiji u borbi za socijalističke ciljeve. Jačanje socijalističkih stremljenja u katoličkim masama je očevidno. Međutim, ono što je najvažnije, jest činjenica da ideološke razlike ne smiju i ne mogu biti zapreka za rješavanje aktualnih političkih, ekonomskih i znanstvenih pitanja koja traže zajedničku akciju na evropskom planu.

U vezi s konkretnim odnosima na političkom i ekonomskom planu između Istoka i Zapada

utvrđena je opće poznata činjenica da postojanje NATO-a, s jedne strane, i SEV-a, s druge strane, nije moglo da spreči sve intenzivniju suradnju i razmjenu na ekonomskom planu, što pokazuje neadekvatnost blokovske vojno-političke organizacije, ali i činjenicu da ona nije u stanju spriječiti procese suradnje i zblizavanja na ekonomskom i kulturnom planu. Ograničavanja pojma Evrope na zapadne ili nesocijalističke zemlje ne samo da ne odgovara geografskim i historijskim obilježjima nego čak niti faktičnom stanju u pogledu odnosa u privrednom području. Teoretičare »male Evrope«, ispod američkog »atomskog kišobrana« demantirao je stvarni razvoj evropskih odnosa i svakog će ih dana sve više pobijati. Laburist Roy Hattersley je to nedvosmisleno ovako formulirao: »Optiranje za 'malu' političku Evropu teorijski je moguće, ali je najvjerojatnije da je čas za ovo već prošao, kao što pokazuje i činjenica da se o tome u Brightonu jedva diskutiralo. Jer, sada se vidi da Evropa Šestorice ne može niti na području obrane niti na području razvijene industrijske tehnologije da igra onu ulogu kakvu su prvobitno zamislili njeni osnivači.«

Pojam Evrope pojavio se u diskusijama u četiri varijante: a) Evropa šestorice (briseljska varijanta), b) Evropa nesocijalističkih zemalja (briseljska varijanta plus Skandinavci i neutralci), c) nesocijalističko-socijalistička Evropa (bez Sovjetskog Saveza), i d) Evropa od »Atlantika do Urala«. Prva varijanta je već napuštena, dok se druga varijanta pokazala neprovediva upravo zbog treće i četvrte varijante. Parole, koje se moglo čuti, glasile su od »Bresta do Bukurešta« (treća varijanta) i od »Atlantika do Urala«. Prva parola, mada to tako izgleda, ne isključuje nužno Veliku Britaniju. Ono što se u diskusiji obično suprotstavlja četvrtoj varijanti je pozivanje na polarizaciju dviju supersila — SAD i SSSR —, koje bi trebalo istovremeno isključiti, prvenstveno u vojnom pogledu. Ovaj argument, međutim, nije održiv, ako se uzme u obzir da *Rapackijev plan* predviđa dokidanje Varšavskog pakta u slučaju istovremenog dokidanja i Atlantskog pakta, sa strogom neutralizacijom i denuklearizacijom centralne Evrope. A nema sumnje, da u vojno-političkom pogledu integracija Evrope traži novu organizaciju sigurnosti na bazi miroljubive koegzistencije upravo ukidanjem sadašnjih suprotstavljenih vojnih blokova. Ako se ispuste iz vida vojno-strateški razlozi, onda treća varijanta gubi na svojoj težini i možemo je razmatrati samo kao stratešku etapu u izgradnji evropske integracije, a ne kao definitivno rješenje.

Razumije se da su predstavnici socijalističkih zemalja odbili sve špekulacije koje bi išle za tim da odvoje socijalističke zemlje od Sovjetskog Saveza, a sa namjerom da ih se odvede putem revizije njihova socijalna sistema. Ovakve namjere treba definitivno napustiti u igri oko integracije Evrope! Kad je bivši engleski ministar Amery predložio da će Engleska svoje »privilegirane i prioritetne odnose« sa SAD zamijeniti odnosima sa Evropom, te da bi na isti način morale postupiti zemlje narodnih demokracija, mađarski predstavnik prof. Retzel je to energično odbio. Ako se pod »prioritetnim privilegiranim odnosima« misli na vojne paktove, onda ih Rapackijev plan poništava. Ako je pak riječ o ekonomskim odnosima, onda je to stvar definiranja ekonomskih odnosa svake zemlje sa ostalima, i u stvari mora se pretpostaviti da će se ti odnosi razvijati isto tako na bilateralnoj kao i multilateralnoj osnovi. Ako se pak imaju u vidu kulturni i idejni odnosi, teško je definirati što bi značilo »prioritet«, jer se svaka zemlja razvija u skladu s vlastitim društvenim vrijednostima i u duhu slobodnih odnosa sa svima ostalima.

EVROPA I TREĆI SVIJET

Možda zaostajanje Evrope i gubitak njenih pozicija nije nigdje tako očito kao u odnosu na Treći svijet. Ovdje se ne misli na likvidaciju kolonijalizma u Africi. Stvar se podjednako očituje i u odnosu na Latinsku Ameriku. Činjenica je da u zemljama Latinske Amerike, Afrike i Azije postoji još uvijek velik dio inteligencije koji se školovao u Evropi i osjeća se vezan za njene naučne i kulturne tekovine. Međutim, zaostajanje u znanstvenom i tehničkom pogledu, produbljivanje „tehnološkog jaza« (»technological gap«) između SAD i evropskih zemalja, sve masovnije investicije američkog kapitala potiskuju dosadašnji utjecaj Evrope u tim zemljama. Zemlje u razvoju imaju, naravno, velike potrebe ne samo u ekonomskoj pomoći već isto tako i u znanstvenoj, stručnoj i kulturnoj. Idući putem nagle preobrazbe i one se susreću s masom novih problema, a prije svega s pitanjima izgradnje jedne nove civilizacije. Vrijeme kolonijalizma s misionarima i generalima-pustolovima zauvijek je prošlo, i danas se traže veoma složena sredstva i načini odnosa između razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Predstavnici ovih zemalja očekuju i traže tu pomoć. Međutim, oni se ograđuju, kao što je to uradio u Grenoblu, 1967. poznati brazilijanski ekonomista profesor Fortuda, da se ta pomoć smatra nekim »poklonom« zemljama u razvoju.

On je pokazao pomoću »ekonomike ljestvica«, da zemlje sa višim organskim sastavom kapitala uvijek izvlače velike superprofite iz manje razvijenih zemalja, iako kapital ulažu u obliku »pomoći«. Suvremeni ubrzani tehnološki razvitak, međutim, pogoduje tome da se raskorak produbi i superprofiti stalno povećavaju. Razumije se, rješenje je u izjednačavanju tehnološkog nivoa proizvodnje. No, postoje i mnogi drugi problemi u vezi s preobrazbom arhaičkih civilizacija, na što su naročito upozorili afrički predstavnici.

Dijalog s predstavnicima Trećeg svijeta pokazao je da Evropa gubi na svojim pozicijama, da za njen utjecaj postoje realne osnove u intelektualnim vezama, ali da će njene mogućnosti ubuduće zavisiti prije svega od rješavanja njene nutarnje povezanosti i suradnje na znanstvenom i tehnološkom nivou.

JEDAN REALNI MODEL EVROPSKE INTEGRACIJE

Kad govorimo o evropskoj integraciji, obavezni smo da zamislimo principe i putove kako bi se ona postepeno ostvarila. Drugim riječima, kao svaki proces ili društvena akcija, koja sebi postavlja neki cilj, moramo biti na čisto s nekom strategijom ove integracije. Čini nam se da je potrebno imati u vidu slijedeće principe:

1. Evropska integracija se ne može izvršiti u uvjetima ratne politike, makar se ona nazivala samo »hladnim ratom«, već je neophodno da ona počiva na načelu miroljubive koegzistencije evropskih naroda.
2. Integracioni procesi ne smiju se definirati polazeći od prevlasti vojne, ekonomske ili bilo koje druge sfere odnosa, već je neophodno imati u vidu relativnu nezavisnost političkih, ekonomskih, znanstveno-tehničkih, kulturnih i ideoloških odnosa. Svaki doktrinarni shematizam može biti štetan. Proces integracije podrazumijevaju stanoviti pluralizam društvenih sfera života i međunarodnih odnosa.
3. Svaka zemlja će suvereno, prema svojoj socijalno-ekonomskoj strukturi, definirati načine svoje participacije u tim procesima integracije, izjašnjavajući se principijelno za njihovo ostvarenje.
4. Proces integracije ne smiju ni na koji način ometati normalne procese društvenog napredovanja pojedinih zemalja, njihove strukturalno i socijalno-političke promjene. Kao što socijalističke zemlje priznaju »posebne putove pojedinih

zemalja u socijalizam«, tako moraju i kapitalističke zemlje priznavati specifičnost razvitka pojedinih nesocijalističkih zemalja.

5. Problem integracije Evrope nije samo praktičko političko, odnosno ekonomsko ili tehnološko pitanje, već je ono prije svega pitanje izvjesnog duhovnog jedinstva. Stoga je potrebno propagirati one kulturne vrijednosti što ih je Evropa u svojoj povijesti razvila. Samo je po sebi razumljivo da u te vrijednosti spada i ideja socijalizma. Rad na osvještavanju povijesno-kulturnih evropskih vrijednosti ne samo da je isto toliko važan koliko i praktička organizaciona pitanja, već je i značajniji. Razvijanje »evropskog patriotizma« ne znači nipošto tendencije evropskoj izolaciji, »evropskom šovinizmu« ili »duhovnom imperijalizmu«, jer je univerzalizam ljudskih vrijednosti jedna od bitnih tekovina evropske kulture.

Prva tačka očito ne traži neki detaljniji komentar, jer su načela miroljubive koegzistencije potpuno jasno formulisana od nesvrstanih zemalja i formulisana u Beogradskoj deklaraciji.

Što se tiče druge tačke, važno je shvatiti da se veoma često mnogi bitni društveni procesi odigravaju u okvirima starih i prevaziđenih socijalno-političkih nadgradnji, koje traju po svojoj inerciji, a da do određene kritične tačke ne ometaju progresivne procese. Tako je, na primjer, potpuno moguće već u sadašnjoj političkoj konstelaciji Evrope, a to znači bez zahvata u njene postojeće političke odnose, pristupiti rješavanju problema koji nam se čini najvažniji, naime, znanstvene i tehnološke integracije. Ne postoje nikakve ozbiljne prepreke da se priđe stvaranju mreže evropskih instituta, na svim bitnim područjima znanstvenog napretka, koji bi po svojoj veličini i statusu naučnih radnika mogli uspješno konkurirati drugim velikim institutima u svijetu, a koji bi zaustavili »duholiptanje« evropskih naučnih kadrova. Naravno, kao što su pokazale sama privredna praksa i diskusije u vezi s njome, ništa ne stoji na putu da se znanstvene ustanove povežu sa bitnim sektorima privrednog razvoja, a isto tako da se i same grane proizvodnje dogovore na evropskom planu. Tu imamo u vidu, prije svega, proizvodnju kompjutera i drugih veoma skupih postrojenja od kojih zavisi tehnološki razvitak svijeta evropskih zemalja. Naravno, da izgradnja takvih ustanova i privrednih aranžmana ne isključuje i participaciju SAD-a ili Sovjetskog Saveza. Za potonje ne postoje nikakvi principijelni razlozi. Bitno je da evropske zemlje za ostvarenje ovog zadatka stave na raspoloženje svoj znanstveni ili intelektualni potencijal.

Isto tako je potrebno naglasiti, da na području ekonomskih odnosa, koncepcije nekih centralistički raspoloženih ekonomskih planera, u okviru Evropske ekonomske zajednice ili u okviru zajednice socijalističkih zemalja, koje idu za tim da najprije disciplinirano i planski u svim dimenzijama privrede organiziraju vlastito tržište kao preduvjet evropske integracije, ne bi bile konstruktivne i predstavljale bi ozbiljnu zapreku za integracione procese. Neophodno je shvatiti da se na području ekonomskog razvitka postavlja planiranje kao nužda na području energetika i bazične industrije, dok na području proizvodnje dobara za potrošnju u najširem vidu, sve veću ulogu igra samo tržište i slobodna inicijativa. I to podjednako u uvjetima neo-kapitalizma kao i u uvjetima socijalističke privrede. Takav razvitak tražit će nesumnjivo da se neki problemi rješavaju na bazi multilateralnih ugovora i dogovora, a neki na bazi bilateralnih dogovora. Privreda danas isključuje centralizirane i shematizirane modele i potrebno je shvatiti »policentrizam ekonomskog planiranja« ili pluralizam ekonomske organizacije proizvodnih procesa (sasvim različito u primarnim nego u sekundarnim, a drugačije u sekundarnim nego u tercijarnim djelatnostima).

Svi se ovi procesi mogu uspješno razvijati i u okvirima postojeće političke organizacije Evrope, uz malo dobre volje, makoliko bilo inače poželjno da se i potonja promijeni u duhu novog sistema evropske sigurnosti, kako bi se onemogućilo da se evropske zemlje, na primjer, nađu u položaju da slijede vojne avanture američkog imperijalizma.

Što se tiče treće i četvrte tačke, lako je pretpostaviti s obzirom na postojeće socijalno-ekonomske i ideološke razlike među evropskim nacijama, da se procesi participacije pojedinih zemalja ili grupa pojedinih zemalja neće odvijati po jednoj jedinstvenoj shemi, te da će neke biti sklone da se više u jednoj oblasti angažiraju, a druge više u nekoj drugoj. Razvojne tendencije sigurno idu u smislu izvjesne *konvergenije* problema, tako da će se razlike više očitovati u odnosu na načine rješavanja u pojedinim fazama nego u odnosu na ciljeve. Samo kao primjer navest ćemo da će se potreba za znanstvenom i tehnološkom proizvodnjom (kompjuteri) odmah nametnuti kao zajednički zadatak bez većih mogućih suprotnosti. Stvaranje evropskih znanstvenih instituta (sa CERN-om i drugima) već je postala, iako nedovoljno razvijena, evropska praksa. Isto tako će razvitak proizvodnje tražiti sve veću integraciju i koordinaciju na području energetike i raspodjele sirovinskih izvora i njihove eksploatacije,

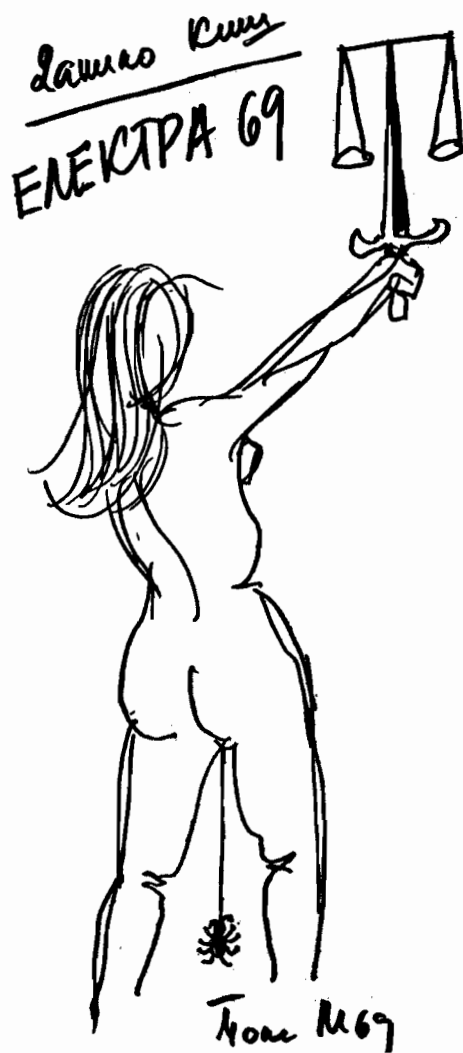
kao i koordinaciju u nekim bazičnim industrijama. O integraciji telekomunikacionih i saobraćajnih sredstava nije potrebno govoriti!

Ali istovremeno sa ovim konvergentnim procesima ostajat će naglašene suprotnosti u proizvodnji robe za široku tržišnu potrošnju (koja će u velikom dijelu dobivati luksuzni karakter), a gdje tempo i invencioznost proizvodnje ostaju odlučni faktori i kao takvi traže »slobodno tržište«. To će, dakako, vrijediti za sve zemlje. U takvoj situaciji lako je pretpostaviti da treba ostaviti određenu slobodu pojedinim nacijama da u tržišnoj privredi mogu razviti svoje sposobnosti. Ovakvi procesi vrijede podjednako za planiranu socijalističku privredu kao i za planiranu kapitalističku privredu. Stoga nam se čini da je u duhu evropskog ekonomskog razvitka, ako se pretpostavi da će socijalističke i nesocijalističke zemlje na tom području stajati pred istim problemima, te da će ti problemi u nekim pitanjima tražiti usku koordinaciju, a drugima slobodnu inicijativu. U tom vidu treba promatrati i samostalnost i suverenost pojedinih država.

Svi konkretni i neposredni politički i ekonomski problemi ne mogu potisnuti u drugi plan razvijanje idejnih veza među evropskim intelektualcima, dodira i diskusija koje idu u smislu evropske integracije. Zbližavanje naroda nije danas samo naš kontinentalni zadatak, nego je on svjetska nužnost. Ali je kontinentalno zbližavanje sa oslonom na evropsku kulturnu tradiciju bitni preduvjet doprinosa Evrope zbližavanju naroda i miru u svijetu.

Razgovori o idejnom značenju Evrope u svijetu pokazali su da je upravo Evropa nosilac ne samo *univerzalizma* ljudskih vrijednosti, jer su taj univerzalizam istaknule i druge velike vanevropske civilizacije, nego određenog *racionalizma*, koji je doveo do suvremene znanosti i racionalnog mišljenja uopće, i *humanizma* koji pretpostavlja mogućnost ljudske akcije u preobrazbi društvenih uvjeta života, koji smatra da čovjek živi u svijetu koji je »po njegovoj mjeri«, a došao je do najvišeg izražaja upravo u radikalnom socijalističkom humanizmu. Ove ideje, na koje Evropa može biti ponosna pred čitavim čovječanstvom, dovoljno su jake da suzbiju sve pregrade i neprijateljstva među nacijama i ljudima što ih rađaju razne iracionalne, regresivne i agresivne tendencije, kao što su nacionalizam, imperijalizam, rasizam. Ali kako ni jedna ideja nije definitivna tekovina ljudske kulture nego mora biti uvijek nanovo izborena, sa svakom generacijom i svakim čovjekom, to je dužnost progresivnih ljudi na našem kontinentu da im daju puni sazdržaj i odlučno suzbiju svako oživljavanje onih

reakcionarnih tendencija koje su ugledu Evrope uoči i u toku drugog svjetskog rata s pojavom fašizma nanijele toliko štete. Faza razočaranja i rezignacije, koja se pedesetih godina prelila ovim kontinentom, danas stoji iza nas i pred nama stoje nove odgovornosti i zadaci sa kojima se moramo odlučno pozabaviti.

EDMUND S. GLEN

U SUSRET TEORIJI MEĐUKULTURNIH KOMUNIKACIJA

Verovanje da je čovek sposoban za neposredno poimanje sveta oko sebe na način koji bi vodio postupno objektivnom saznanju zajedničkom svim ljudima, stalno je opovrgavano. Marks, Engels, i kasnije Manhajm (1931), pokazali su da čovekovo opažanje okoline zavisi od ljudske sredine u kojoj je odrastao. Psiholozi, tako retko složni na planu teorije, ipak su se složili o tome da znanje potiče od skupa iskustava, a ta su iskustva u konačnoj analizi jedinstvena za svakog pojedinca. Ovo je izrazito dokazano u eksperimentima o opažaju i društvenom opažaju koje je izvela „transakcionalistička škola” (Kilpatrick, 1961). Može se reći da se suština antropologije sastoji u prikazivanju kultura kao sistema delanja i spoznaje. Lingvisti su pokušali da pokažu sponu između jezičkih oblika i drugih oblasti ponašanja (Whorf, 1956; Hoijer, 1954; Glenn, 1966).

Uprkos svemu ovome, mi najčešće i dalje verujemo u mogućnost potpune objektivnosti ljudi, najrazličitijeg porekla, koji stupaju u vezu. Sledstveno tome, težimo da potcenimo mogućnost — čak verovatnoću — nerazumevanja u međunarodnom i međukulturnom opštenju. Ipak, ova mogućnost je veoma realna. Napoređo sa sukobima koji nastaju usled različitih interesa postoje mogući sukobi zbog nesporazuma. Ove će sukobe biti teško izbeći sve dok ne shvatimo način na koji nacionalne i klasne kulture utiču na stvaranje pogleda na svet (Weltanschauung), određivanje vrednosti, ciljeva delatnosti i oblika izražavanja.

Jedan primer očitog nesporazuma osvetliće prirodu ovog problema.

Istočnoevropski posetilac u Sjedinjenim Američkim Državama iznosio je svoje utiske domaćinu Amerikancu. Između ostalih primedbi, kri-

tikovao je američku automobilsku industriju kao krajnje rasipničku. Posebno, često menjanje modela, raznolikost tih modela i džinovske reklamne kampanje koje upoznaju javnost sa njima, što mu je sve izgledalo skupo i nepotrebno sa ekonomskog gledišta. Amerikanac je odgovorio da se reklama, iako veoma skupa, isplati, jer kad se bez njene pomoći ne bi javnost upoznala sa novim modelom, masovna proizvodnja ne bi se mogla ostvariti. Bilo bi neophodno početi sa prikazivanjem malog broja proizvoda publici, da bi se videla njena reakcija. Pošto je cena svakog proizvoda ograničene proizvodnje daleko skuplja nego proizvodnja u okviru masovne proizvodnje, nedovoljno reklamiran model bio bi skuplji od modela koji je pušten na tržište uz potrebnu reklamu, uprkos njegovoj ceni koštanja. Istočnoevropljanin nije bio ubeđen u to. Najbolji način bio bi, prema njegovom mišljenju, da vlada imenuje komisiju stručnjaka koji bi odredili koji je model automobila *najbolji mogući* s obzirom na trenutno stanje tehnologije. *Najbolji mogući model* bio bi onaj koji bi se proizvodio i masovna proizvodnja mogla bi odmah da otpočne.

Do ovog trenutka izgledalo je da se razgovor vodi o automobilima i načinima na koji se proizvode i prodaju u Sjedinjenim Američkim Državama, — ali bilo bi pogrešno ovako ga protumačiti. Suština razlike leži u tome da li izraz „najbolji mogući” ima neko značenje kad se primeni na predmete kao što su automobili. Istočnoevropljanin, koji može da bude ili da ne bude predstavnik svoje kulture, očigledno je smatrao da ovaj izraz sadrži u sebi određeno značenje. Amerikanci, kao predstavnici druge kulture, ne bi se složili. Oni ne veruju da se „najbolje” može objektivno odrediti u onim slučajevima kad obično procenjivanje ne pruža odgovor. Izvan toga postoji samo pitanje ukusa.

Čini se jasno da ukoliko bi se istinski moglo ustanoviti koji je model najbolji, pristup Istočnoevropljanina problemu trebalo bi doista usvojiti. S druge strane, celokupni proces proizvodnje i potrošnje u Sjedinjenim Američkim Državama je usmeren na kulturom formirano verovanje da se ovde postavlja samo pitanje ukusa. (Činjenica što Amerikanci često upotrebljavaju izraze kao „najbolji” ili „najveći”, znači samo da ih oni ne uzimaju ozbiljno.) Postoji natpis na ulazu u jedan američki grad koji ga proglašava „najvećim malim gradom na svetu”. Očigledno, ovo ne treba shvatiti ozbiljno. Ali zašto je onda postavljen? Da bi na smešan način pokazao iskrenu ljubav stanovnika prema svom gradu.

Uočiti postojanje kulturnih razlika koje mogu da prouzrokuju nesporazume jedna je stvar; opisati ih i klasifikovati je druga. Razlike se mogu protumačiti kao varijacije zajedničkih osobina, ali dati definiciju tih osobina je težak i složen posao. Pregled načina na koje pojedini istraživači prilaze ovom problemu, zahtevao bi više prostora nego što mu je moguće posvetiti u jednom članku. Prema tome, ovde ćemo dati prikaz jednog šireg metoda razmatranja ovog problema, i pomenućemo izvestan broj istraživača, od kojih su neki došli do sličnih rezultata, iako im nije bio poznat rad ostalih.

Sušтина ovog metoda sastoji se u težnji da se opišu, ne *sadržaji* putem kulturom stvorenih verovanja, već pre *oblici* razmišljanja i *rešavanja problema* kojima se daje prednost u pojedinim kulturama. Može se pretpostaviti da se napred pomenuti nesporazum zasnivao na veoma širokom polju pristupa čitavom nizu pitanja. Suština teškoće nije bilo specifično mišljenje Istočnoevropljanina i Amerikanca o ovom i onom modelu automobila, već pre verovanje jedne ili druge strane — Istočnoevropljanina u mogućnost racionalnog rešenja ovog i *mnogih drugih problema*, i uverenje druge strane — da je najprirodniji prilaz empirijski. Nemoguće je racionalno odrediti šta je najbolje; prema tome, treba ispitati empirijskim putem čemu se daje prednost.

Čim se problem postavi na ovaj način, postaje jasno da nismo suočeni isključivo sa razlikom u mišljenju između Istočnoevropljanina i Amerikanca, pa čak ni sa (pod pretpostvkom da su obojica pravi predstavnici svojih naroda) razlikom između istočnoevropske i američke kulture, već pre sa suštinski suprotnim filozofskim stavom koji određuje opštu ljudsku dimenziju kojom se pojedinci i kulture mogu upoređivati.

Jedan stožer ove dimenzije može se ilustrovati Platonovom filozofijom. Prema njegovom učenju istina se može dosegnuti isključivo razumom, i to jedino umovanjem nezavisno od iskustva. Svako saznanje putem čula može da dovede samo do zbrke zbog varljivog izgleda. Dekart je razmatrao problem ljudskog saznanja na sličan način, preporučujući sumnju u sve i tražeći čvrstu osnovu za znanje u tvrđenju u koje se ne može posumnjati. Na kraju, došao je do „cogito ergo sum” u okviru svoje sopstvene misli — ideje tako očigledno jasne, da se ne može odbaciti. Jasnoća i određenost ideja su za Dekarta i Platona obeležje istine.

Na drugoj strani su filozofi nominalisti, kao što su Roscelinus i Vilijam od Okama, i empiristi, kao što su Lok i Hjum. Njihov stav sažeto se može ovako prikazati: a) Reči odgovaraju opštim

pojmovima. Takvi opšti pojmovi — čovek, pas, itd. — ne postoje samostalno. Oni su samo odgovarajući način na koji se sažeto izražava ono što se zna na osnovu posmatranja pojedinaca ili pripadnika klasa pod koje spadaju — ovaj čovek, ovaj pas, itd. b) Sve znanje potiče iz iskustva.

Kad se dete rodi ono je — tabula rasa. Iskustvo ispisuje po toj tabli. Pošto se iskustva dva čoveka obavezno u nečemu razlikuju, tako se i njihovo znanje i istina, smatra se, razlikuju.

Kakve veze ima ovo sve sa nacionalnim kulturama? Zamislimo za trenutak da prihvatamo Lorkov stav. Jedna od osnovnih činjenica iskustva je socijalizacija ili uključivanje deteta u kulturu društva u kome živi. Rukopis koji se pojavljuje na prvobitno čistoj tabli nije samo njegovo lično iskustvo; u znatno većoj meri je to rukopis nagomilanih tradicija, jezika, civilizacije i verovanja nacionalne ili klasne kulture. Konačno, suština ideja osveštanih kolektivnom kulturom biće jasna i razgovetna pojedincu. Dakle, empirizam i racionalizam uzajamno se ne isključuju. U stvarnosti, oni se dopunjavaju. Ljudsko znanje potiče iz (najmanje) dva izvora i sledi (najmanje) dve tradicije.

Zavisno od okolnosti, sasvim je prirodno što domet uticaja ovih dveju tradicija može da se menja u pojedinim društvima i kulturama. Kultura je način na koji se suočava i kojim se savlađuju problemi stvarnosti. U nekim slučajevima, način tog savlađivanja je u potpunosti određen prirodom situacije, a u mnogim drugim slučajevima čovek je dovoljno slobodan da pristupi rešavanju svojih problema na razne načine. U ovom drugom slučaju kultura može da igra ulogu usmerivača svesti (Einstellung) koji će uticati na čoveka — ili zajednicu ljudi — da prihvati ovaj ili onaj način pristupa problemu. Na primer — da se osloni na razum i uspostavi centralizovani program zasnovan na razmišljanju, ili da se osloni na opite i zablude empirizma i decentralizuje donošenje odluka da bi pronašao odgovor u mnoštvu raznolikih mogućih pristupa.¹⁾

Sledeći primer jedne moguće kulturne svesti može ovo da rasvetli. I Parizu i Njujorku je bila potrebna podzemna železnica. Francuski inženjeri projektovani su mrežu izvanredno jasne koncepcije, koja obuhvata čitav Pariz putem sistema međuveza na takav način da se pose-

---

¹⁾ Istaknimo da nijedna kultura nije dovoljno podozriva prema razumu, da bi dopustila da empirizam prevlada matematiku, a nijedna kultura nema dovoljno poverenja u njega da bi empirizmu dopustila da ovlada čovekovim osećajnim životom.

tilac s lakoćom služi podzemnom železnicom da bi obišao znamenita mesta. U poređenju sa ovim, njujorška podzemna železnica izgleda kao pravi promašaj. Nema veza od Metropolitena muzeja umetnosti i njegovog srednjovekovnog krila na Klojstersu. Međuveze su retke, a mape koje bi trebalo da pomognu posetiocu da se snađe, postoje tek od drugog svetskog rata. Ipak, postoji nešto što je u njujorškoj podzemnoj železnici uspelo — mnogo bolje nego u pariskoj; ogroman broj ljudi vozi se njome od kuće do radnog mesta i nazad. Najčešće i najbrojnije su one linije koje slede putanju: kuća — radno mesto. Linije na kojima nema mnogo putnika nemaju opsluživače; na linijama kojima putuje veliki broj putnika postoje ekspresni vozovi. Pretpostavka je da su oni koji su projektovali razvoj pariskog metroa imali na umu čitav Pariz — to jest jedinstvenu celinu. Od Pariza kao polazne tačke, išli su deduktivnim putem: linije koje su trasirali vodile su kroz čitav Pariz. Sistem su nazvali Metropolitena, izražavajući na taj način da im je glavna briga bio grad. Njihove njujorške kolege nisu vodile brigu o gradu, već su glavnu pažnju posvetile stvarnim pravcima putovanja žitelja grada. Oni su se služili induktivnim metodom da bi odredili raspored linija. Ideja o gradu nije prisutna u svesti građana Njujorka kad govore o podzemnoj železnici, jer je ne nazivaju „Metro”, već podzemna železnica (Glenn, 1954).

Linije podzemne železnice je lako zamisliti. Nije teško naći i druge brojne primere. Grupa vodećih poslovnih ljudi iz Francuske posetila je Harvardsku školu za poslovnu administraciju. Zanimao ih je sistem određivanja cena, pa su se obratili vodećem američkom stručnjaku sa pitanjem kojim se *principima* rukovodi. „Šta podrazumevate pod principima?” — pitao je Amerikanac. „Recite mi svoj problem i ja ću pokušati da vam odgovorim kako bih ga ja rešio.” — (d'Haucourt, 1956).

Težnju da se pođe od opšteg ka pojedinačnom primenila je prvo francuska (i, uopšte uzev, kontinentalno-evropska) sudska praksa čiji je glavni temelj zakon. Suprotna težnja — početi od pojedinačnog, primenjuje se u američkoj (i engleskoj) sudskoj praksi, koja se oslanja na prethodne slučajeve iz te prakse i u kojoj (uprkos načelu *stare decisis*) sud ima daleko veću širinu u svakom pojedinom slučaju nego što francuski sudovi imaju pod sličnim okolnostima.

Polarizaciju između orijentacije koja bi se mogla nazvati teoretskom, univerzalističkom (iako u izvesnom smislu različitom od smisla koji

ovoj reči daje Maks Veber) ili kojom gospodari reč, s jedne strane, i orijentacije koja se može nazvati empirijskom, nominalističkom, ili takvom koja se oslanja na organizaciju misli na osnovi pojedinačnih slučajeva (mada sasvim različita od Veberovog partikularizma), široko je proučavao Karl Pribram (1945). Kao što je ovde pomenuto, on smatra da prva orijentacija podrazumeva da misao i stvarnost mogu biti istovetni i da se, prema tome, rezultati logičke dedukcije često mogu prihvatiti kao konačna istina. Druga orijentacija proizlazi iz kritike prve i podrazumeva da su hipoteze ono najbolje što umovanje može da pruži. Misao i stvarnost nisu identični i vrednost hipoteza koje nudi misao mora biti potvrđena iskustvom. Dok prva orijentacija teži proširivanju sveta ljudskih odnosa — zajedničke imenice označavaju opšte pojmove, druga teži sužavanju okvira odnosa: iskustva su uvek pojedinačna.

Postojanje jedne ili druge orijentacije ne znači da učesnici u odgovarajućim kulturama svesno usvajaju filozofski stav kojim se ta orijentacija može opisati. Davanje prednosti toj orijentaciji može biti činjeno po navici ili podsvesno. Objašnjenje ove mogućnosti može se naći u McClellandovoj studiji (1958) o modelima socijalizacije koji prevladavaju u Nemačkoj, odnosno u Sjedinjenim Američkim Državama.

Prema ovoj studiji, socijalizacija u Nemačkoj vršena je putem usadivanja kodeksa pristojnosti i morala kod omladine. Zatim, omladinu su učili da najveće zadovoljstvo potiče od sposobnosti da se disciplinuje kako bi poštovala taj kodeks.

Ovakav smer socijalizacije je deduktivan: na prvom mestu dolazi niz opštih pravila. Tada iz njih proističe individualno ponašanje, kao rezultat racionalne organizacije ličnih stremljenja.

Situacija u Sjedinjenim Državama je sasvim različita. Socijalizacija kod mladih sprovodi se usadivanjem stremljenja ka ličnim ostvarenjima. Istovremeno, decu stavljaju vrlo rano među vršnjake, gde su pod minimalnim nadzorom starijih. U ovakvim grupama sa svojim vršnjacima, deca brzo uče da izrazito sebična stremljenja nailaze na otpor ljudske sredine i da je najbolji put ka uspehu prilagodavanje sredini.

U ovom slučaju, razvoj je induktivan: prvo dolazi lično empirijsko iskustvo. Opšta načela — obično prilično nejasno uobličena, izvlače se iz iskustva.

S obzirom na deduktivan prilaz njihove socijalizacije, moglo bi se očekivati da Nemci, kad se

nađu pred nekim problemom, teže traženju opštih principa koji omogućavaju deduktivno tražanje za rešenjem. U istim ovakvim okolnostima, Amerikanci bi težili da se koncentrišu na specifične pojedinosti problema i rešenje bi tražili induktivnim putem. To bi se verovatno dogodilo čak i u situacijama kad problem nije moralne ili etičke prirode.

Dakle, u primerima koje smo naveli da bismo ilustrovali polarnost između teoretske i pragmatičke kulture, druga tendencija više je karakteristična za američku i englesku kulturu. Treba naglasiti da su se ove kulture nalazile dugo vremena na čelu tehnološkog razvoja. Međutim, tehnologija i inženjering ne proizlaze iz čistog i naivnog empirizma. Oni su čvrsto utemeljeni u znanju; to jest u sistemu disciplina koje ističu pogled na svet (Weltanschauung) koji se sastoji od širokog spektra teorija koje su eksperimentalno potvrđene. I tako, čini se da empirizam, nominalizam i partikularizam engleske i američke kulture nisu posledica zanemarivanja teorije. Pre bi se moglo reći da su oni povezani s reagovanjem protiv izvesnih mogućnih preteranosti čistog teoretisanja, i stavljaju naglasak na korišćenje teorija kao izvora hipoteza koje zahtevaju verifikaciju. Partikularizam ovakve vrste može se povezivati sa shvatanjem slučajeva (cases), bilo u sudskoj praksi, medicini ili inženjeringu. Svaki slučaj posmatra se kao moguće jedinstveno ukrštanje brojnih opštih kategorizacija. Naglasak nije na kategorijama kao takvim, već na načinu na koji njihovo kombinovanje utiče na njihove posledice.

I ovaj put, može nam pomoći navođenje jednog primera. Kinezi upotrebljavaju istu reč da bi opisali „rođaka” i „prijatelja”. U odnosu na „ego”, rođaci sačinjavaju jednu kategoriju; lica koja nisu u srodstvu, uključujući prijatelje, pripadaju drugoj kategoriji (Métraux, 1953). U engleskom jeziku ne postoji nesaglasnost u tvrdjenju kao što je „moj rođak je moj najbolji prijatelj”. To se može prevesti kao — „sa gledišta srodstva, „x” je moj rođak; sa gledišta osećanja, on je moj prijatelj”. Sveopšte kategorije „rođak” i „prijateljstvo” nisu zastupljene, već podvrgnute pod poseban tip uključivanja — slučaj, u svesti subjekta.

Različita i mnogo korenitija suprotnost između kulturne tendencije koja se može označiti kao teoretska ili univerzalistička i tendencije koja bi se mogla označiti kao partikularistička ili intuitivna, može se naći u analizama suprotnosti između Zapada i Istoka (u smislu neevropskih kultura) koje su izvršili F.S.C. Northrop (1953) i D. T. Suzuki (1960).

Sušтина polarnosti može se razmatrati u tom slučaju na dva osnovna načina na koja možemo prići značenju reči. Jedan od njih odgovara smislu „značenja” u svakodnevnom govoru: semantičko polje reči nije strogo ograničeno. Pre bi se moglo reći da ono obuhvata sve nagoveštaje koje reč sadrži. Reč „lepota” teško se može definisati, ali njene osećajne asocijacije skoro su neograničene. Šta ima zajedničko, strogo govoreći, između lepote zalaska sunca, žene, misli i umetničkog dela? U najboljem slučaju, postoji sličnost u subjektivnom reagovanju nekog subjekta ili subjekata. Ovo može biti suprotno drugom pristupu, kao ranije — u polarnoj suprotnosti, prvom. Ovaj pristup je podudaran sa smislom koji reč „značenje” zadobija u logičkoj analizi: stroga definicija nekog pojma pomoću drugih pojmova. Primere možemo uzeti iz nauke ili matematike. Reč „trougao” ima potpuno isti smisao za svakoga ko zna geometriju, sve dok se u potpunosti pridržavamo matematičkog značenja i ostajemo po strani od metaforičkih nagoveštaja kao što je „bračni trougao». Nasuprot *subjektivnosti* prve upotrebe, drugi pristup zahteva *objektivnost* (o ovom problemu temeljno je raspravljao Glenn, 1969b).

Northrop smatra da se kulture Istoka mogu bolje razumeti ako se ima u vidu prevaga neodređene tendencije koju on opisuje kao »estetski continuum”, nešto slično primedbama o pojmu »lepote». Nasuprot ovome, kulture Zapada su teoretske — ne toliko u uskom smislu koji suprotstavlja teoriju praksi (i u okviru kojih smo ranije razlikovali sve široke potpodele u zapadnoj porodici kultura), već pre u veoma širokom smislu da Zapad teži da izdvoji iz kontinuum iskustva strukturu posebnih pojmova, tako da je moguće da različiti subjekti ispoljavaju istovetne misli ili strukture misli iz kojih se grade teorije o svetu. Suštinska neodređenost i subjektivnost istočnih kultura omogućava prihvatanje istih misli samo na osnovu zajedničkog iskustva.

Otud i važnost odnosa učitelj—učenik.

Suzuki ilustruje razliku upoređivanjem dve pesme koje govore o istoj temi — smernom divljem cvetu. Jedna je od japanskog pesnika Basho, koja u prevodu glasi:

»Kad pažljivo pogledam
vidim kako *nazuna* cveta
kraj živice!«

Druga je od Tenisona:

»Cvete u trošnom zidu,
berem te iz pukotina;

evo te, zajedno sa korenom, u mojoj ruci,
cvetiću — kada bih samo mogao da razumem
šta si, koren i sve, i sve u svemu,
znao bih šta je Bog a šta čovek.”

Pesnik Dalekog istoka je pasivan. Njegova osećanja su možda suviše duboka ili suviše neodređena da bi se mogla izraziti. Kao istinsko umetničko delo, njegova pesma izaziva kod čitaoca i slušaoca osećanja koja mogu biti potpuno različita od osećanja koja cvet izaziva kod autora. Pesnik Zapada je aktivan. Njegova osećanja su možda poetska — za trenutak. Ali ono za čim on konačno traga, to je razumevanje. Cvet je samo uzorak prirode. Čak i u poeziji postoji dah nauke.

»Na Zapadu »da« je »da«, a »ne« je »ne«; »da« nikada ne može biti »ne« i obratno. Na Istoku »da« sadrži neznatan prizvuk reči »ne, a »ne« reči »da«; nema oštre i odsečne razlike između »da« i »ne«. To je u samoj biti života. Samo u logici razlika je neiskorenjiva. Logika je ljudska tvorevina koja pomaže u utilitarističkim delatnostima.« — (Suzuki, 1960).

Tamo gde Zapad traži apstraktno saznanje o konkretnom svetu i, da bi ga našao, prolazi kroz cikluse teoretisanja i eksperimenata, Istok Azije traga više za *intuitivnim* poimanjem istinskog čina i istinskog osećanja, ne razlučujući u potpunosti jedno od drugog.

Intuitivno (razlivene i racionalno pragmatične) specifične orijentacije pojavljuju se u uočljivom kontrastu u poređenju sa zapadnim porodicama kultura i mnogim drugim porodicama kultura, uključujući velike kulture Istoka, mada ove mogu biti međusobno veoma različite (uporediti — Nakamura, 1960). Međutim, ponašanje koje odgvara bilo kojoj od ovih orijentacija može se naći u manjem ili većem stepenu kod svakog pojedinca i u svim društvima. Ovo je razjasnio Parsons i ostali (1951). Glen (1966a) je pokušao da sabere sva obeležja intuitivno-difuznog načina nazivajući ga *asocijativnim*: često izgleda da se u svojim verovanjima rukovodi jednostavnim asocijacijama ideja. Suprotna, racionalistička orijentacija je nazvana *apstraktivnom*, pošto je u saglasnosti sa definicijom jasno određenih pojmova.

Sa gledišta društvene organizacije, asocijativna orijentacija je u saglasnosti sa Tenesovom *Gemeinschaft*: ljudska zajednica zasniva svoju koheziju na zajedničkim osećanjima. Ta osećanja su često neobličena i iracionalna. Apstraktivna orijentacija se podudara sa *Gesellschaft*: društvo zasnovano na naročito uobličenom zakonu (Tönnies, 1887; Glenn, 1969a).

U političkom kontekstu, nacionalnost u etničkom smislu i nacionalizam koji se zasniva na osećanju etničke pripadnosti su asocijativni. Država kao pojam koji uključuje pravo građanstva i čitav skup dejstava administracije je apstraktan (Glenn, 1970). Ovo pomaže da se razume zbog čega se nacija i država uvek uzajamno ne upotpunjuju. Naprotiv, isuviše često su u sukobu.

Sledeće pitanje jeste kako spojiti ova dva napred izložena polariteta. Jedan način je prosto — pretpostaviti da su ove dve dimenzije uzajamno ortogonalne, to jest da predstavljaju različitosti u ponašanju koje su suštinski nezavisne jedna od druge. Rezultat ovakvog postupka je uprošćena Glen-Vedžova tabela (Glenn, 1966a; Wedge, 1968; Glenn, Johnson, Kimmel, and Wedge, 1970).

Iako svaka dimenzija predstavlja jedan kontinuum, poređenje između bilo koje dve kulture u cilju analize komunikacija između njih, najlakše se vrši ako je svaka dimenzija udvojena. Tako se dobija tabela sa četiri polja, sa sledećim kombinacijama osobnosti:

1. Asocijativno-partikularno ili usmereno ka slučaju,
2. Asocijativno-univerzalno usmereno,
3. Apstraktno-univerzalno usmereno,
4. Apstraktno-partikularno ili usmereno ka slučaju.

Polje »(1)« predstavlja deo kulture kojim prevladavaju osobene tradicije ili, bolje reći, u osnovi iracionalna postupanja, koja su svojstvena toj kulturi i opravdana samo na osnovi tradicije ili mode. U poređenju između dve kulture, ona u kojoj prevladavaju u većoj meri takvi postupci (na primer, u politici) stavila bi se u pomenuto polje. Sa gledišta komunikacija, ovo polje označava česta pozivanja na tradiciju, autoritet ili jednostavno na tvrđenja kao što su »tako se uvek činilo« ili »svi tako postupaju«.

Polje »(2)« predstavlja društvena kretanja ili kulturna verovanja lišena svake racionalne osnove, podesna da se rasprostiru nadaleko i na široko na krilima zajedničkog osećanja ili pod uticajem harizmatičnih vođa. Počeci novih religija, apokaliptičnih pokreta koji su povremeno potresali Srednji vek i koji su našli svoj moderni odjek u nacizmu, mogu se navesti kao primer (Cassirer, 1946; Lanternari, 1960; Cohn, 1957; Viereck, 1941 i Kohn, 1960). U komunikacijama, ovo polje nalazi svoj izražaj u oslanjanju na nespuntana osećanja.

Polje »(3)« predstavlja one delove kulture kojima preovlađuju racionalistička teoretisanja. U okviru religije, misticizam bi pripadao polju »(2)«, a teologija polju »(3)«. Među društvenim i političkim delanjima koja su u saglasnosti sa poljem »(3)« može se uočiti centralizacija: ako postoji osnovan teorijski razlog da se postupa u skladu sa izvesnom praksom, ona treba da se primenjuje svugde jedinstveno. Odlika ovog polja u okviru komunikacija je postupak teoretskog umovanja i verovanja u sveopštu primenljivost razuma.

Polje »(4)« predstavlja one delove kulture u kojima preovlađuje primena i menjanje sveopštih načela prema potrebama određenih situacija. Kao primer može se uzeti inženjering. U okviru komunikacije, ovaj postupak zasniva se na iznošenju činjenica i statističkih podataka.

Korisnost ove tabele u analizama problema međunarodnih komunikacija prikazao je Wedge (1968). U proučavanju modela komunikacija između američkih informativnih službi i studenata brazilskog univerziteta, on je pokazao da su Amerikanci, bez obzira na sadržinu poruka, bili skloni da veruju argumentima zasnovanim na iscrpnom iznošenju činjenica. Nasuprot ovakvom stavu, brazilski studenti bili su skloni da veruju ili argumentima zasnovanim na deduktivnom razmišljanju ili pozivanju na osećanja. Znači, i bez obzira na sadržinu poruka, opštenje između ove dve grupe je teško, i verovatno neostvarljivo.

Uprkos svojoj praktičnoj korisnosti, tabela zasnovana na neposrednom opažanju, lišenom svake teorije, nepotpuna je. Potrebna je čvrsta, opšta teorija kulturne evolucije. Samo takva teorija može omogućiti razumevanje mogućih sukoba između kulturnih strujanja. Što se tiče ovog napisa, preduzeti su samo prvi probni koraci u prilog razvitku jedne opšte teorije.

Glenn (1963, 1971) smatra da kulture u svojim ranim stupnjevima razvitka mogu da sadrže mnoga verovanja koja potiču iz asocijacija ideja. Društvu koje ima relativno ograničeni kontakt sa okolinom — kao što su primitivna društva, koja je Redfield (1953) opisao kao siromašna u oblasti tehnike ali bogata u moralnim vezama — potrebna su zajednička verovanja da bi mu osigurala unutarnju povezanost. Da li su ova verovanja istinita, relativno je malo značajno izvan oblasti neophodnog kontakta sa okolinom. Važno je jedino da su ta verovanja zajednička. Primere zajedničkih verovanja koja se očigledno zasnivaju na asocijacijama, lako je navesti. Australijski domoroci su verovali da

lakše mogu da uhvate lovljenu životinju ako stave žeravicu na njene tragove. Šapa koja je načinila otisak ispeći će se o žeravicu u dodiru sa otiskom. Isto verovanje ustanovljeno je u poslednjim decenijama 19. veka među nemačkim i danskim lovcima (iako se umesto žeravice preporučivao čavao iz mrtvačkog kovčega, — Frazer, 1922). Postojanje verovanja očito zasnovanih ne na opažanju, u tako međusobno udaljenim kulturama, ukazuje na prirodnu težnju čovekovo-uma da ih stvara. Njihova sadržina upućuje na to da je proces iz kojeg potiču — uopštavanje putem asocijacije.

Mnogostrukost ovih verovanja lišava ih njihove delotvornosti. Ona postaju isuviše brojna da bi bila stvarno zajednička. Takvoj kulturi je potrebno kritičko učvršćivanje. Primeri takvih učvršćivanja mogu se naći u raznim kodifikacijama zakona — od Hamurabija i Manu do Solona. Takođe se mogu naći i u kodifikacijama verovanja kao što su one koje su izradili jonski filozofi, uz Konfučija — koji u izvesnom smislu igra ulogu posrednika među njima. Izuzetno je značajan, u ovakvim kodifikacijama, njihov kritički karakter u odnosu na postojeću praksu i, što je posebno vidljivo kod Platona, njihovo isključivo oslanjanje na razum uz istovremeno odbacivanje svakog empirizma.

Rezultat ovakvih apstraktnih kritika su sistemi verovanja koje karakteriše umeren stepen unutarne usklađenosti, ali samo sa ograničenom primenljivošću na fizički svet. Ovo ukazuje na potrebu ponovnog kritičkog razmatranja, ovaj put zasnovanog na empirijskom opažanju. Značajno je istaći da su, što je vreme odmicalo, empiričke tendencije postajale sve smelije i radikalnije. Podsetimo se na razdoblje koje je proteklo od Aristotela do srednjovekovnih nominalista, a zatim do engleskih empirista, od Loka do Hjuma. Setimo se poređenja između Aristotela i mesta koje je zauzimao u zapadnim srednjovekovnim civilizacijama, i onima koje su usledile. Iako je prvobitno pozivao na posmatranje (u smislu čulnog opažaja), postao je tvorca tekstova koji su smatrani svetim, neprikosnovenim i izvorom mističnih komentara koji isključuju svako posmatranje. Kao posledica ovoga, empirizam se razvio kao suprotnost aristotelijanskom učenju. Dakle, empirizam — za koji se može naivno pretpostaviti da je neposredni odgovor čoveka na konkretnosti okoline, javlja se, u stvari, docnije u kulturnoj evoluciji, kao rezultat kritike asocijativnih verovanja.

U odnosu na pomenutu teoriju, pored insistiranja na njenoj pokusnoj prirodi, treba istaći dve stvari. Jedna je njena sličnost shemi koju je

postavio Ogist Kont u prvoj polovini 19. stolecā. Druga je u tom da, ako su tri procesa — asocijacija, apstraktivna kritika putem čistog uma, i apstraktivna kritika putem empirijskog posmatranja — zaista univerzalni za ljudski um, čitav postupak mora biti cikličan, jer se sva tri procesa, po svemu sudeći, odvijaju sve vreme.

U kontekstu ovakvog cikličnog karaktera treba posmatrati asocijativne reakcije (opisane ranije kao asocijativni univerzalizam).

Da zaključimo: proučavanje međukulturnog opštenja počelo je čisto pragmatičnim razmatranjem nesporazuma koji se javljaju u takvom opštenju i načina da se ti nesporazumi izbegnu. Zbog toga što su nesporazumi težili da budu ukalupljeni prema dvema kulturama u kontaktu, u svakom pojedinom slučaju, i često u odnosu na dve široke porodice kultura u pitanju, analiza ukazuje na moguće otkrivanje veoma opštih kategorija ljudskog razumevanja.

Proučavanje ovog poslednjeg je još uvek u začetku. Mada je ovom problemu poklanjana sporadična pažnja u 19. i ranom 20. stoleću u delima Tena i Madariage, sistematsko proučavanje počelo je tek 1950-tih godina.

Što se tiče ovog napisa, ova tema puno obećava. Još je preuranjeno nuditi bilo kakve konačne perspektive.

(S engleskog prevela
JASNA MARKOVIĆ—PILJIĆ)

BIBLIOGRAFIJA

- Cassirer, E. *The Myth of the state*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1946.
- Cohn, N. *The Pursuit of the Millenium*. New York: Oxford University Press, 1957.
- D'Haucourt, G. „De quelques difficultée dues aux différences de culture rencontrées dans les missions d'assistance technique«. In Wallace, A. F. C. (Ed.), *Men and Cultures*. Philadelphia: University of Pensylvania Press, 1956.
- Frazer, J. G. *The Golden Bough*. London: Macmillan & Co., 1922.
- Glenn, E. S. »Semantic difficulties in international communication«. In *ETC.* 1954, XI (3), 163—180.
- Glenn, E. S. »The uses of epistemological models in the analysis of cultures«. Paris: Musée de l'Homme. *VIe Congrès des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*. 1963, 111—115.

- Glenn, E. S. »A cognitive approach to the analysis of cultures and of cultural evolution«. In *General Systems* 1966a, XI, 115—132.
- Glenn, E. S. *Cognitive structures, culture and social organization*. Washington: Office of Naval Research, Group Psychology Programs, 1969a.
- Glenn, E. S. »New left or new right?« In Weaver, G. R., & Weaver, J. H. (Eds.) in *The University and Revolution*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1969b.
- Glenn, E. S. »The two faces of nationalism«. In *Comparative Political Studies*, 1970, III(4), 347—366.
- Glenn, E. S. *Cultural differences and psychological insights*. Presented at convention of American Psychological Association, 1971 (unpublished).
- Glen, E. S., Johnson, R. H., Kimmel, P. R., & Wedge, B. »A cognitive interaction model to analyze culture conflict *Resolution*, 1970, XIV (1), 35—48.
- Hoijer, H. (Ed) *Language in Culture*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.
- Kilpatrick, F. P. (Ed.) *Explorations in Transactional Psychology*. New York: New York University Press, 1961.
- Kohn, H. *The Mind of Germany*. New York: Scribner's 1960.
- Lanternari, V. *Movimenti religiosi di libertà e di salvezza dei popoli oppressi*. G. Feltrineli, 1960.
- McClelland, D. C., Sturr., J. F., Knapp, R. H., & Wendt, H. W. »Obligations to self and society in the United States and Germany«, In *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1958, LVI, 245—255.
- Mannheim, K. »Wissensoziologie«. In Vierkandt, A. *Handwörterbuch des Soziologie*; Stuttgart: F. Enke, 1931,
- Métraux, R. »Interview with a Chinese scholar«. In Mead, M., & Métraux, R. (Eds.) *The Study of Culture at a Distance*. Chicago: University of Chicago Press, 1953.
- Nakamura, H. *The Ways of Thinking of Eastern peoples*. Tokyo: Japanese National Commission for UNESCO, 1960.
- Northrop, F. S. C. *The Meeting of East and West*. New York: Macmillan, 1953.
-

Parsons, T.; & Shils E. A. (Eds.) *Toward a General Theory of Action*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951.

Pribram, K. *Conflicting Patterns of Thought*. Washington: Public Affairs Press, 1945.

Redfield, R. *The Primitive World and Its Transformations*. Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1953.

Suzuki, D. T. *East and West*. Suzuki, D. T., Fromm, E., & de Martino, R. *In Zen Buddhism and Psychoanalysis*. New York: Grove Press, 1960.

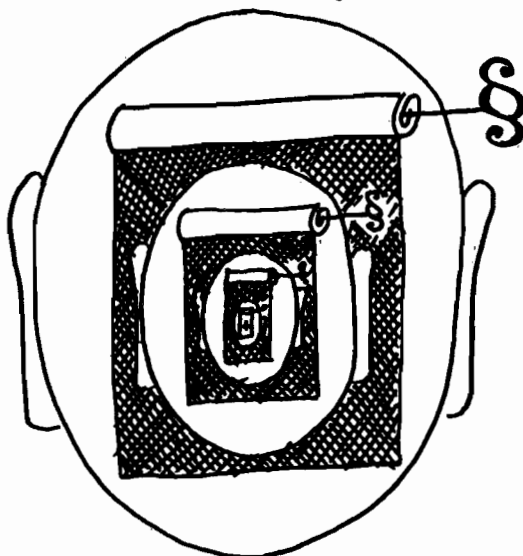
Tönnies, F. *Gemeinschaft und Gesellschaft*. 1887.

Viereck, P. *Metapolitics: The Roots of the Nazi Mind*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1941.

Wedge, B. »Communication analysis and comprehensive diplomacy«, in Hoffman, A. S. (Ed.) *International Communication and the New Diplomacy*. Bloomington, Ind: Indiana University Press 1968.

Whorf, B. L. *Language, Thought and Reality*. 1936—1940, New York: John Wiley & Sons, 1956.

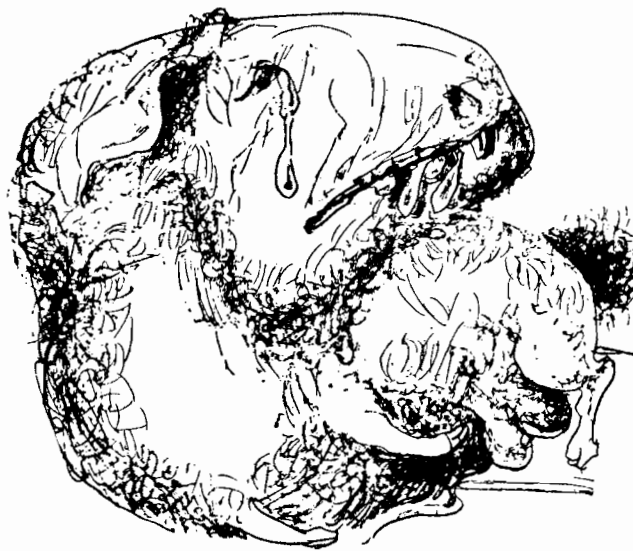
КАДРА
ПРОУЧ

Боје М 69.

BOLE MILORADOVIC

MIRO GLAVURTIĆ

OTO KLINEBERG

ODNOSI U KULTURI

MEĐUNACIONALNI I UNUTARNACIONALNI

Teško bi bilo tačno proceniti koliko se vremena, energije i sredstava utrošilo u proteklim godinama za razvoj kulturnih odnosa među nacionalnim državama. Sve velike države (a i neke male) osnovale su ustanovu, obično pod nazivom Sekretarijata za kulturu, koja ima zadatak da propagira i u povoljnoj slici prikaže naciju koju predstavlja, kao i da pridobije prijateljstvo drugih naroda. Predviđeni programi obično obuhvataju razmene u okviru stipendija za studente; pozive za posete profesora univerziteta; posete specijalnih grupa, kao što su, na primer, sindikalni rukovodioci; informativnu delatnost posredstvom radio-emisija i publikacija; koncerte i umetničke izložbe; tu spadaju i ekonomska saradnja, sportska takmičenja, itd. Na međunarodnom planu Ujedinjene nacije i njihove specijalizovane agencije bave se sličnom aktivnošću. Jedan od važnih ciljeva ovih programa je međusobno zbliženje naroda, jačanje njihove saradnje i međusobnog razumevanja.

Dosad se obično nije uviđalo da i unutar jedne nacije postoje slični problemi nerazumevanja i netrpeljivosti i da bi ovde mogli da pomognu slični programi. Ljudi koji se u nekoj zemlji bave društvenim naukama retko pokazuju dovoljno interesovanja za probleme unutarnacionalnog razumevanja. Ima nekoliko izuzetaka: Sjedinjene Države, na primer, koje stavljaju naglasak na odnose između belaca i crnaca; ili Kanada, koja je suočena sa sukobom između stanovništva sa francuskog i engleskog jezičkog područja, naročito u provinciji Kvibek. Simptomatično je navesti koliko se malo zna o stavovima koje jedna prema drugoj imaju podgrupe unutar mnogih savremenih zemalja.

Krajem 1965. godine sproveli smo anketu o reakcijama studenata iz šest afričkih zemalja (Etiopije, Ugande, Nigerije, Gane, Senegala i Zaira — tadašnje Kongo-Kinšase). Nas je u prvom redu zanimao — kako smo to nazvali — »društve-

---

ni identitet« studenata, i to značaj plemenskog u odnosu na nacionalni identitet. Jedno od naših pitanja je glasilo: »Dajte nam ukratko vaše mišljenje o tome kakvi su danas odnosi između etničkih grupa u vašoj zemlji«. Naišli smo na upadljive razlike među različitim grupama naših ispitanika. S jedne strane, samo 22% studenata iz Gane smatralo je da postoje ozbiljne netrpeljivosti među etničkim grupama u njihovoj zemlji, dok je za svoju zemlju dalo takvu izjavu 92% nigerijskih studenata. Nedugo posle toga izbio je građanski rat u Nigeriji, i s pravom se možemo upitati da li bi bilo od koristi da su nigerijske vlasti znale za takvo mišljenje i ravnale se po njemu.¹⁾

Očito postoje mnoge nacionalne države koje se mogu nazvati »pluralističkim« i u kojima su postojali ili sada postoje sukobi među etničkim grupama, iako se linija razgraničenja toga pojma povlači na osnovu raznih merila. Pripadnost određenoj rasi ili nasleđeni fizički izgled igraju presudnu ulogu u Sjedinjenim Državama, a još više u Rodeziji i Južnoj Africi; jezik kojim se govori u Kanadi i Belgiji; vera kojoj se pripada u Severnoj Irskoj; i na indijskom potkontinentu (uključujući i jezik kao jedan od faktora); kulturno nasleđe u Izraelu; regionalne razlike između severa i juga Italije. Iako bi sa moje strane bilo suviše smelo da pokušam da opišem situaciju u Jugoslaviji, pretpostavljam da slobodno mogu reći da se moraju uzeti u obzir istorijski faktori, pored razlika u jeziku, ekonomskoj razvijenosti i, u izvesnoj meri, u veri.

Ako je tačno da, osim nekoliko izuzetaka, i vlade i ljudi koji se bave društvenim naukama poklanjaju više pažnje međunarodnim odnosima nego odnosima unutar jedne nacije, bilo bi zanimljivo postaviti pitanje, da li je moguće iskustva stečena u jednom geografskom području primeniti na neko drugo. Ako posmatramo sa psihološke tačke gledišta, a ne sa političke, onda se ta dva pojma teško mogu odvajati. Mnoga ispitivanja su pokazala²⁾ da, uopšte uzev, one osobe koje ispoljavaju predrasude prema drugim etničkim grupacijama u svojoj sopstvenoj zajednici, one takođe naginju netrpeljivosti prema strancima, i obrnuto; preterani nacionalizam ili šovinizam povezan je sa etnocentrizmom. To nas podseća na karikaturu koja je objavljena pre nekoliko godina u jednom američkom humorističkom listu, gde neki posetilac bara, očito prilično

---

¹⁾ Otto Klineberg i Marisa Zavalloni, *Nationalism and Tribalism among African Students: A Study of Social Identity*. Paris: Mouton, 1969.

²⁾ T. W. Adorno et al. *The Authoritarian Personality*. New York: Harper & Row, 1950.

pijan, glasno izjavljuje: »Mrzim svakoga, bez obzira na rasu, veru, boju kože ili nacionalno poreklo.« Pokušaćemo ovde, uzimajući u obzir međusobnu zavisnost koja postoji između pluralizma u jednoj zemlji i odnosa između raznih zemalja, da iznesemo ukratko neka shvatanja koja su po našem mišljenju najznačajnija.

— Moram da istaknem da ovo pišem kao stručnjak za socijalnu psihologiju vodeći u punoj meri računa o činjenici da postoje važni politički, ekonomski i istorijski vidovi ovoga pitanja koje takođe treba imati na umu, ali koji su, na žalost, izvan domena moje struke.

Razvoj efikasnih i povoljnih kulturnih veza među različitim grupama kako unutar tako i van nacionalnih granica, komplikuju se usled niza faktora. Većina nas, na primer, povoljno reaguje na ideju o razmeni, a naročito kad su u pitanju studije u inostranstvu, i smatra da je to doprinos međunarodnom razumevanju. No, nedavno je izražen i izvestan skepticizam, pošto se uvek nije postizao željeni rezultat. Neki studenti se vraćaju sa svojih studija u inostranstvu razočarani i nesrećni. Uzrok tome može da bude *kulturni šok*, nesposobnost prilagođavanja novonastaloj kulturnoj situaciji, što je bar delimično posledica njihovog nedovoljnog znanja o tome šta su u novoj sredini mogli očekivati, ili pak posledica predrasude ili »rasizma« na koji su naišli; nedostatak stvarnih interpersonalnih kontakata sa ljudima u zemlji gde su studirali; možda i posledica niskog statusa koji se pripisuje zemlji iz koje student potiče; ili pak posledica neuspeha na njegovim studijama, itd.³⁾ Međutim, u našoj nedavnoj studiji o studentima iz zemalja u razvoju koji se školuju na evropskim univerzitetima⁴⁾, našli smo da je velika većina intervjuisanih studenata pozitivno ocenila stečena iskustva i izrazila zadovoljstvo što im je pružena prilika da izvesno vreme provedu u inostranstvu. Iako je teško i rizično uopštavati, ipak imamo razloga da verujemo da mnoge zemlje dobro čine što posvećuju sve veću pažnju međunarodnoj razmeni na univerzitetskom nivou.

Ali šta je sa razmenom *unutar* pluralističkog društva? Stičemo utisak da je u tom pogledu dosad sve prepušteno slučaju, iako verovatno postoje i u tom pravcu programi, samo što meni oni nisu poznati. Ako je značajna međunarodna razmena na polju kulture, onda je isto tako važan kulturni kontakt unutar jedne zemlje. Boravku Kanađana sa engleskog govornog područja na univerzitetima u Lavalu i Montrealu, stu-

³⁾ Vidi I. Eide, urednik, *Students as Links between Cultures*. Oslo: Universitetsforlaget, 1970.

⁴⁾ O. Klineberg & J. Ben Brika, — u štampi.

denata sa Sicilije u Torinu ili iz Milana u Palermu, studenta iz Crne Gore u Zagrebu i Beogradu, iz Ženeve u Cirihiu ili Tamila u Delhiju treba pokloniti istu pažnju kao što se poklanja studentima iz Irana na Sorboni, ili Amerikancima na London School of Economics. Ti se studenti možda suočavaju sa istim problemima, iako verovatno u nešto blažem obliku. Kulturni šok, predrasude, stepen kontakta sa »drugima« i vrsta akademskog iskustva imaće uticaja na unutar-nacionalne odnose i od njih bi moglo da zavisi da li će karakter kulturnih odnosa unutar jedne države krčiti put boljim odnosima među ljudima.

Predstave o drugim narodima ili etničkim grupama, u nedostatku pravih informacija, mogu da poprime oblik stereotipa, „predstave našeg unutrašnjeg viđenja“, uopštavanja zasnovana na onome što drugi govore. Jedan od prvih Unesco-vih programa uključio je istraživanja o „predstavama koje pripadnici jedne nacije imaju o svojoj i o drugim nacijama“, u nadi da će ona uticati na opadanje sklonosti ka razmišljanju u klišeima. Istraživanja na tom polju bavila su se istovremeno stereotipima u odnosu na druge nacije, kao i na manjinske grupe u istoj zemlji. Jedna od prvih empirijskih studija⁵⁾ izveštava o stereotipima američkih studenata prema grupama kao što su Englezi, Italijani i Kinezi, s jedne strane, i Jevreji i Crnci, s druge. Francuzi imaju izreke i anegdote o tvrdiluku Overnjanaca, lenjosti Korzikanaca i nepouzdanosti Gaskonjaca. U svim ovim slučajevima sud se donosio na osnovu onoga što se čulo i što ljudi pričaju; to može da utiče na način ponašanja prema drugim grupama.

Često se tvrdilo da stereotipi nisu uzroci već posledice međugrupnih odnosa; ako je opšta situacija prijateljska i povoljna, stereotipi će biti pozitivni, dok će u suprotnoj situaciji biti negativni. Ima dosta dokaza u prilog ove tvrdnje, ali se isto tako može pokazati da kad se stereotip jednom razvije, on ima određene posledice; drugim rečima, uzročna veza ima karakter međuzavisnosti. Pri istraživanju koje je u Montrealu, u Kanadi, sproveo W. Lambert na McGill Univerzitetu, gde se predaje na engleskom jeziku, zatraženo je od studenata da ocene karakter i inteligenciju osoba prema boji njihovog glasa. Rezultati su pokazali da su oni koji su govorili (kanadanskim) francuskim, obično dobijali niže ocene od onih koji su govorili engleski. U stvari, u oba slučaja iste osobe sa dvojezičnim obrazovanjem govorile su najpre jednim a onda drugim jezikom, što, naravno, studenti nisu znali. Veoma je verovatno da je stereotip o inferiornosti Kanadana francuskog po-

⁵⁾ Katz i Braly, 1933.

rekla posledica njihovog, uopšte uzev nižeg društvenog i ekonomskog statusa, ali on je takođe uticao na utisak koji su stekli anketari, a verovatno i na njihove stavove i postupke. S razlogom se može zaključiti da takav stereotip igra izvesnu ulogu uslovljavajući u naše vreme odnose između Kanadana francuskog i engleskog govornog područja. Moraću da ostavim drugim autorima da donesu svoj sud o tome da li se nešto slično događa i u pluralističkom jugoslovenskom društvu.

Van sumnje je da sredstva masovnih komunikacija u svakoj zemlji (novine, časopisi, knjige, radio, televizija, film) često vrše jak uticaj na sadržaj određenog stereotipa i na njegovo rasprostiranje među stanovništvom. Naročito dečiji udžbenici iz istorije i geografije igraju važnu ulogu. Analize sadržaja takvih tekstova pokazuju kako se često i dosledno iznose „činjenice“ koje na račun drugih naroda glorifikuju sopstveni narod. U jednoj studiji⁶⁾ proučeno je tretiranje istih ratova i bitaka od strane američkih istoričara i istoričara nekada neprijateljskih zemalja, uključujući Veliku Britaniju, Kanadu, Španiju, Meksiko i Nemačku. Autori u *svim* zemljama suštinski se slažu u tome da su njihove vođe bile časne, a njihovi vojnici plemeniti i hrabri; ako bi nekad i pretrpeli poraz, to se dogodilo zbog toga što su neprijateljske snage bile nadmoćne; neprijatelj, ma ko to bio, obično se prikazuje kao izdajnik i kukavica, a sopstveni narod i vojska kao hrabri i pravedni. Način pisanja istorije se nešto poboljšao od kada je vršeno ovo ispitivanje, ali je vrlo čest slučaj da situacije ostaju u osnovi neizmenjene.

Jasno je da taj problem postaje prilično važan u pluralističkom društvu, kao i na polju međunarodnih odnosa, pošto se u mnogim slučajevima takvo društvo sastoji od bivših »neprijatelja«. Način na koji se u školskim tekstovima prikazuje uloga američkih Indijanaca u kanadskoj i američkoj istoriji, Španaca i Acteka u Meksiku, Škotlandana, Velšana i Iraca u Velikoj Britaniji, Kineza u Maleziji, Britanaca i Francuza u Kanadi — može trajno da deluje na osetljivu psihu mladih ljudi. U vezi sa poslednjim primerom treba još dodati da se istorija različito predaje u školama na području provincije Kvikbek, zavisno od toga da li je istorija pisana na engleskom ili francuskom jeziku.

Način kako se prezentira istorija svoga naroda ili svoje etničke grupe deo je jednog šireg prilaza koji smo nazvali »etnocentričnom percepcijom«. Fenomen patriotizma vrlo često poprima formu viđenja sveta sa gledišta sopstvenog nacionalnog identiteta, koji onda postaje menilo

---

⁶⁾ Walworth, iz 1938.

svih stvari. Polazeći od koncepcije da »moj narod ostaje moj, bio on u pravu ili ne«, takav stav prelazi u insistiranje da *moj narod mora* da bude u pravu. Isto ponašanje će se različito tumačiti zavisno od toga ko je u pitanju. *Mi* pomažemo drugima, jer smo čovekoljubivi; *oni* pomažu drugima da bi postigli političke prednosti. *Mi* usavršavamo naše naoružanje samo u odbrambene svrhe; *oni* zato što planiraju napad. Neki autori su već ranije tvrdili da sa psihološke tačke gledišta nikad nisu vođeni ofanzivni ratovi, pošto se rat narodu uvek prikazuje kao odbrana od napada spolja. I način kako se izražavamo odražava tu tendenciju. *Naši* vojnici se hrabro bore, *njihovi* se bore kao fanatici; *našu* odbranu vode rodoljubi i borci za slobodu, *njihovu* teroristi. Kao što je Pascal rekao: »Veritée en deça des Pyrenées, erreur sur delà« — „Što je istina na ovoj strani Pirineja, zabluda je na drugoj«. Najteže je prihvatiti i zauzeti stav *empatije*, biti sposoban postaviti se u položaj nekog drugog, videti svet kako ga on vidi, — nije potrebno prihvatiti njegovo stanovište, ali treba ga bar shvatiti i razumeti.

Pluralističko društvo, razdvojeno jezikom, verom, rasom, kulturom, nacionalnim poreklom ili kombinacijom nekih od ovih faktora, ima svoje simbolične Pirineje. Retko kada se druga strana tretira ravnopravno, uz poštovanje njenih vrednosti, njenih tradicija, njenog načina života; »oni« bi svakako morali da budu isti kao mi i da slede naš dobar primer! Ovakav stav predstavlja jednu od najvećih prepreka za kulturnu saradnju na bazi jednakosti, kako između nacionalnih država tako i unutar njih. Džordž Bernard Šo je dao svoj komentar na ovo pitanje, koji bi valjalo ponekad citirati. On je rekao da bi reči apostola Mateja trebalo izmeniti tako da glase »Ne čini drugome ono što želiš da tebi čine drugi. Oni ne moraju imati isti ukus kao ti«. Baš to priznavanje »ukusa« drugih, preduslov je za uspostavljanje pravog pluralističkog društva. Bez sumnje, mora da postoji izvestan stepen komformiteta ili jedinstva unutar nacionalne države, ali to mora da bude u granicama koje će dozvoliti kulturne varijante onima koji žele da zadrže i održe svoj sopstveni kulturni identitet. Mnoge zajednice se suočavaju sada s tim problemom. Najsvežiji primer je onaj američkih Crnaca; mnogi od njih smatraju neophodnim da se sačuva određena afro-američka kultura. U ovome slučaju teško je odrediti tačan karakter takve jedne kulture, i neslaganja koja se pojavljuju unutar same crnačke zajednice po pitanju šta je u toj kulturi bitno, zasad sprečavaju dalje perspektive njihovog pokreta.

Nacionalne države su prihvatile, bar u teoriji, ideju o pluralističkom društvu. U Sjedinjenim

Državama, na primer, jedan od sociologa⁷⁾ razlikuje tri različita prilaza kompleksnosti američke etničke strukture, naročito u pogledu njenog stava prema imigrantskim zajednicama. Prvi, koje Gordon naziva *anglosaksonskom konformnošću*, zahteva potpuno odricanje imigranata od nasleđa predaka u korist stila ponašanja i vrednosti anglosaksonske grupe koja čini društveno jezgro; drugi prilaz, sa idejom o *stapanju*, predviđa »biološko stapanje anglosaksonaca sa drugim imigrantskim grupama i mešanje njihovih kultura sa novom, autohtonom kulturom američkog tipa«; treći, *kulturni pluralizam*, traži »očuvanje života u okvirima zajednice i značajnijih oblasti kulture kasnijih imigrantskih grupa u kontekstu američkog državljanstva i političke i ekonomske integracije u američko društvo«. Ovaj poslednji prilaz smatra se idealom kojemu se društvo približava ili bi trebalo da se približi.

Da bi se stvorilo zdravo pluralističko društvo bez predrasuda i eksploatacije, potrebno je da sve etničke grupe unutar toga društva u potpunosti shvate pluralizam. Ako se neki jezik ili vera smatraju kao znak raspoznavanja manje vrednosti u jednom hijerarhičnom sistemu, onda kulturni pluralizam postaje izgovor za sukob. Izgleda da je Švajcarska jedna od retkih zemalja gde različiti jezici i druge karakteristike postoje uporedo sa stvarnom i praktičnom ravnopravnošću u statusu svih etničkih grupa.

Isto tako kao što mnoge organizacije (na primer, Unesco) imaju kulturne i prosvetne programe za poboljšavanje odnosa među nacionalnim državama, te iste nacionalne države — njihove vlade, institucije, univerziteti i pojedinci — mogu da postavljaju pitanje koji bi programi bili pogodni za poboljšanje odnosa među etničkim grupama unutar njihovih sopstvenih granica. Već su pomenute neke prepreke za takvo poboljšanje: stereotipi, etnocentrički način gledanja, uloga masovnih medija, način na koji se uči istorija u školama, itd. Samo nabrojanje ovih faktora ukazuje na puteve kojima bi ti programi trebalo da se usmere da bi postigli neki uspeh. Ovde treba imati u vidu još neke momente.

Svi su očigledno saglasni o značaju uloge koju imaju informacije u poboljšanju međugrupnih odnosa. Pre mnogo godina prilikom emitovanja preko radija serije »Svi Amerikanci, svi emigranti« — koja je imala za cilj da se Amerikanci upoznaju sa doprinosima raznih etničkih grupa u zemlji — postiglo se samo to da je većina slušalaca obraćala pažnju jedino na one emisije koje su govorile o njihovoj etničkoj

⁷⁾ M. M. Gordon, *Assimilation in American Life*. New York: Oxford, 1964.

grupi, ignorišući sve ostale. Na drugoj, pak, strani, kursevi u školama i na univerzitetima koji su obrađivali međugrupne odnose dali su pozitivne rezultate u većini slučajeva, verovatno zato što studenti predstavljaju »zarobljeni auditorijum« koji nije u mogućnosti da isključi svoje radio-aparate ili da okrene drugi program. U svakom slučaju informacije o drugim etničkim grupama predstavljaju prvi značajan korak za uklanjanje stereotipa preciznijim poznavanjem činjenica.

Već su ranije pomenuti međunarodni kulturni odnosi u vidu razmene studenata i profesora; potrebno bi bilo posvetiti veću pažnju takvim razmenama unutar same nacije. Većina psihologa, uopšte uzev, smatra da je uspostavljanje kontakata efikasan način za uklanjanje stereotipa, naročito ako su ispunjena sledeća tri uslova: prvo, kontakt mora da bude na ravnoj nozi; neće pomoći broj kontakata ako se nametne hijerarhično shvatanje o nadređenim i podređenim grupama. Drugo, kontakt treba da traje što duže. Najzad, uspeh će se najbolje postići kada dve zainteresovane grupe zavise jedna od druge, kada se njihovi ciljevi mogu najbolje ostvariti saradnjom, kada nijedna ne može da uspe bez pomoći druge. Delimično imajući to u vidu, veliki broj ljudi tražio je da Sjedinjene Države i Sovjetski Savez sarađuju zajednički na istraživanju vasiona, umesto da ispunjavaju posebne suparničke programe. Nešto je lakše odrediti takve »zajedničke više ciljeve« unutar nacionalnih granica.

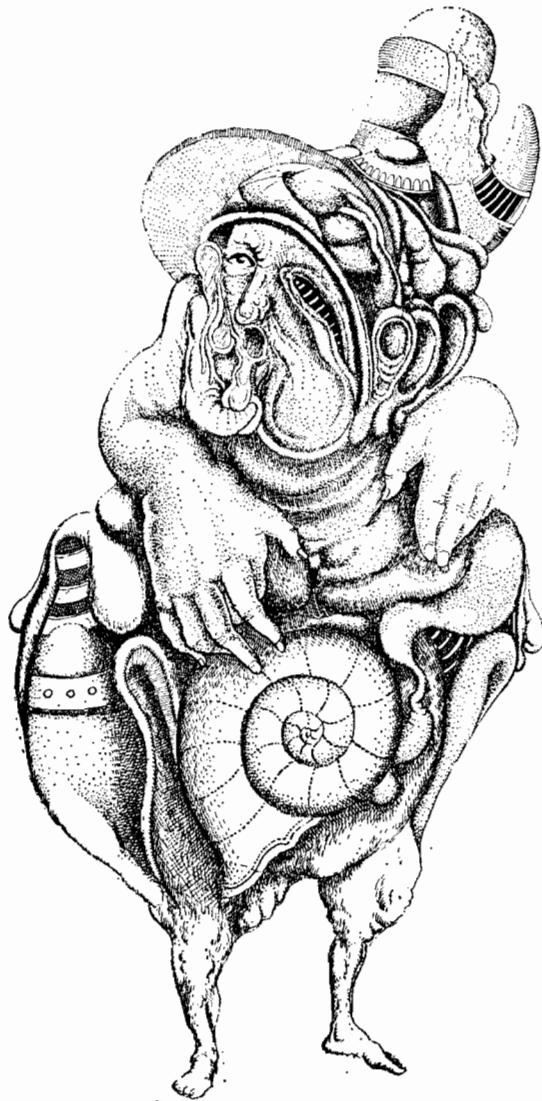
U knjizi koju su za Unesco pripremila dva antropologa⁵⁾ istaknuto je da samo u prilično jednostavnim, »primitivnim« zajednicama možemo naći etničku homogenost. Ljudi koji žive u modernim državama često se ponašaju kao da pripadaju nekom primitivnom plemenu, verujući da oni svi *treba* da pripadaju jednom jedinom fizičkom i kulturnom tipu. Međutim, savremene nacionalne države nisu homogene. Saznanje da je izvesna kulturna homogenost univerzalni *savremeni* fenomen može doprineti tome da ljudi prihvate, pa čak i da pozdrave pluralizam u svom društvu.

Kao što sam na početku naveo, svi smo mi — ili skoro svi — za međukulturnu saradnju. Šteta bi bilo kad ne bismo prednosti takvih saradnji iskoristili u sopstvenoj kući.

(Prevela s engleskog
EMILIJA PAVKOVIC)

---

⁵⁾ S. Wagley i M. Harris, *Minorities in the New World*. New York: Columbia Press, 1958.

T. MIKALO
1974

MIHAILO ĐURIĆ-TIKALO

STEVAN MAJSTOROVIĆ

NARODNOSTI I MEĐUNARODNA KULturnA SARADNJA*

Većinu evropskih država čine one koje nisu nacionalno homogene. Jedne obuhvataju nacije u celini, dok u drugima preovlađuju jedna ili više nacija a ostale su obuhvaćene samo u delovima. Ovi delovi drugih nacija označavaju se kao „nacionalne manjine” — izrazom koji nije dovoljno precizan. Uobičajeno je shvatanje da se kvalifikativ „manjina” odnosi na deo jedne nacije čija glavnina živi u susednoj državi. U ovom smislu izraz „nacionalna manjina” bi bio prihvatljiv ukoliko bi se njime iscrpljivalo njegovo značenje. Međutim, to nije slučaj — u unutrašnjem saobraćaju i pod delovanjem aktuelnih političkih, kulturnih i drugih okolnosti on se lako transformiše u svakodnevnom žargonu i označava ne manjinu u odnosu na neku naciju spolja, odnosno matičnu naciju, nego prema dominirajućoj naciji unutra (ili prema dominirajućim nacijama), dakle manjinu u odnosu na druge nacije u okviru iste države.

Iz ovoga slede implikacije sa dalekosežnim političkim i pravnim posledicama, jer ovo podrazumeva da manjina ima manja prava nego većina, što protivreči principima nacionalne i građanske ravnopravnosti. Sam izraz dobija tako

*) Gospodin dr. Klineberg je u svom članku za ovaj specijalni broj »Kulture« izrazio želju da se bliže upozna sa time koliko su principi međunarodne kulturne saradnje primenjeni u unutrašnjem kulturnom razvoju mnogonacionalne Jugoslavije.

Ovaj članak je nastao podsticajem g-na Klineberga sa nadom da on sadrži dovoljno podataka o međunarodnoj i unutrašnjoj kulturnoj politici Jugoslavije kao i dilemama sa kojima se sučeljava jugoslovenski kulturni razvoj. (St. M.)

---

u praktičnom životu značenje mementa koji kao Damaklov mač visi nad glavama „manjina“, upozoravajući ih stalno da se ne nalaze u svojoj kući nego u gostima. Ovaj kvantitativni kriterij određivanja ranga nacija u okviru jedne države ne samo da je politički konzervativan, nego je ponekad i krajnje relativan. Naime, u nekim slučajevima „manjina“ predstavlja u lokalnim okvirima većinu, a u drugim ona predstavlja većinu i u odnosu na neke nacije i u okvirima države. Primer za prvo su lokalne zajednice u Vojvodini, u Jugoslaviji, u kojima preovlađuje mađarsko ili slovačko i rusinsko stanovništvo nad srpskim i gde su „manjinci“ brojniji od „većinaca“. Primer za drugo su Albanci i Crnogorci — gde su prvi kao „manjina“ više nego dvostruko brojniji od drugih koji imaju status nacije. Kao što se iz ovoga vidi, termin nacionalna manjina ima mnoge slabosti.

Da bi se izbegla ambivalentnost značenja, u jugoslovenskom političkom sistemu „manjina“ je zamenjena izrazom „narodnost“. Time je očuvana distinkcija između „naroda“ — što podrazumeva celinu ili najveći deo nacije, i „narodnosti“ — što označava deo jedne nacije a ne podrazumeva, ili ne bi trebalo da podrazumeva, kvalitativne razlike u položaju i pravima. Priznajući potrebu da se izraz „nacionalne manjine“ zameni i nađe pogodniji koji bi više odgovarao, mnogi — a pre svega lingvisti — nisu zadovoljni novim terminom, ali u nedostatku boljeg oni ga prihvataju tako da je on danas u širokoj upotrebi. (Lingvisti skreću pažnju da „narodnost“ označava pripadništvo naciji i da novo značenje nije u skladu sa već postojećim).

Ovime se akcentuje terminološki problem, a nas interesuje uloga „nacionalne manjine“ u međunarodnoj kulturnoj saradnji. U istoriji, kao što je poznato, manjine su najčešće bile povod revandikacija kojima je podređivan i koncept kulture. Ideja o nacionalnoj državi stalno se na nacionalno mešovitim područjima sukobljavala sa činjenicom da je stanovništvo isprepletano i da ni najidealnije povučena granica ne bi bila u stanju da okupi u okvire iste države sve pripadnike jedne nacije. Ratovi i političke promene koje su oni donosili, i koje su podrazumevale i promene granica, predstavljali su samo privremena rešenja koja su se održavala dok postoji ravnoteža snaga. Čim se ona naruši, dolazilo je do revizija koje su opet bile povod novih revandikacija što je sve, posmatrano iz istorijske perspektive, predstavljalo *circulus vitiosus* i doprinosilo saznanju da u okviru koncepta nacionalne države nije moguće naći trajno rešenje. Ono bi u okviru ovog koncepta bilo moguće samo preseljavanjem stanovništva koje bi u nekim slučajevima moralo da obuhvati

stotine hiljada pa čak i nekoliko miliona ljudi. Na osnovu sličnih pokušaja koji su činjeni u nedavnoj istoriji može se lako pretpostaviti kakve bi to sve imovinsko-pravne, političke i kulturne posledice imalo čak i kad bi ovakva nasilna rešenja tehnički bila izvodljiva. (I naravno, ukoliko bi nacije u sporu uopšte mogle da se pogode čije manjine treba da se iseljavaju i gde). Uz to još ostaje ono što je osnovno u ovom problemu: da ljudi imaju prava da žive tamo gde su im se ukorenili preci, na svom ognjištu, i da preseljavanje predstavlja grubo kršenje njihovih elementarnih prava.

Poznato je, takođe, koliko je koncept kulture bio podređivan ovakvoj nacionalnoj politici. Treba samo pogledati udžbenike istorije susednih država da bi se videlo koliko se oni razlikuju u interpretacijama istih istorijskih događaja. Uz sve razlike oni su pisani po istom principu: da se svetli momenti u istoriji po mogućstvu pripisuju svojoj naciji a crni susednoj. Istu ulogu imale su i interpretacije kulturne istorije u kojima su po pravilu umanjivani, ili čak i sasvim prećutkivani kulturni rezultati suseda a preuveličavani sopstveni. „Doprinos“ kulturnih stratega je u po nečemu bio čak razorniji od doprinosa političara i militarista, jer usmeravanje uma i osećanja na kome su se oni angažovali ostavlja, kao što je poznato, trajnije psihološke posledice. Poznato je takođe koliko je kulturna klima konstituisana prema modelu nacionalne države i opterećena nacionalnom isključivošću osujećivala trezveno i kritičko preispitivanje sopstvene istorije i racionalno i objektivno ocenjivanje kulturnih vrednosti. U takvoj klimi ovakav stav je imao mnogo više šansi da bude osuđen kao defetizam nego da bude prihvaćen kao pogled na stvari.

Ako su se u nacionalno mešovitim sredinama neki oblici saradnje i kulturne solidarnosti ipak održavali — to je bilo zato što su na temelju iskustava zajedničkog života i sličnosti interesa stanovnici uspevali da prevazilaze uskosti i isključivosti nacionalističke kulture i politike. Ono što se neposredno saznavalo o životu i običajima suseda nije se lako uklapalo u apriorne zaključke. Nasuprot tome, mogućnost koju pruža zajednička fizička sredina da se lično proverava ono što se sugerira mnogo je češće sadržavala u sebi razloge za uvažavanje nego za negiranje i odbacivanje.

Postojali su, međutim, i povodi da se, makar i nevoljno, u manjinama usvaja odbrambeni nacionalizam i njemu odgovarajuća strategija zatvaranja u sopstvene duhovne okvire. To je prirodna reakcija na pokušaje asimilovanja od strane kul-

ture dominirajuće nacije koja se sa svoje strane inspiriše nacionalizmom. (Nacionalizam se po pravilu opravdava tuđim nacionalizmom a njegova isključivost istom takvom isključivošću tuđeg nacionalizma što ima za posledicu činjenicu da se i pored sve sukobljenosti nacionalizmi međusobno podstiču). Tako se stvaraju situacije u kojima se kulture susednih naroda suprotstavljaju i na njih vrši pritisak da u konkurentskoj borbi dva nacionalizma i one angažuju svoja oružja — jezik, tradiciju, nacionalne karakteristike, religiju — sve što je pogodno da naglasi razlike i razdvaja.

Uporedo sa ovim tokom razvijala se, kao što je napomenuto, svest o elementima iste socijalne sudbine. Tako je spontano nastajao koncept kulture koja podrazumeva sve kvalitete života i svo bogatstvo izražajnih mogućnosti sredine bez obzira na jezik, tradiciju i nacionalne karakteristike. On nije isključivao nacionalni element, niti insistirao na nadnacionalnoj sintezi, sasvim suprotno — on je potvrđivao nacionalne kulturne karakteristike time što je različitostima davao značenje sasvim drugačije od onoga koje mu je davao nacionalistički pristup: značenje zajedničkog duhovnog bogatstva i doprinosa fondu vrednosti koji pripada svima. Tako su nacionalne kulturne karakteristike upravo u ovom konceptu koji negira nacionalnu isključivost dobijale potvrdu i pravo humanističko značenje. Ideju o kulturnom suprotstavljanju i razdvajanju na taj način opovrgavala je u svakodnevnom životu njena antiteza — ideja o saradnji i kulturnom prožimanju i međusobnom podsticanju, o raznovrsnosti izražajnih i stvaralačkih oblika zajedničkog života.

Sve što je rečeno predstavlja sumaran opis dugogodišnjeg istorijskog iskustva na tlu Jugoslavije koje je 1959. godine u dokumentu o položaju nacionalnih manjina sažeto u metaforu da nasuprot prošlosti u kojoj su bili povod razdora „narodnosti sada treba da predstavljaju mostove saradnje i zblizavanja susednih nacija”. Postavlja se pitanje kako se ova nova uloga narodnosti ostvaruje i koliko je ona aktuelna, u kojoj meri ona danas predstavlja faktor saradnje sa susednim državama. U Jugoslaviji živi više narodnosti koje se međusobno dosta razlikuju po brojnosti kao i po stepenu razvijenosti materijalne i duhovne kulture. Sve one imaju isti politički status i prava na slobodni kulturni i ekonomski razvoj zagantovana saveznim ustavom kao i ustavima republika, ali njihova funkcija „mostova saradnje sa susednim narodima” nije ista, pošto, kao što je poznato, ova funkcija ne zavisi samo od Jugoslavije nego i od političkih odnosa sa susednim državama. Mi ćemo za predmet pos-

matranja uzeti mađarsku narodnost (koja najizrazitije ostvaruje funkciju „mosta” i koja je posle albanske (preko jednog miliona) najbrojnija među narodnostima u Jugoslaviji (oko 500.000). Njeni pripadnici žive pretežno delom u Republici Srbiji, u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini, a manji delovi u republikama Hrvatskoj i Sloveniji. Ovde će biti reči samo o Mađarima u Vojvodini i njihovoj ulozi u kulturnoj saradnji između Jugoslavije i susedne Mađarske.*)

*) Da najpre navedemo neke podatke o kulturnim institucijama. U Subotici radi mađarska drama u okviru narodnog pozorišta a uz nju deluju u raznim mestima u Vojvodini i mađarska amaterska pozorišta i kulturno-umetnička društva. Radio-stanica u Novom Sadu emituje i programe na jezicima narodnosti, od toga pretežno na mađarskom. Na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu više od jedne decenije radi katedra za mađarski jezik i književnost a pre četiri godine osnovan je i Hungarološki institut, takode u Novom Sadu, u kome se izučava kulturna i politička istorija vojvodanskih Mađara. Među radovima koje je institut dosad objavio izvestan broj predstavlja komparativne studije i iz srpske i mađarske književne istorije.

Izdavačko preduzeće vojvodanskih Mađara „Forum” izdalo je u periodu od rata do prošle godine 220 naslova iz književnosti jugoslovenskih naroda (klasične i savremene). Od toga su 72 naslova izdali izdavači u Mađarskoj, 60 su zajednička izdanja jugoslovenskih i mađarskih izdavača a 88 naslova su realizovali jugoslovenski izdavači. U prva dva slučaja radi se o delima sa makedonskog, slovenačkog i srpsko-hrvatskog područja a u trećem uglavnom o delima mađarskih pisaca u Jugoslaviji.

U istom periodu na jezicima jugoslovenskih naroda izdato je 155 naslova mađarske književnosti. Od toga blizu polovine otpada na dva autora: Ferenc Molnara (obavezna školska lektira u većini republika u Jugoslaviji) i Lajoša Zilahija (izbor opredeljen komercijalnim a ne vrednosnim kriterijem). Kod izbora dela za prevođenje na mađarski iz jugoslovenskih književnosti primenjivan je, nasuprot ovome, isključivo vrednosni kriterij: mađarskoj kulturnoj javnosti prezentirana su sabrana dela najboljih jugoslovenskih pisaca na čelu sa nobelovcem I. Andrićem kao i M. Krležom. Osim toga na mađarskom su izdati i izbori: Antologija savremene jugoslovenske lirike, Savremena jugoslovenska proza, Antologija savremenih jugoslovenskih pripovedača i Istorija književnosti naroda Jugoslavije.

Posredstvom „Foruma” mađarskoj narodnosti u Jugoslaviji je danas pristupačna praktično svaka knjiga ili publikacija koja se izda u susednoj Mađarskoj. Godine 1971. samo je „Forum” uvezao 4.213 naslova iz Mađarske kao i 22 časopisa za pretplatnike i javnu prodaju. U obrnutom smeru „Forum” je prošle godine izvezao u Mađarsku jugoslovenskih knjiga u vrednosti od 360.000 dolara uključujući tu i časopise i listove.

U Novom Sadu izlazi dnevni list na mađarskom, zatim sindikalni list, dva lista za decu i omladinu, dva književna časopisa i nedeljni list. U Subotici izlazi književni časopis i od nedavno časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu. Osim toga izlazi i jedan broj specijalizovanih listova i časopisa (verskih, zdravstvenih, zanatskih, za pčelare i sl.). Kulturni kontakti sa severnim susedom su poslednjih godina znatno proši-

I da ne postoji mađarska narodnost, kulturni kontakti između Jugoslavije i Mađarske bili bi intenzivni i razvijeni, jer između dve zemlje sa socijalističkim uređenjem vladaju odnosi dobrih suseda i duh saradnje, Ali razvoju ovih odnosa znatno doprinose sa svoje strane i kulturne i umetničke institucije mađarske narodnosti u Jugoslaviji. Mi bismo ovaj sumarni prikaz mogli da završimo konstatacijom da mađarska narodnost u Vojvodini potvrđuje i na širokom planu ostvaruje funkciju „mosta” između dva suseda. Ali ovime ostaju neobuhvaćeni mnogi problemi i aktuelne dileme, čija je priroda veoma specifična.

Razvijajući se u tampon zoni između dve nacije i dva državna organizma, kultura mađarske narodnosti u Jugoslaviji nalazi se između dve krajnosti koje prete da je kreativno degradiraju i svedu u provincijalne okvire: a) između opasnosti da ostane na marginama kulture matične nacije i da se razvija u njenoj senci i b) da se razvija u kulturnoj izolaciji u okviru jugoslovenskog socijalno-kulturnog prostora i ostane jedna vrsta kulturnog rezervata. Spajajući dve kulture i omogućujući im intenziv-

reni. Obostrana gostovanja amaterskih grupa i profesionalnih ansambala su svakodnevna pojava. Mađarska drama u Subotici sve češće angažuje glumce i reditelje iz budimpeštanskih pozorišta kao i iz segedinskog pozorišta. Duh saradnje može da karakteriše sledeći detalj: pripremajući novo izdanje mađarske enciklopedije, izdavači iz Mađarske su sav leksički materijal koji se odnosi na Jugoslaviju poslali u Novi Sad da bi ga jugoslovenski eksperti kritički procenili i korigovali.

Veoma obimna saradnja ostvaruje se i na području obrazovanja. Preko Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika u Novom Sadu vrši se široka razmena udžbenika — na osnovu sporazuma o zajedničkom izdavanju udžbenika za potrebe narodnosti koji su sklopile Mađarska, Čehoslovačka i Jugoslavija. Udžbenici gramatike, jezika i egzaktnih nauka uvoze se iz Mađarske i neposredno ulaze u upotrebu, dok se drugi dopunjavaju u Jugoslaviji i prilagodavaju potrebama jugoslovenskih nastavnih programa (udžbenici istorije i drugi). Za potrebe nastavnika uvoze se priručnici iz Mađarske dok se udžbenici srpsko-hrvatskog jezika za potrebe škola srpske i hrvatske narodnosti u Mađarskoj na zahtev prosvetnih organa u Mađarskoj lektorišu i daju na ekspertizu jugoslovenskih jezičkih stručnjaka.

Poslednjih godina nekoliko stotina mladih pripadnika mađarske narodnosti upisalo se na budimpeštanski univerzitet i druge visoke škole u Mađarskoj po svojoj inicijativi, i uz saglasnost Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje u Novom Sadu, dok su druge poslale na školovanje kulturne i druge ustanove iz Vojvodine (najviše na Akademiju za pozorište i film u Budimpešti). Ovome što je nabrojano treba dodati još zajedničke naučne skupove, razne kulturne manifestacije na obema stranama, redovne ili povremene kontakte kulturnih radnika i sl. Na kraju još jedan podatak: kulturni razvoj kao i razvoj obrazovnih institucija narodnosti finansira se iz posebnog fonda koji se alimentira od strane svih jugoslovenskih republika. Na taj način se ostvaruje princip socijalističke solidarnosti i nacionalne ravnopravnosti.

nije međusobno komuniciranje, ona, kao što se iz ovoga vidi, ne može da svoju ulogu svede samo na ulogu „mosta” i prostog posrednika i komunikacionog kanala. Ona ima i sopstvene potrebe za povezivanjem i komuniciranjem, za otvaranjem prema obema kulturama i prema svetskoj kulturnoj sceni kao i za širokim otvaranjem ovih kultura prema njoj — potrebu da uz pomoć i preko ovih kultura čijoj saradnji i međusobnom prožimanju ona doprinosi afirmiše i sopstvene stvaralačke vrednosti. Drugim rečima, uslov njenog progressa i opstajanja je otvorenost i prema kulturi matične nacije i prema kulturi zajednice u kojoj živi, dakle aktivna uloga a ne samo uloga pasivnog prenosioca.

Ovo saznanje je skorašnjeg datuma i posledica je pre svega unutrašnjeg razvoja Jugoslavije a zatim i razvoja političkih odnosa između dve zemlje koji su posle perioda krize 1948—1955. ponovo postali dobrosusedski u obostranom interesu. Široka decentralizacija i razmah samoupravnih odnosa aktuelizirali su potrebu kulturne transformacije lokalnih zajednica i doveli do njihovog širokog političkog, privrednog i kulturnog otvaranja prema jugoslovenskom prostoru, uz isto takvo, i ne manje intenzivno, otvaranje jugoslovenskog prostora prema svetu. Pre jedne i po decenije perspektiva razvoja narodnosti, uključujući i njihov kulturni razvoj, videla se gotovo isključivo u političkim rešenjima i tradicionalističkom viđenju problema narodnosti pre svega kao problema odnosa između „većine” i „manjine”. Sada kada su prava manjine nesporna i kad je socijalni razvoj doveo do toga da ona sve manje oseća protivrečnost svog položaja, emotivnu raspetost između nacionalne i kulturno-istorijske vezanosti za matičnu zemlju i osećanja lojalnosti i socijalne solidarnosti sa sredinom u kojoj živi — uviđa se najednom da to nije kraj priče i da se javljaju kvalitativno novi problemi.

Samoupravljanje otvara perspektivu razrešavanja i postupnog prevazilaženja dvojnog karaktera manjinskog bića. Za starije generacije vojvođanskih Mađara postojao je ili lojalan građanin ili dobar Mađar, pri čemu je pretpostavka da lojalan građanin nikada ne može da bude dobar Mađar i vice versa — dobar Mađar nikada ne može da bude lojalan građanin. Naglašavajući ulogu ličnosti i ističući u prvi plan njen socijalni položaj kao i položaj u okviru udruženog rada, samoupravljanje ublažava ovu dihotomiju, jer svaki građanin, bez obzira na nacionalnost, versku i rasnu pripadnost, ima prava — i čak se društveno podstiče — da bude subjekt privredne, kulturne i političke inicijative, da neposredno tumači i realizuje svoje

interese i ostvaruje se kao društvena ličnost. On ta prava u samoupravljanju ima ne po činjenici pripadanja nekoj grupaciji, nacionalnoj, verskoj ili regionalnoj, nego kao učesnik radnog procesa. Izvor njegovih prava, dužnosti i obaveza je udruženi rad u kome on ima ravnopravnu ulogu i koji njegovim pravima obezbeđuje materijalnu osnovu. Tako se baš zahvaljujući samoupravljanju i udruženom radu „manjinac” kao i mnogi „većinci” (koji u udruženom radu nemaju nikakve privilegije niti poseban tretman) osećaju kao „svoj na svome”. To je kvalitativno nov socijalni položaj koji ne ukida nacionalne elemente, ali koji nacionalnoj isključivosti izmiče socijalnu osnovu u kojoj je ona nalazila osnovne podsticaje.

Samoupravljanje omogućuje da se razrešava i dilema preko koje se, zbog njenog delikatnog karaktera, najčešće ćutke prelazilo: dilema o karakteru kulturne narodnosti. Čak i oni koji odbijaju svaku pomisao na asimilovanje ili negiranje nacionalnog karaktera (kultura narodnosti, pre su bili spremni da tim kulturama pripisuju specifična svojstva, naglašavajući značaj socijalno-kulturne sredine, nego da ih priznaju za organski deo kultura matičnih nacija. U političkim dokumentima se u Jugoslaviji danas sasvim nedvosmisleno naglašava da su kulture narodnosti organski deo kultura matičnih nacija. To nije samo teorijski stav jugoslovenskog samoupravnog socijalizma, nego praksa koja se svakodnevno potvrđuje širinom i intenzitetom kulturnih i naučnih veza sa matičnom nacijom. U tom pogledu granica je sasvim izgubila tradicionalno značenje — ne samo da godišnje između Mađarske i Jugoslavije ima na desetine miliona prelaza u oba pravca, nego se u odgovarajućoj proporciji održavaju i kulturni kontakti. Vaspitavani u starom duhu, predstavnici starijih generacija bi se na obema stranama začudili pred onim što se dešava — i jednima i drugima je teško da shvate da se radi o kvalitativno novoj situaciji i da u samoupravnim odnosima distinkcija „manjine” i „većine” postepeno gubi nekadašnji smisao.

Pre sedam godina u mađarskoj gimnaziji u jednom vojvođanskom gradu roditelji — Mađari zahtevali su na sastanku sa nastavnicima da se poboljša nastava srpsko-hrvatskog jezika. Samo deceniju pre toga oni bi, uz opštu saglasnost i videći u tome izraz nacionalne ravnopravnosti, insistirali na nastavi isključivo na mađarskom. Ovo pitanje je bilo presudno za političku i kulturnu jednakost, za osećanje dostojanstva građanina pripadnika narodnosti. Sada insistiranje na isključivo političkom i manifestativnom aspektu, i ostajanje samo u tim

okvirima, može da se pretvori u svoju suprotnost, jer u vreme kada je komuniciranje postalo uslov ličnog napredovanja njegovo sužavanje samo na jezik narodnosti objektivno predstavlja potiskivanje u kulturni i privredni rezervat. Nastao je kvalitativno nov problem čija je priroda praktična: ako uz svoj maternji jezik ne nauče dobro i srpsko-hrvatski, deca „manjinaca” su uz svu političku jednakost i prava na slobodni kulturni razvoj faktički neravnopravna jer ne mogu ravnopravno sa „većincima” da konkurišu za visoke škole i akademije u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Nišu i drugim kulturnim centrima. Oni su u izboru poziva i perspektivama ličnog razvoja ograničeni i upućeni samo na lokalne zajednice u Vojvodini u kojima žive Mađari. (U istom smislu kao što su i oni, a isto tako i deca „većinaca”, hendikepirani i u svom razvoju ograničeni ako ne uče neki svetski jezik — što nije više samo nacionalni problem, nego i problem komuniciranja koji u današnjem veoma otvorenom i povezanom svetu postaje sve aktuelniji!) Mladim predstavnicima mađarske kao i drugih narodnosti preba da bude pristupačno i otvoreno čitavo jugoslovensko tržište rada, pri čemu jezik ne sme da bude prepreka.

Društveno-ekonomski razvoj kao i perspektiva ličnog razvoja opredeljuju pripadnike narodnosti da uče jezik koji im omogućuje da se slobodno kreću u jugoslovenskim prostorima. Učenje maternjeg jezika, i to kako kod „manjinaca” tako i kod „većinaca”, postalo je kao rezultat zajedničkog življenja stvar slobodnog opredeljivanja na osnovu dobro shvaćenih ličnih interesa. Kvalitativno nov momenat u kulturnoj i prosvetnoj politici je činjenica da se državnim regulisanjem i propisima prosvetnih vlasti više ne nameće obaveza učenja jezika „većine” već se deci i roditeljima ostavlja slobodan izbor, što dovodi do toga da je jezik „većine” praktično fakultativni predmet. I obrnuto, deca „većine” mogu, opet fakultativno, da uče jezik „manjine” kojim se govori u njihovoj sredini ukoliko nađu da je to u njihovom interesu. Danas preko 15.000 srpske dece u Vojvodini uči mađarski jezik, jer su u dvojezičnim sredinama jezici ravnopravni a dobro poznavanje pored srpskog i jezika narodnosti je uslov da se dobiju najvažnija radna mesta. (U dvojezičnim područjima oficijelni jezik administracije i sudova je pored srpskog i jezik odgovarajuće narodnosti).

Društvene i ekonomske promene, industrijalizacija koja je u poslednje dve decenije bila u Jugoslaviji intenzivna kao i urbanizacija koja ju je pratila (u ovom periodu odnos seoskog sta-

novništva prema gradskom promenio se od 79% prema 21% na 49% prema 51%) doveli su do radikalnih preobražaja čija je jedna od posledica činjenica da kulturna izolacija postaje sve manje moguća. Znatno je izmenjena socijalna i profesionalna struktura stanovništva, čime se veoma povećala i socijalna mobilnost. Procesi transformacije vrše stalan pritisak u pravcu kulturnog i privrednog otvaranja regiona i lokalnih sredina, što dovodi do toga da postepeno nestaje tradicionalni kulturni rezervat koji se decenijama žilavo održavao i koji nije bio ograđen jezičkim barijerama niti posebnom kulturnom tradicijom, rezervat zvani: provincija! Pod delovanjem novih komunikacionih sistema, razvojem obrazovanja, napretkom saobraćaja i proširenjem materijalne baze odvija se paralelno, i često spontano i neprimetno, proces opšte deprovincijalizacije a kulturni policentrizam sve više zamenjuje nekadašnji kulturni monocentrizam. U tom novom kulturnom sistemu koji nastaje kulture narodnosti dobijaju sve značajnije mesto, i to ne samo kao spona između dveju kultura, nego pre svega po svom kreativnom doprinosu i značenju.

Komuniciranje je deviza savremenog sveta i kulturnog samopotvrđivanja, ali ne bilo kakvo, nego dvosmerno komuniciranje koje je jedino podsticajno. Situacija je, međutim, takva da su uprkos svim promenama narodnosti, uključujući tu i mađarsku, još uvek mnogo više objekti i primaoci uticaja, nego što sami vrše kulturni uticaj. To nije samo njihov problem, nego isto tako i problem kulturne i socijalne sredine u kojoj one žive kao i problem njihovih matičnih nacija. Svi indikatori ukazuju na činjenicu da je komuniciranje kultura narodnosti sa jugoslovenskim kulturama daleko intenzivnije i svestranije od drugog prema prvom nego od prvog prema drugom. Jugoslovenska javnost se i danas nedovoljno obaveštava o kulturnim dostignućima vojvodanskih Mađara koja su, posebno u književnosti, poslednjih godina u mnogo čemu neprovincijalna i na jugoslovenskom proseku, pa i iznad njega! (Roman koji je dobio nagradu na književnom konkursu »Foruma« u Novom Sadu spada po mišljenju poznavalaca u red najboljih ovogodišnjih književnih ostvarenja u Jugoslaviji, ali još ne postoji inicijativa da se on prevede na srpsko-hrvatski). Nije samo problem u tome, kao što se iz ovoga vidi, da kultura narodnosti izađe iz provincijalnih i folklornih okvira i da se otvori, nego je isto toliko važno da je na dvema stranama „mosta“, u matičnoj naciji kao i u socijalno-kulturnoj sredini u kojoj se ona razvija, ne tretiraju kao provincijalnu ili samo u funkciji mehaničkog posrednika, nego da se i one prema njoj otvaraju! (Mnogi su mišljenja da je prob-

lem »manjine« u stvari problem »većine«, tj. kad je reč o otvaranju da se radi mnogo više o tome da se »većina« otvori prema »manjini«, nego obrnuto.)

Disproporcije u kulturnom komuniciranju su delimično karakteristika i odnosa između mađarske kulture i kultura jugoslovenskih naroda. Za ilustraciju može da posluži izdavačka delatnost: dok su čitaocima u Mađarskoj, dobrim delom posredstvom mađarske narodnosti u Jugoslaviji, prezentovana sva značajnija dela jugoslovenskih pisaca, najbolji savremeni mađarski pisci poznati su jugoslovenskoj javnosti samo po izuzetku (Đula Ilješ, Laslo Nemet). Ovo je pre svega posledica političkih prilika u periodu 1948—1955. kada se jugoslovenska kulturna javnost pod političkim pritiskom staljinizma i koncentrisanim naporima da se Jugoslavija politički, ekonomski i kulturno izoluje okrenula prema srednjoj Evropi i razvila sa njom široke kulturne veze. Kao rezultat ovog otvaranja prema Zapadu, u Jugoslaviju su počeli široko da prodiru uticaji savremenih pravaca u književnosti, pozorištu, muzici i likovnim umetnostima koji su bili u opreci sa Staljinovim političkim i estetičkim dogmatizmom. Mađarska je u tom periodu još bila zatvorena prema ovakvim uticajima dok se, s druge strane, usled zaziranja od političkog uplitanja i pritisačka Jugoslavija sa svoje strane ograđivala od kulturnih uticaja sa Istoka. Usled svega ovoga kulturne veze sa susednom Mađarskom svedene su na najuže oficijelne okvire.

Političke prilike u ovom periodu reflektovale su se neposredno i na kulturni razvoj mađarske narodnosti u Jugoslaviji. Iako slabi, tradicionalna povezanost sa kulturnim tokovima matične nacije se ne prekida sasvim, ali međusobni odnosi trpe značajne kvalitativne promene. Umesto da po tradiciji sledi kulturne tokove i estetičke ideje u nacionalnom jezgru, kultura mađarske narodnosti se razvija u kritičkom odnosu, pa čak i otporu prema njima. Stvara se mlada inteligencija mađarske narodnosti koja je evropeizirana i široko otvorena prema svetskoj kulturnoj sceni. Ona je formirana u jugoslovenskoj kulturno-političkoj klimi čiji je osnovni konstitucionalni element odbacivanje dogme i intelektualni otpor staljinizmu kao i traženje novih stvaralačkih i izražajnih formi i mogućnosti.

U umetnosti ona razvija poseban senzibilitet za moderno, izražavajući nepomirljiv stav prema bilo kom obliku podređivanja umetnosti estetičkim šemama i političkom i ideološkom pragmatizmu. Ostajući u nacionalnim formama i tradiciji jezika i leksičkog fonda, ova mlada genera-

cija stvaralaca povlači originalnu liniju kulturnog razvoja koji nije više na marginama kulture matične nacije, nego jedan od njenih samosvojnih i specifičnih oblika. Štaviše, razvijajući se u relativnoj izolaciji od drugih kulturnih sfera i uticaja svetskih kulturnih centara, predstavnici umetničkog života u matičnoj naciji su delimično i posredstvom kulture mađarske narodnosti u Vojvodini održavali kontakt sa evropskim i svetskim kulturnim zbivanjima. Najistaknutiji predstavnici ovog kulturnog toka kod vojvođanskih Mađara su u ovom periodu prvi put stekli osećanje da prevazilaze marginalne okvire.

Uporedo sa ovim nastaju i kvalitativne promene i u odnosu na drugu stranu »mosta« — na jugoslovensku kulturnu sferu. Ta ista mlađa generacija intelektualaca i stvaralaca ne pristaje da živi i radi u kulturnoj izolaciji, u rezervatu svoje narodnosti, nego se svojom intelektualnom orijentacijom, a isto tako i svojim stvaralačkim rezultatima, sve više nameće jugoslovenskoj kulturnoj javnosti i povezuje sa jugoslovenskim kulturnim centrima. Iako još nije došlo do širih prodora, ipak su predstavnici ove mlade mađarske generacije iz Vojvodine sve prisutniji u likovnom, književnom i muzičkom životu zemlje. Neki od njih i nemaju potrebu da posredstvom jugoslovenskog prostora komuniciraju sa svetском kulturnom scenom, nego to čine direktno.

Inteligenciju mađarske narodnosti su nekada uglavnom sačinjavali književnici — napredne političke ideje širene su gotovo jedino preko poezije i preko prozne literature. Pošto su regioni u kojima živi mađarska narodnost — kao i čitava Vojvodina — gotovo isključivo poljoprivredni i bez razvijene industrijske tradicije, stručna inteligencija je postojala samo po izuzetku a naučna čak ni to. Politička nestabilnost područja (česti zahtevi za teritorijalnim promenama i političke tenzije) uticali su sa svoje strane na orijentaciju u školovanju i formiranju inteligencije. Mladi ljudi u narodnostima, pa i iz redova »većine«, radije su se odlučivali za »egzaktne« profesije (lekari, inženjeri tehničari) koje ne zavise ili manje zavise od političkih promena nego humanističke discipline. Roditelji su sa svoje strane usmeravali školovanje svoje dece prema praktičnim profesijama rukovođeni psihologijom opreza jer se »na ovom području nikada ne zna šta će biti sutra« i »dokle će postojeća politička podela ostati«.

Ovo je imalo za posledicu pored ostalog i veliki deficit u nekim profesijama (pravnici, nastavnici istorije, jezika i drugih humanističkih disciplina) koji je karakterističan za ovo područje kako kod »većinaca« tako, i još više, kod »manjinaca«.

Mađarska narodnost je sada po prvi put u istoriji dobila i svoje naučne kadrove iz svih disciplina: istoričare, filologe, sociologe, pravnike, književne istoričare, tehnologe i estetičare. Intelektualna misao ne cirkuliše više isključivo kroz književne kanale, nego i preko stručnih i naučnih publikacija, studijskih radova i istraživačkih projekata. Tu novu situaciju u intelektualnom životu ilustruje činjenica da sa uspehom rade prve naučne i visoko obrazovne ustanove vojvodanskih Mađara (Hungarološki institut, katedra za mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu), zatim časopis za društvenu teoriju u Subotici i druge. (Najveći autoritet na polju hidroloških nauka u Jugoslaviji je, na primer, inženjer J. Volf, vojvodanski Mađar). Ova nova inteligencija je već danas postala značajan faktor u kreiranju kulturne klime, formiranju društvene svesti i razvoju društvene misli kod mađarske narodnosti u Vojvodini.

Ove kvalitativne promene izazivaju proces diferencijacije u kulturnim orijentacijama i stavovima kako prema kulturi matične nacije, tako i prema jugoslovenskoj kulturnoj sferi. U prvom slučaju stavovi variraju između dve krajnosti: ka potpunoj autonomiji u odnosu na kulturu matične nacije i — ka potpunom oslanjanju na nju i prihvatanju marginalne uloge. U odnosu na jugoslovensku kulturnu sferu, ovo diferenciranje takođe varira između dve krajnosti — od konzervativnog izolacionizma do uklapanja. Prvi stav se manifestuje kao psihološki otpor da se prihvati stvaralačka konkurencija i preispitivanje umetničkih vrednosti koje nosi sa sobom otvaranje i izlazak na širu jugoslovensku kulturnu scenu. Ma koliko se opravdavao teorijskim razlozima, ovaj stav je u suštini konzervativan i ima za osnovni motiv odbijanje svake selektivnosti i nasuprot tome težnju da se u užoj sredini i atmosferi kulturne zatvorenosti i izolacionizma sačuvaju stečene pozicije i zaštiti duh osrednjosti.

Dok je u prvim godinama posle rata umetnička produkcija mađarske narodnosti u Vojvodini bila relativno skromna i, uz neke izuzetke, uglavnom u tradicionalnim folklornim i regionalnim formama i značenjima, sada se situacija znatno izmenila. Insistiranje na dvosmernom komuniciranju u periodu neposredno posle rata imalo je u vidu pre svega kulturno-političke efekte, i manifestovalo je formalnu kulturnu ravnopravnost, sentimentalni i paternalistički odnos »većinaca« prema »manjincima«. Za razliku od toga današnje insistiranje na dvosmernom komuniciranju ima u vidu obostrane kulturne interese i umetničke razloge. Ako jugoslovenska kulturna javnost ostaje nedovoljno upoznata sa kulturnim rezultatima mađarske narodnosti i ako

ovaj originalni kulturni tok nije dovoljno integrisan u jugoslovenska kulturna kretanja, onda to nije samo na štetu kulture mađarske narodnosti, nego i na štetu čitavog jugoslovenskog kulturnog prostora koji se lišava jednog impulsa i propušta mogućnost da u fond svojih nacionalnih izražajnih formi i njihovo aktivno cirkulisanje uključi i ovaj oblik.

Kod ovih mladih stvaralaca mađarske narodnosti razvija se svest o društvenoj pripadnosti jugoslovenskom kulturnom prostoru kao i mogućnostima sopstvenog i originalnog doprinosa jugoslovenskoj kulturi. Ovo novo osećanje izražavaju poezija i prozna literatura, ali ono se ispoljava i praktično — kroz zahtev da se redefiniše uloga najvažnijih kulturnih i umetničkih institucija. Striktna i tradicionalna podela po nacionalnoj osnovi je, kako izgleda, prevaziđena osećanjem da centralne pokrajinske ustanove treba da budu ne samo ustanove srpske, da budu isključivo »većinske«, i »državne« nego da doprinose i kulturnom razvoju narodnosti i da budu isto tako i njihove ustanove. Ovaj zahtev je delimično već počeo da se ostvaruje — najstarija srpska kulturna ustanova u Vojvodini, Matica srpska iz Novog Sada, razradila je prvi put ove godine program izdanja najboljih dela književnosti narodnosti u Vojvodini, izlazeći tako iz svojih tradicionalnih okvira i dajući doprinos i podsticaj kulturnom razvoju narodnosti. (Republika Srbija sa svoje strane, preko Republičke zajednice kulture u Beogradu, od prošle godine stimuliše preko posebnih premija prevođenje dela sa jezika narodnosti na srpski). Važno je pri ovome da se napomene da razlozi za ovu akciju nisu političko-reprezentativne prirode, nego pre svega kulturni. Oni svedoče da je danas moguće bez selektivnih kompromisa i na osnovu stvarnih vrednosnih kriterija publikovati ovakav izbor i prezentovati ga jugoslovenskoj javnosti. Ističu se zahtevi da se i druge kulturne ustanove koje su po statusu ustanove čitave Pokrajine preorijentišu i kadrovski osposobe kako bi buduće mogle da služe i potrebama narodnosti i izražavaju i njihove kulturne interese (Vojvodanski muzej, Filozofski fakultet koji za sada ima samo katedru za mađarski jezik i književnost a nema za druge narodnosti i dr.).

Ovaj kritički sav izražava se u poslednje vreme i kroz zahtev za prevazilaženjem lokalnih okvira i širim teritorijalnim povezivanjem, za integrisanjem kulturnih tokova koje bi obuhvatilo i kulture narodnosti. Zajedno sa ovim insistira se i na kulturnom povezivanju sa regionima sa kojima su dosadašnje kulturne veze bile slabe — sa drugim krajevima u Srbiji (Kosovo, južna Srbija) kao i drugim republikama. Istovre-

meno se iz redova kulturnih radnika mađarske narodnosti čuje i sugestija da se kulturne veze sa susednom Mađarskom, koje se ostvaruju pretežno preko mađarske narodnosti, prošire i obuhvate i direktno kulturno povezivanje kultura jugoslovenskih naroda i narodnosti (srpske, hrvatske, slovenačke, makedonske, albanske) i mađarske kulture. Ovaj zahtev je jedan kulturni radnik mađarske narodnosti metaforički izrazio kao potrebu da se otvore »novi granični prelazi« za kulturni saobraćaj koji postaje sve značajniji za obe zemlje.

U vezi sa ovim je i zahtev za uvođenje novih oblika organizovanja kulturnog života narodnosti, zahtev za tzv. »vertikalnim povezivanjem«. Sve kulturne institucije i organizacije su u Vojvodini povezane u zajedničku organizaciju — kako srpske tako i kulturne ustanove narodnosti. Sada se navodi da je razvoj kulture narodnosti i njihovih institucija dostigao takav stepen da specifični problemi sa kojima se one sučeljavaju zahtevaju posebne kulturne organizacije koje bi mogle da odgovore novim potrebama. Pri tome se ima u vidu pre svega potreba funkcionalnog i operativnog povezivanja koje bi doprinelo povećanju efikasnosti postojećih kulturnih inicijativa. Zbog istorijskih uslova i pretežno ruralnog karaktera Vojvodine, zatim činjenice da je broj profesionalnih kulturnih i umetničkih ustanova mali, folklor i razni oblici kulturnog amaterizma su još uvek preovlađujući oblici kulturnih delatnosti. Amaterska kulturna društva narodnosti koja su poslednjih godina znatno proširila svoju delatnost imaju mnoge zajedničke probleme — od stručnog usavršavanja kadrova, do dramske literature, problema opreme i sl. To su sve razlozi zbog kojih je pokrenuto pitanje reorganizacije i vertikalnog povezivanja i koordiniranja.

S druge strane, istaknuto je mišljenje da je ovaj način povezivanja prevaziđen i da bi predstavljao vraćanje unatrag ukoliko bi se usvojio. Trebalo bi da se dezintegriše nešto što se, po ovim mišljenjima, već opravdalo i potvrdilo u samoupravnoj praksi, i što predstavlja izraz nacionalne ravnopravnosti: povezivanje na teritorijalnoj osnovi, neposredno u sredinama u kojima zajednički žive »većina« i »manjine«. To je princip povezivanja na osnovu zajedničkih interesa, a ne putem izdvajanja nacionalnih grupacija. Po ovom mišljenju vertikalno povezivanje bi išlo na ruku konzervativnim političkim snagama na obema stranama koje su opterećene nacionalističkim pristupom. Ova diskusija je još u toku, ali bez obzira na njene konačne zaključke (treba napomenuti da vertikalno povezivanje kulturnih institucija narodnosti u nekim drugim republi-

kama već postoji kao praksa) već sada je očigledno da će organizacija kulturnog života morati da se menja i prilagođava novim odnosima i kvalitativno novoj situaciji. Pri tom treba napomenuti da se problem komuniciranja ovde postavlja istovremeno i kao problem komuniciranja i operativnog povezivanja kulturnih inicijativa u okvirima same narodnosti, a ne samo kao problem njihovog komuniciranja sa matičnom nacijom ili drugim jugoslovenskim narodima i narodnostima.

Dosad je bilo reči o položaju kulture mađarske narodnosti i kvalitativnim promenama u njenim odnosima sa kulturom matične nacije kao i socijalno-kulturnom sredinom u kojoj se ona razvija. Tome treba dodati i neke praktične aspekte — teškoće na koje se nailazi u kulturnoj saradnji između dve zemlje u kome mađarska narodnost ima ulogu mosta i posrednika. Neke od tih teškoća su posledica činjenice da u Mađarskoj i Jugoslaviji i pored zajedničke socijalističke platforme postoje znatne razlike u organizaciji kulturnog života, oblicima finansiranja kulturnih ustanova i načinu odlučivanja i koncipovanja kulturne politike kao i u ideološko-estetičkim kriterijumima. U Jugoslaviji je organizacija kulturnog života u širokom stepenu decentralizovana sa brojnim subjektima međunarodne kulturne saradnje — od Federacije, republika, pokrajina i opština — do pojedinačnih ustanova. To, međutim, nije slučaj sa severnim jugoslovenskim susedom gde je kulturni život u priličnoj meri centralizovan, što ima za posledicu da partneri za razmenu često nisu na istom nivou niti poseduju ista ovlašćenja. Ali ove teškoće nisu ne savladive i izazivaju samo delimična usporavanja kulturnog saobraćaja, ali ga ne sužavaju.

Druge teškoće izazivaju različiti propisi, postupci pri verifikovanju diploma, teškoće sa valutom pri transferu umetničkih honorara, fiskalne odredbe i slično. Posebno je aktuelan problem nostrifikovanja diploma, jer pripadnici mađarske narodnosti u Vojvodini koji se u poslednje vreme sve češće upisuju na visoke škole u Mađarskoj nailaze na teškoće kod zapošljavanja u Jugoslaviji, jer između dve zemlje ne postoji ugovor kojim bi ova materija bila regulisana. Drugi problemi su specifične prirode i mnogo više su vezani za kulturne prilike u zemlji, nego za međunarodnu kulturnu saradnju. (Organizacije i finansiranje kulturnih aktivnosti i institucija narodnosti, na primer, zbog ograničenosti tržišta razlikuju se od režima — pretežno tržišnog — pod kojim deluju druge kulturne ustanove — jer se gotovo u celini dotiraju iz fondova društvenih zajednica — što ima izvesne reperkusije

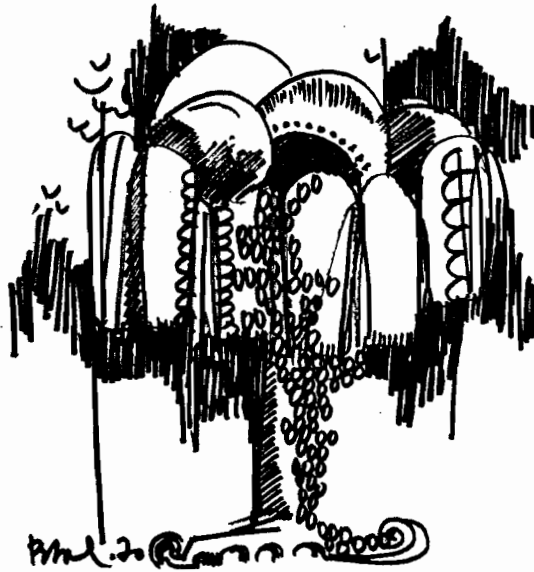
na odnos kulturnih ustanova narodnosti i drugih kulturnih ustanova).

Kulturni razvoj mađarske narodnosti u Jugoslaviji (kao i kulturni razvoj drugih narodnosti) bio je u poslednjoj deceniji veoma intenzivan. Mađarska narodnost je doista u punoj meri i uspešno ostvarivala ulogu mosta razumevanja dve susedne zemlje. Zahvaljujući takvoj ulozi koja je bila od obostrane koristi, mađarske biblioteke u Vojvodini obogaćene su novim fondovima knjiga a škole i naučne ustanove udžbenicima i stručnim delima. (Razume se — ovo je samo kvantitativni bilans, čemu treba dodati i kvalitativni: činjenicu da su duhovni i kulturni efekti bili veoma blagotvorni). Dalja pozitivna posledica postojanja i funkcionisanja tog mosta je činjenica da su kulture jugoslovenskih naroda široko i na zavidnom nivou projicirane prema kulturnoj javnosti u Mađarskoj, što je rezultat smišljenog rada i intelektualnih napora kulturnih radnika i umetnika mađarske narodnosti u Vojvodini. Ali problem komuniciranja kulture mađarske narodnosti ne može se svoditi samo na spoljnopolitički aspekt — na problem kulturnog komuniciranja susednih država posredovanjem mađarske narodnosti. On je mnogo kompleksniji i obuhvata problem komuniciranja mađarske narodnosti i njenog povezivanja sa svim kulturama u Jugoslaviji isto tako kao i sa kulturom matične nacije i svetskim kulturnim tokovima.

Nije u neposrednoj vezi, ali je funkciji mosta za saradnju i sporazumevanje dve susedne zemlje koju vrši mađarska narodnost u Jugoslaviji komplementarna isto takva funkcija — ali u obrnutom smeru — jugoslovenskih narodnosti u Mađarskoj: srpske, hrvatske i slovenačke. One nisu toliko brojne kao što je mađarska narodnost u Jugoslaviji, ali bi i pored toga njihovi kulturni krugovi mogli na isti način da projiciraju mađarsku kulturu prema jugoslovenskoj kulturnoj javnosti kao što kulturni krugovi mađarske narodnosti u Jugoslaviji projiciraju jugoslovenske kulture prema kulturnoj javnosti severnog jugoslovenskog suseda. Međutim, reciprocitet i punu komplementarnost u ovoj funkciji bilo bi sasvim nerearno očekivati, jer su ove narodnosti za vreme Hortijevog nacionalizma između dva rata drastično obespravljivane i sprečavane u razvoju a u periodu staljinističkog pritiska na Jugoslaviju sistematski sputavane i politički i kulturno potiskivane. One zbog toga još nisu dostigle stepen kulturnog razvoja niti formirale svoju inteligenciju u onoj meri i na onom nivou kakvu je formirala mađarska narodnost u Jugoslaviji. Zbog toga se ne može očekivati da ovaj most bude ni približno, bar za sada, onolike propusne moći u kulturnom saobraćaju koliko je to most mađar-

ske narodnosti u Jugoslaviji. Ovo je značajan faktor dvosmernog komuniciranja koje neće biti potpuno ni u punoj meri recipročno sve dok jugoslovenske narodnosti u Mađarskoj ne budu mogle da prihvate sa svoje strane ulogu mosta i daju veći doprinos saradnji i kulturnom prožimanju dve susedne zemlje. One treba da budu u tom pravcu sistematski ohrabrivane kako od kulturne javnosti u Mađarskoj, tako isto i od strane matičnih nacija u Jugoslaviji.

Ostvarujući ulogu mosta između dve zemlje i kultura susednih naroda, mađarska narodnost u Jugoslaviji afirmiše i svoja sopstvena stvaralačka dostignuća. Njen je razvoj u poslednjoj deceniji obeležen kvalitativnim skokom koji za nju ima istorijsko značenje: od regionalnih karakteristika ona sve više stiče karakteristike samostalnog i ravnopravnog kulturnog toka u okvirima koji prevazilaze granice jugoslovensko-mađarskih prostora.

BORA KOLAREVIC

DZONI RELJIC

STUDENTI KAO MOSTOVI IZMEĐU KULTURA

Mnogo šta smatramo samo po sebi razumljivim. Na primer, mislimo da znamo šta je most. Ili student. A što se tiče kulture — znamo da ne znamo, u najmanju ruku nismo sigurni kako da objasnimo drugima ono što mislimo da znamo.

Razume se, most se gradi da bi se nešto premostilo: dolina, reka, jarak. Možda bi čovek mogao da pređe preko reke ili jarka i bez mosta, ali bilo bi mu potrebno više vremena, više energije — a moglo bi da bude i opasno. Zahvaljujući mostu, prelazite na drugu stranu, ostajete ili se vraćate i, ako veoma često prelazite preko njega, most — koji je možda bio dramatičan podsetnik da postoje dve strane, ova i ona druga, moja i njihova — postepeno pada u zaborav: most je samo deo razdaljine koju treba prepešačiti, deo puta gotovo kao bilo koji drugi. Međutim, osoba koja dolazi izdaleka i koja nikada nije videla pravi most, zastaje na njemu. Osvrće se, čudi se, osluškuje, ako ima hrabrosti pogledaće dole, pomisliće možda šta bi se dogodilo ako most popusti. Koliko je star most, ko ga je sagradio i kako? — Šta je želeo graditelj? Da bolje trguje? Da efikasnije vodi rat negde dalje? Da ga se sećaju? Šta se tokom istorije dogodilo ovde, na ovom mostu?

Da li je umesno postaviti pitanje mogu li studenti predstavljati mostove između kultura? Najzad, samo pitanje sadrži u sebi pretpostavku da postoji nešto što kulture razdvaja, što otežava komunikaciju, čini je opasnom, iako ne nemogućom. Nešto što podseća na ono čija je koja strana. Ali, pitanje sadrži i pretpostavku da, bez obzira šta ih razdvaja, to ih ne izoluje, ne zabranjuje komunikaciju: moguće je sagraditi taj most. Doduše, što je veća razdaljina — više misli, znanja i materijala mora biti utrošeno za građenje „mosta“.

Mogu li studenti igrati takvu ulogu? U svakom slučaju, šta to studenti treba da povežu?

Kulture. Izraz se odnosi na grupe ljudi, ili društava, koji se u nečemu razlikuju. Razlike se uočavaju kada čovek pogleda šta ljudi imaju, kako to vrednuju, šta rade i kakvi su njihovi međusobni odnosi. Možda koristimo potpuno različite koncepte označavanja vrednosti i njihovih primena u širokom dijapazonu pojava, — kako kada je reč o akcijama tako i kada je reč o materijalnim objektima; a u ovaj apstraktni pojam potrebno je da uključimo ljude kojima je zajedničko to što dele određene vrednosti i načine njihovih primena.

Studenti. Gde god se nalaze, studenti su angažovani na sticanju znanja iznad elementarnog nivoa, što znači iznad nivoa koji, kako se pretpostavlja, treba da dostigne svaki član društva. U nekim zemljama taj izraz ima ograničenije značenje i studentom se smatra osoba koja pokušava, tokom određenog broja godina da dosegne nivo obaveštenosti bar u jednoj oblasti koji ga dovodi blizu granice znanja; ponekad se ta granica naziva „istraživačkom granicom“ u toj oblasti. Student, takođe, uči nešto i iz drugih oblasti — bilo što se od njega to zvanično zahteva ili zahvaljujući dodirima sa drugim studentima koji su svoje napore usmerili ka drugim oblastima.

Zašto to pominjemo, kada je to tako jasno svakome ko živi u društvu u kome ima studenata i institucija ustanovljenih radi njih? Jednostavno zbog toga što ne smatramo da je ta vrsta aktivnosti — studiranje — sama po sebi vrsta građenja mosta. *Student prenosi tekovine prošlosti, iz svoje oblasti, u sadašnjost.* Prenosi tradiciju u sadašnjost i, sa puno nade, očekuje da sopstvenim dostignućima doprinese toj tradiciji, direktno ili indirektno. Prvi most vodi iz prošlosti, od jučerašnje kulture do ove današnje. Sledeći most vodi od sadašnjosti do budućnosti.

Ali, mnogi studenti liče na čoveka pomenutog u uvodu, hodaju preko mosta a čak i ne primećuju da se nalaze na njemu. Neko mora da ih podseti kako koriste napore drugih, da je kreativne aktivnosti bilo pre njih i da će je biti i posle njih, da odozdo vreba opasnost i da bi razaranje mosta moglo značiti tragediju za mnoge.

Namera mi nije da ovim izrazim nešto konzervativno. Reč je o stavu koji podrazumeva da je osećanje kontinuiteta, čak zahvalnosti za one koji su u prošlosti doprineli našim sadašnjim dostignućima, važan aspekt života, a i realističan oslonac, podloga ili kako to već želimo da nazovemo.

Još jedan aspekt *studiranja* takođe se zaboravlja: činjenica da su *prošle i sadašnje tekovine koje čine drvo znanja u bilo kojoj oblasti, postignute*

u raznim delovima sveta. Da li se to ovom ili onom studentu dopada ili ne, da li to zna ili ne zna, on duguje nešto ljudima drugih zemalja, drugih kultura. Možda je čvrsto uveren, i to sa dosta razloga, da je škola u kojoj je dobro mesto za proučavanje njegove oblasti, ali bilo bi dobro da razmotri doprinose sa drugih strana, one iz prošlosti kao i one iz sadašnjosti.

I u tom smislu ozbiljan student premošćuje pojedinačne kulture. Sada smo možda bliže našoj temi — međunarodnom aspektu studiranja. Iluzija da je neko samome sebi dovoljan i *mi se ističemo* mora naići na suprotstavljanje; pošteno proučavanje istorije nauke suprotstavlja joj se. Po svoj prilici, u godinama koje će doći, videćemo mnoge dokaze o znanjima, sticanim i primenjivanim kako u drugim periodima ljudske istorije tako i na mestima udaljenim od današnjih središta učenja i nauke. A danas, čak i škole koje se stvarno bez ikakve sumnje ističu u odgovarajućim oblastima, mogle bi manje nadmeno da posmatraju druge zemlje, druge kulture. Možda će doći do paralelnih pojava, možda će doći do novih napredaka, drugih prilaza od onih oprobanih u školama koje danas uživaju visoku reputaciju.

Da pređemo na treći aspekt studiranja.

Za većinu nas, student je osoba koju dovodimo u vezu sa nekom institucijom, obično univerzitetom. Možda zbog toga što je univerzitet mesto gde se znanje stvara *u njemu* (u studentu), on misli da je univerzitet, takođe, mesto gde se znanje stvara *per se*. Razume se, može biti u pravu. Ali, kao što smo malopre istakli da moramo povećati naše saznanje o tekovinama drugih vremena i drugih mesta, moramo se podsetiti i da narodi i društveni slojevi koji se danas ne smatraju vodećim pripadnicima zajednice što doprinosi *ljudskom znanju*, ipak imaju udeo u tome. Oni su doprinos možda dali u prošlosti ili ga možda daju sada, a ipak ti doprinosi ostaju latentni i nepoznati, jer nisu bili stvoreni ili se ne stvaraju *na odgovarajućem mestu* ili nisu delo *ljudi odgovarajuće obučeni*.

Ima nekoliko razloga da se veruje kako će u mnogim oblastima, čak možda i u svim, doći do povećanog interesovanja za doprinose „stabilu znanja” koji potiču iz neuobičajenih izvora. Na neki način ovo verovanje proističe iz obnovljenog, ponovo oživljenog *populizma*, koji je delimično inspirisala Kina. Ali, ono ima mnogo dužu tradiciju: etnografi i socijalni antropolozi sakupili su već dosta dokaza o priložima stranih i, kako se danas nazivaju, „nerazvijenih” naroda nauci, tehnici i znanju u najširem smislu te reči. Ovo drugo obeležje — *status nerazvijenih* — koji imaju neki narodi, možda je jedan od onih faktora koji

su osnov za nadmeni stav onih koji smatraju da su najvažnija otkrića učinjena u naše doba, i to u današnjim poznatim središtima učenja: na univerzitetima, u istraživačkim institutima, a delo su studenata i njihovih profesora — ili ljudi koji su nekada bili studenti. Britanski sociolog Piter Vorsli (Peter Worsley) pravilno je istakao pre izvesnog vremena napisavši u jednom udžbeniku otprilike sledeće: jadni Indijanci koji danas žive u peruanskim planinama, ni genetski ni biološki se ne razlikuju od Inka čijim se doprinosima u mnogim oblastima nauke toliko divimo. Ko danas vidi ove Indijance, teško bi u njima prepoznao sinove i kćeri Inka. Niko ne bi ni pomislio da u istoriji ovih ljudi traga za doprinosima koje su, slučajno znamo, dali „civilizaciji čovečanstva”. Slično, možda će se pokazati da su neki drugi narodi, danas „ugnjeteni”, u drugim uslovima živeli aktivno i kreativno, da su doprineli nešto ljudskom znanju.

Naša predstava o tome kako se znanje stvara, danas je obojena ili čak određena istraživačkim tradicijama nekih prirodnih nauka i medicine. Ljudi koji provode dobar deo svog života — možda trećinu — kao studenti, odnosno kao oni koji nešto proučavaju, imaju na raspolaganju najkomplikovaniju istraživačku tehnologiju i rade na deliću nekog problema koji je, sam po sebi, van moći našeg shvatanja. Kako bilo ko razuman može očekivati, na ovoj tački istorije nauke, da neko ko nije tako obučen, može doprineti ovom visoko specijalizovanom radu? Ovo shvatanje je možda jedna od glavnih prepreka za komunikaciju među kulturama; zahvaljujući njemu, netrpeljivost ponegde uspeva da se održi. Visoko obučeni su odvojeni od onih koji to nisu ili koji su drukčije obučeni. Na postavljeno pitanje mogu se dati tri vrste odgovora:

1. Samo u *nekim oblastima* znanje se stvara na načine koji odgovaraju našoj stvorenoj predstavi o čoveku koji se bavi istraživačkim radom;
2. čak i u tim oblastima, a pogotovu u drugim, znanje se stiče i na druge načine, — *samo deo istraživačkog procesa* vrši se na gore opisani način;
3. mogu se postaviti tri vrste pitanja: to mogu biti *inicijativna pitanja* — koja obezbeđuju predmet istraživačkog procesa, *praktična pitanja* — kojima se pita šta se može učiniti sa znanjem stečenim istraživačkim procesom, i *procenjivačka pitanja* — kojima se pita kakve učinke na postavljene ciljeve ima primena tog znanja. Takva pitanja i podstiču i koriste (i potrebna su?) u svakoj istraživačkoj aktivnosti. Ne postavljaju ih uvek oni koji istražuju. Često su to vitalni doprinosi spolja.

Studenti opet mogu imati funkciju — mosta. Još ih nije potpuno apsorbirala oblast koju su odabrali. Njihov izbor je možda motivisan pitanjima sličnim gore navedenim: neki problem bez odgovora, neka praktična potreba kojoj treba pokloniti pažnju. Stalan priliv novih studenata u već postojeće oblasti, ili u središta učenja gde postoji mogućnost za stvaranje novih oblasti, obezbeđuje jedan most u društvu, a institucije za učenje i istraživanje samo su njegovi delovi.

Na žalost, studenti mogu zaboraviti tu vezu sa okolnim svetom. Mogu ih potpuno zaokupiti naponi za postizanjem profesionalnog statusa, i kao rezultat toga — izoluju se. Jednostranost je reč koju upotrebljavamo kada prevlada sposobnost za koncentraciju. Neki govore o kulama u vazduhu, neki o kulama u pesku. Sve je to odraz jaza koji u mnogo čemu postoji između studenata i ostalog stanovništva. Teško da postoji ijedna nacija na svetu gde to nije problem: većina visoko obučanih ne služi kao most do *sopstvenog* naroda a trebalo bi. Njima se mogu diviti, mogu ih se plašiti, mogu ih ismejavati, mogu ih progoniti. Za to ima dosta razloga, kako psiholoških, tako kulturnih, političkih i ekonomskih. U svemu tome postoji jedan paradoks: na početku studija, student predstavlja most između društva u celini i institucije u koju ulazi; kada napušta tu instituciju da bi ponovo ušao u društvo, on se ne uklapa. Jasno, ovo je preterivanje. Pa ipak, većini diplomiranih studenata potrebno je izvesno vreme da se ponovo prilagode svom sopstvenom društvu.

Uopšteno, nije lako opisati odnos između studenata i društva. Reč je o čudnoj kombinaciji izolovanosti i angažovanosti, mučnoj analizi koja se vrši na distanci a daje perspektivu, koju kao da vrši stranac, kolebljive sposobnosti i želje da tu analizu saopšti. Danas, širom sveta postoji političko angažovanje i to u meri da se može govoriti o političkoj *kulturi studentskog sveta*. U okviru te kulture, preko nacionalnih granica, širenje je brzo, a komunikacija efikasna. Ova efikasnost ne podrazumeva, niti joj je potrebna neka organizaciona mreža sa krutim naredbodavnim poretkom. Sve vrste štampanog materijala, izveštaji masovnih medija, privatna putovanja, pored organizovanih kontakata, doprinose ovom širenju. Kritika društvenog poretka, aktivizam, promena orijentacije, reagovanje protiv dominacije na svim nivoima organizacija, traženje novih ili drugih, možda čak i starih kvaliteta života — to su neke od mnogih a često međusobno nespojivih, struja i zahteva. Kada se pojave u raznim mestima, to ne mora biti rezultat efikasnosti komuniciranja u studentskoj kulturi, već i odraz tipičnog niza reakcija na situaciju koja ima iste osobine. Delimično, to je

---

reakcija protiv situacije u svetu uopšte, protiv sudbine *vasionskog broda zemlja*, — da upotrebim taj omiljeni izraz, a delimično je to reakcija protiv dosta sličnih organizacionih struktura na univerzitetima i u školama širom sveta i na ulogu i položaj studenata u ovim strukturama. Ali, bez obzira kakva je i koji su joj izvori, uticaj te reakcije na društvo može biti značajan: ispitivački stav se proširio van studentskih krugova, postalo je skoro moderno izraziti sumnju tamo gde je slaganje smatrano ranije isto tako modernim — kao da je dosegnut novi nivo vesti. A sledeći problem je, kao uvek, problem akcije, praktičnih rešenja koja koriste i proširuju stečene uvide.

Studenti su uvek pod *stranim uticajem* i zbog toga potencijalna pretnja stabilnijim i zatvorenijim grupama ljudi oko njih. Vatile su se prave bitke između studenata i drugih građana, ponekad zbog sitnica koje se ne mogu smatrati ozbiljnim. Kada drugi ljudi rade da bi održali život, i kada su primorani da iskažu svoju produktivnost u očiglednoj meri, izazov studenata je očevidan. Prosečan građanin ne vidi ono što student vidi — on zna samo da se gubi vreme. Ako to gubljenje vremena i daje neki proizvod, on najčešće nije vidljiv: taj proizvod ostaje u studentu u vidu izvesne količine znanja, izvesne skupine stavova. Nije čudo što ne-studenti postaju podozrivi. Dodajte tome činjenicu da se student, samim tim što studira, povezuje sa drugim dobima i drugim prostorima, sa ljudima koje nije video ni upoznao, da ubacuje strane reči u običan govor, da posle mnogo godina studija dobija položaj, cilj i zadovoljstvo koje sada ne poznaje, ili, platu daleko veću od one koju drugi mogu očekivati, — nema položaja ni zaposlenja u kome će se njegovo obarazovanje pokazati beskorisnim, — pa je lako razumeti zašto osobe koje nisu bili studenti, automatski ne odobravaju sve to. Jer, sve to predstavlja suviše veliki izazov *temeljima* većine društava. Čak i u društvima gde je uloga studenata čvrsta i prilično jasno određena, ostaje izvesna ambivalentnost. Štaviše, ta ambivalentnost može ostati i u samim studentima: neka nesigurnost u sopstvenu vrednost, sopstvenu korisnost. U takvoj fazi, metafora u naslovu ovog članka možda je tačna: student je možda most, ali izvesno vreme liči na one mostove koji se grade na stubovima koji se pobijaju u reku, — tek kada je posao skoro potpuno završen most povezuje obale —, i na kojima treba obaviti još dosta posla da bi odgovorili funkciji mosta. U procesu nastajanja most izgleda čudno, isto tako čudno kao ponekad studenti pre nego što počnu profesionalno da rade u odgovarajućim društvima i pre nego što su mnoge njihove reči oprobane u akciji.

To je možda jedan od ozbiljnijih problema, kada je reč o poređenju sa mostom, sa kojima se suočava današnja studentska populacija: podići most od sopstvenih ideoloških opredeljenja, političkih shvatanja i svog profesionalnog znanja do realnih društvenih okolnosti.

Razmatranju toga kako student, samim studiranjem, postaje neka vrsta mosta između kultura, treba dodati i jednu primedbu više sociološke prirode. U centru pažnje je odnos između studenta i profesora. Ozbiljan student može pratiti svog profesora kao što pas prati svog gospodara: pokušava da ide uz njega, da skuplja i sluša. Neki studenti tako počinju i, razvijajući se, shvataju da ostaju psi, da njihovo mesto zavisi od njihovog profesora. Razume se, moramo biti poštteni i reći da su neki profesori tako dobri da zaslužuju da ih studenti verno prate, čak, možda, i po cenu individualnog razvitka. A ti praktici mogu obaviti dobar posao u građenju mostova od stabla znanja, koje je stvorio profesor koga slede, do neke druge kulture. Onda, ako ih prati sreća, mogu čak započeti novi život na drugoj strani mosta, tako da koriste ono što su naučili od profesora kao i saznanja stečena na drugoj strani.

Ali, pogledajmo nekog drugog studenta koji na drugačiji način sluša svog profesora, aktivnije i sa više samopoštovanja od samog početka. Malo čime se on može suprotstaviti mudrom, dominantnom profesoru. U takvoj situaciji, postoji bar jedna strategija kojom se može poslužiti: može pogledati postoje li drugi profesori u toj oblasti. U nekoj drugoj kulturi, možda se primenjuje drugi prilaz, možda se razvija neka nova izgledna teorija, koja više obećava i odgovara shvatanjima tog studenta. Posle tog otkrića, mnogo zavisi od društvene veštine, koliko studenta toliko i profesora: student može preplivati na drugu stranu i bez građenja mosta, može preći svog profesora na način zbog koga će ga ovaj baciti u vodu — ponovo most verovatno nije sagrađen. Srećom, to su drastični slučajevi koji se uglavnom verovatno i ne događaju. Nadajmo se da postoji mogućnost da se otkriće studenta prenese profesoru ili drugim studentima na način koji zaslužuje da se opiše izrazom *podizanje mosta*. Treba čak da dodamo, jer je to sigurno tačno za većinu profesora, da su možda čak znali za to *drugo mesto* gde postoji paralelna ili relevantna učenost — možda čak znaju most koji vodi do njega. Samo, taj most još nije bio ucrtan u mape za studente. Ili ga je stari profesor zaboravio, pošto ga je prešao nekada u prošlosti.

Međutim, verovatnije će studenti, a ne profesori, tragati za novim zanimljivim oblastima — čak i *na drugoj strani*, u stranim kulturama.

Između ostalih razloga, možda imaju više vremena za traganje i više snage kako da plivaju tako i da podižu *mostove*. Kombinacija vremena, snage i radoznalosti, na žalost, nije uvek praćena iednako dobro razvijenim veštinama za komuniciranje. Ako to izrazimo jezikom naše metafore — veština građenja mosta i motiv da se prelazi s jedne na drugu stranu, ne postoje uvek u trenutku kada se otkrije neka privlačna tačka na drugoj strani. Ovo je, opet, vrsta veštine kojoj se čovek može obući i koju je verovatno lakše naučiti u sredinama sa intelektualnim tradicijama nego u onim drugim. U većini naučnih grana pretpostavlja se da student treba da stekne nešto znanja o metodama koje sjedinjuju činjenice sa teorijom i kombinuju jednu teoriju sa drugom. S vremena na vreme — a to se trenutno zbiva u društvenim naukama — dolazi do velikih rasprava o tome koje postupke primenjivati pri sakupljanju dokaza i uspostavljanja njihovih odnosa prema teoriji, kao i o tome od kojih se teorija mogu praviti sinteze i da li to uopšte treba činiti. Ovde nije mesto da se o tome raspravlja, pa mi dozvolite da priznam kako verujem da će oni naučnici koji se trude oko empiričkih dokaza, naučnici koji su sačuvali sposobnost da se suočavaju sa problemima čak i neočekivano — i priznaju da ih to zbunjuje, zanima i izaziva, — ti naučnici će, po svojoj prilici, biti dovoljno radoznali, kada je reč o „drugoj strani”, da grade mostove i prelaze preko tih mostova, kako bi koristili sebi i drugima.

Idealno, studenti, a i njihovi profesori, imaju obavezu, koja proizlazi iz njihove uloge da doslovno svuda tragaju za onim što je značajno za njihovu profesiju. Od njih se očekuje da su sposobni i spremni da sopstvena otkrića i teorije saopštavaju kolegama, a dosta je učinjeno na stvaranju profesionalnih organizacija koje će se starati o tim saopštenjima. U trenucima međunarodnih kriza bilo je teško sačuvati i nastaviti tradiciju međunarodnih profesionalnih kontakata, ali neki uspesi su ipak postignuti. Unutrašnja nezavisnost naučnih kultura na svetu bar je potencijalni most među kulturama, čak i preko zaraćenih granica.

Aspekti studiranja pomenuti dosad bili su uopšteni, u smislu da se odnose na skoro sve, ako ne i na sve studente i oblasti proučavanja. Ali, ima i studenata koji se specijalizuju u oblastima koje su same po sebi vezane za neku drugu kulturu, — oni jednostavno proučavaju strane kulture. Društvene nauke odmah dolaze u pamet, socijalna antropologija, etnografija, istorija u svojim raznim oblicima, geografija; međunarodni odnosi moraju biti uključeni, jezici, umetnost, — ovome bi se mogao dodati niz oblasti i dug spisak predmeta.

Ovo ima dve različite posledice: ona očigledna je da su za *neke studente, druge kulture ono što je sirovina za industriju* — sirovine su neophodne ako posao treba da bude obavljen i radom se „rafiniraju”, menjaju i upotrebljavaju u novom sklopu. Evo paralele: sirovine u industriji kao i predmeti koje izučavaju studenti, mogu biti znatno obrađene, pa bismo se mogli upitati da li su problemi koji se javljaju u odnosima između onih koji proizvode sirovine i onih koji ih prerađuju latentni, kao i to da li se stvaraju problemi u odnosima između onih koji obezbeđuju predmete izučavanja i onih koji se bave njihovim proučavanjem. Ugled uglavnom uživaju *prerađivač* i njegov proces; *znanje* i dalje primenjuju uglavnom oni koji su učestvovali u transformisanju objekta proučavanja u znanje, oni koji su jasno postavili teorije na osnovu podataka ili sačinili mapu na temelju mnogih pojedinačnih opažanja. Oni koji obezbeđuju podatke često se gube u procesu, a saznanje o podacima ne mora obavezno da se vrati do njih. U društvenim naukama mnogo se raspravlja o profesionalnoj etici. U pojedinim slučajevima oni koji obezbeđuju podatke — pojedinci, kao i grupe ljudi, odbijaju da učestvuju u istraživačkom procesu kao *sirovina* — ne žele da učestvuju. Na nacionalnom nivou, vlade su rezervisale sebi pravo da izdaju dozvole za istraživanja — delimično stoga da bi zaštitile određene građane od ispitivanja spolja, a delimično zbog toga što smatraju političkom pretnjom kada neko van njihovog društva stiže i akumulira znanje o njihovom društvenom sistemu. Ponekad studenti previđaju ove probleme — usled nedostatka istraživačkog iskustva i profesionalnog identiteta — kada pokušavaju da dođu do nekog *zanimljivog materijala*.

Druga posledica je da *znanje o stranim kulturama, bez obzira na to da li o njihovom društvenom sistemu, o njihovom jeziku ili o drugim izolovanim aspektima njihove kulture, jeste način komuniciranja sa tim kulturama*. Kao i most, i ova vrsta znanja može predstavljati vrstu puta, a put može označavati mogućnost privlačenja. Privlačenje može biti u jednom ili u oba pravca — može biti jednostrano ili uzajamno, uravnoteženo ili neuravnoteženo. Ovo poslednje, mogućnost jednostranog ili neuravnoteženog privlačenja, uzrok je pomenutog stava: odbijanja da se saraduje u proučavanju, odnosno da se bude proučavan.

Sledeći aspekt proučavanja, važan sa našeg staništa, jeste činjenica da je *u nekim oblastima — a svet je jedna od njih — globalni pogled neophodan u oblasti proučavanja*: bilo zbog težnje da otkrića budu sveopšta, bilo zbog toga što je podela sveta na razne kulture jednostavno ire-

levantna činjenica, — prirodne nauke za ovo su dobar primer. Međutim, to bi moglo biti iluzija ako bismo u ovim naukama prevideli uticaj koji čovek vrši kulturom na okolinu. Srećom, trend je u suprotnom pravcu: u svetu u celini postoji sve veća težnja za uticajem industrijske kulture, koja je u ekspanziji, i svetskog stanovništva koje je takođe u ekspanziji. Jedan od razloga što su ove ideje mogle prilično brzo da se razvijaju, jeste što su podaci potekli iz nauka koje „ne znaju za granice”, — otkrića su mogla biti uopštena i univerzalno su se primenjivala, koliko znamo. Ovo pažnju privlači tek odskora, mada je problem možda star. A to znači da će se sve veći broj studenata opredeljavati za naučne oblasti, a kasnije i za profesije i zanimanja, koji će ih dovoditi u vezu sa svetom u celini, a samim tim i sa raznim kulturama. I, što je veoma čudno, problemi tih studenata možda će se razlikovati od problema s kojima su danas suočeni neki studenti, kada se opredeljuju vodeći računa o lojalnosti: to neće biti izbor lojalnosti ovoj ili onoj naciji, ovoj ili onoj kulturi. To će pre biti stvar težnje da se izvesna globalna orijentacija iz naučne oblasti dovede u vezu s drugim životnim činjenicama: sa svetom podeljenim na kulture, na konfliktne interese, koji se sastoji od delova sa veoma različitim resursima i sposobnostima za akciju. Studenti koji su angažovani u podizanju ovakve vrste mostova između globalnog sveta i podeljenog sveta, imaju pred sobom težak i ozbiljan zadatak, koji postaje sve značajniji za budućnost čoveka.

Napred napisani odeljci mešavina su opisnih i normativnih stavova, — neki će ih čak smatrati moralističkim. Student je posmatran kao osoba koja u sebi kombinuje raznolike uticaje; možda je ona metafora bila odgovarajuća, možda je on zaista most. Čak most između kultura. Ali dosad razmatrane kulture razdvajaju vreme i prostor, kao i društvena distanca.

Smatra se da je veoma teško sagraditi most do onih koji žive van školske kulture, do onih koji nisu studenti ili nemaju profesiju. To su međunarodni kulturni jazovi preko kojih je teže uspostaviti komunikaciju nego među studentima raznih nacija. Najzad, profesionalni, međunarodni kontakt je internalizovan i institucionalizovan.

Pored toga, kritički stav i političko zalaganje studenata širom sveta danas, predstavljaju još jedan most među njima, koji, opet, premošćuje nacionalne granice.

Što se tiče studija, neki studenti odabiraju neku stranu kulturu kao oblast proučavanja i time dolaze sami u vezu sa tom stranom kulturom, a možda i drugi preko njih. Drugi, opet kroz obrazovanje stižu globalnu perspektivu i vide svet kao

---

celinu, pa nekako moraju pokušati da kombinuju tu orijentaciju sa realnošću podeljenog sveta.

Ovo su verovatno razmišljanja različita od onih kakva se nameću u međunarodnom kontekstu: mi treba da vidimo kako *nacije* uspostavljaju međusobne odnose uz pomoć populacijske grupe poznate kao studenti, — i posebno, uz pomoć onih studenata koji studiraju u stranim zemljama.

Ova druga grupa nije mala — oko pola miliona studenata danas su »strani studenti«, a prema izvorima UNESCO-a to znači oko 2% od ukupne studentske populacije na svetu, tj. od oko 22 miliona. Čudno je što je to prilično stabilan procenat: u poslednjih deset godina odeljak studentske populacije u svetu koji čine strani studenti iznosi 2%; međutim, u apsolutnim brojkama došlo je do povećanja, od 1/4 miliona početkom šezdesetih godina do 1/2 miliona danas. Ako se 1950. uzme kao početna godina, povećanje je od 1950. do 1968. iznosilo 300%. To nije mali broj. S druge strane, ne treba preuveličavati: tek mali procenat studenata na svetu zaista povezuje kulture u ograničenom smislu — studirajući u nekoj drugoj zemlji. Većina — njih 98% — studira u svojim domovinama, i ako povezuju kulture — to uglavnom čini na načine koje smo pomenuli. Ona 2% koji odlaze u inostranstvo čine razne proporcije nacionalnih studentskih populacija. Ako pogledamo razne regione sveta, ustanovićemo da arapske države imaju blizu 20% studenata u inostranstvu — u ovaj broj uračunati su i palestinski studenti, Afrika ima 15% studenata u drugim zemljama, Južna Amerika i Azija oko 3%, Okeanija skoro 2%, dok Evropa, uključujući i SSSR, ima 1%, a SAD nešto manje od 1% studenata koji studiraju u drugim zemljama. Razume se, to ne znači da svi ti studenti studiraju van pomenutih regiona, — već samo da ne studiraju u svojim zemljama. Možda studiraju u nekoj zemlji svog regiona. Ako pogledamo svetsku populaciju stranih studenata u celini, uočićemo da je 1/3 ovih studenata iz zemalja klasifikovanih kao razvijene a 2/3 iz zemalja u razvoju, što pokazuje da je jedna od odlika zemlje „na putu ka razvijenosti“ to što ona nema adekvatnih sopstvenih centara za učenje i što oseća potrebu da šalje svoje ljude u inostranstvo na profesionalno usavršavanje. Međutim, i među samim zemljama u razvoju postoje velike razlike: posebno one koje su nedavno postale nezavisne — afričke države — moraju slati u inostranstvo veliki procenat svojih studenata.

Zanimljivo je, međutim, podvući da sve veći broj stranih studenata studira u zemljama u razvoju. Danas se 1/4 svih stranih studenata nalazi u zemljama u razvoju. Ako to znači da studenti koji ne mogu da studiraju kod kuće imaju

priliku da studiraju u zemljama koje su bar suočene sa problemima sličnim onima u sopstvenoj zemlji, onda će i njihovo školovanje u inostranstvu biti pogodnije za budući rad u sopstvenim nacijama. Istovremeno, to može podići mostove u okviru regiona, uspostaviti komunikacije bar između nekadašnjih studenata, kasnije lokalnih ili nacionalnih donosioca odluka. Takve činjenice ne treba ni preuveličavati, ni previđati.

Studentska kultura je svuda uglavnom muška kultura, i strana studentska kultura u ovome pogledu nije izuzetak — samo 20% su žene. Šta to govori? Razume se, taj podatak pokazuje da se žene manje obrazuju od muškaraca, ali i da bi student, strani ili ne, ako bi uspostavio odnos sa nekom ženom, premostio ne samo mušku ili žensku subkulturu, već istovremeno, po svoj prilici, i razne obrazovne nivoe. Strani studenti će, pored toga, povezati mostom i sopstvenu domaću kulturu sa stranom, nepoznatom kulturom, te i veoma nepredvidljivom kulturom. Ustrojstvo porodice i uloge pola spadaju među aspekte kulture koji se najsporije menjaju, — stalno se ustanovljava kako se efikasnije odupiru »stranom uticaju« nego što je to slučaj sa više tehnološkim aspektima naših odnosnih kultura. To takođe može značiti da je teško uskladiti uloge načina života odraslih; promene se događaju različitom brzinom u različitim sektorima čovekovog života. To iskustvo doživljavaju studenti, ali i mnogi drugi. To je uobičajen problem.

Mnogi strani studenti kažu da su osetili kako se njihova uloga u inostranstvu sastoji od tri glavne komponente — oni su *studenti*, koji žele da uče; oni su *turisti*, koji žele da vide; i oni su *ambasadori* svojih zemalja, koji nastoje da podučavaju. I kao turisti i kao ambasadori, oni mogu otkriti nove aspekte svoje sopstvene kulture: neumitno se prave poređenja, i sa razdaljine student može steći *nov pogled na sopstvenu kulturu*. Njima postavljaju pitanja o onome što ne znaju ili o čemu nikada nisu pitani. Možda moraju da povećaju znanje o sopstvenoj kulturi i da formiraju mišljenja na nove načine. Slično ovome, ljudi u zemlji koja je primila studente i koji slušaju njihove opaske, možda će steći novi uvid u sopstvenu kulturu. Očima stranaca podiže se novi most do sopstvene kulture, a ne samo do one strane. Iz svih ovih komunikacija može se steći više znanja i uvida, ali to ne podrazumeva da se po isteku dugog vremena i brišu razlike: znanje, razumevanje, uvid, nisu isto što i prihvatanje. Ali, to su bolje osnove za interakciju.

U svetu 2% studenata *studira* u inostranstvu. Oni su registrovani kao »strani studenti«. To ne znači da samo 2% studenata u svetu odlazi u ino-

stranstvo. Znamo da ih mnogo više putuje da bi videli, da bi na manje sistematični način učili o stranim kulturama. Studenti su oduvek bili veoma pokretni i, uz današnja prevozna sredstva, sve veći broj njih provodi izvesno vreme u stranim zemljama. Među studentima u bogatijim zemljama neki govore »uzimam slobodnu godinu« — kao da je jednogodišnje putovanje samo po sebi deo nečijeg obrazovanja.

Za one koji organizuju studije u inostranstvu, odnosno za one koji redovno primaju studente iz drugih zemalja na univerzitetima ili sličnim institucijama, to ponekad može stvoriti probleme: neki studenti dolaze da proučavaju »kulturu« — da što je moguće više vide od nekog drugog društva iznutra, — drugi dolaze sa tačno određenom, specifičnom svrhom, cilj im je striktno profesionalan. Neki kombinuju ova dva motiva. Studenti ovih dveju grupa ponekad su zbunjeni — oni profesionalno zainteresovani dobijaju obaveštenja koja nikada nisu tražili, a oni zainteresovani za kulturu dobijaju malo informacija, a možda i nisu znali ni šta žele da saznaju ni šta propuštaju. Veći centri učenja ponekad razdvajaju te dve grupe studenata i nude im specijalne programe, sačinjene prema njihovim potrebama. S jedne strane, priređuju se tečajevi, seminari, predavanja i putovanja u vezi sa kulturnim dostignućima dotične zemlje, kako onim iz prošlosti, tako i onim u sadašnjosti. S druge strane, studenti koji žele da se profesionalno usavršavaju ili oni koji su došli da redovno studiraju mogu da koriste specijalne aranžmane ili pak mogu da se pripreme za uključivanje u redovne aktivnosti studenata te zemlje.

Bogatije zemlje imaju veće mogućnosti, kako za primanje tako i za školovanje studenata, kao i za stvaranje centara za učenje. One imaju i veće mogućnosti za interakciju — jer studenti sa svih strana odlaze u poznatije centre u Evropi i SAD, a studenti iz tih zemalja odlaze u velikom broju u inostranstvo, mada je njihov procenat manji. Kada je reč o tome kuda se ide, uočeno je pomeranje iz Evrope u SAD, a u budućnosti može doći i do drugih promena, verovatno drukčije motivisanih. To može zavistiti od toga da li studenti odlaze da studiraju neku od primenjenih nauka — npr. tehničke ili medicinske nauke — ili ih zanimaju druge oblasti.

»Slobodne umetnosti«, veoma široko definisane, privlače približno polovinu stranih studenata. Druga polovina za predmet učenja uzima »tehnologiju«, »primenjene nauke« itd. I u ovome pogledu nacije se razlikuju, kako u tome šta žele tako i u tome kuda idu: nepotrebno je reći, studenti iz zemalja u razvoju najčešće studiraju primenjene nauke.

Trebalo bi daleko više znati o tome kako student tu tehnologiju prenosi i koristi u rodnoj zemlji po svome povratku. Da ponovo pomenemo našu metaforu o studentu kao mostu: može se izraziti bojazan da on gradi most na kome će se u njegovoj domovini morati da plaća mostarina kako bi funkcionisao. Iz raznih razloga, ta mostarina ne postoji.

U tom procesu prilagođavanja potreba stranih studenata mogućnostima obrazovnih i istraživačkih programa javljaju se mnogi problemi. A pored profesionalnih prilagođavanja, potrebna su i druga. Strani studenti se često osećaju izolovanim od okolnog društva. Ako ih ima u dovoljno velikom broju, oni nedostatak dodira sa društvom oko njih nadoknađuju time što stvaraju sopstveno, i kao rezultat toga javlja se izrazita multikulturalna kultura stranih studenata. Čudno je da, posle više godina studiranja u nekoj stranoj zemlji, student koji se vraća kući možda ima više kontakta u drugim zemljama nego u onoj u kojoj je studirao. Osobe s kojima je dolazio u kontakt su one koje su istovremeno delile njegovu sudbinu stranog studenta. Neki univerziteti ili organizacije vezane za univerzitete u stvari su institucionalizovali ovu vrstu kontakta: grade se domovi za strane studente, otvaraju se međunarodni klubovi studenata i osnivaju se čitave škole, koledži i delovi univerziteta čiji je jedini cilj da privuku studente iz inostranstva. U minijaturi se stvara međunarodni svet ili svet u kojem se nacije ukrštaju.

To je već samo po sebi zanimljivo, a kasnije može biti i veoma korisno za svet jer mladi ljudi obučeni u međunarodnim komunikacijama, naučili su da funkcionišu na međunarodnim scenama. U kome god se pravcu svet razvijao, to je neophodna veština, jer verovatno će svi putevi razvitka i dalje jednu naciju stavljati u splet odnosa sa drugim nacijama i međunarodnim organizacijama. Danas se mnogi ljudi boje izvesne šeme dominacije utkane u tu mrežu odnosa, i to sa dosta razloga. Ali, većina nacija nema mogućnost da razbije tu šemu dominacije time što bi se potpuno izolovala iz te mreže: pre se treba opredeliti za strategiju umešnijeg, bolje organizovanog učešća. Neophodan deo te strategije bilo koje nacije jeste školovanje studenata za ove uloge u raznim oblastima. Do izvesnog stepena, ovo obrazovanje se stiče u međunarodnim multikulturalnim studentskim kulturama širom sveta.

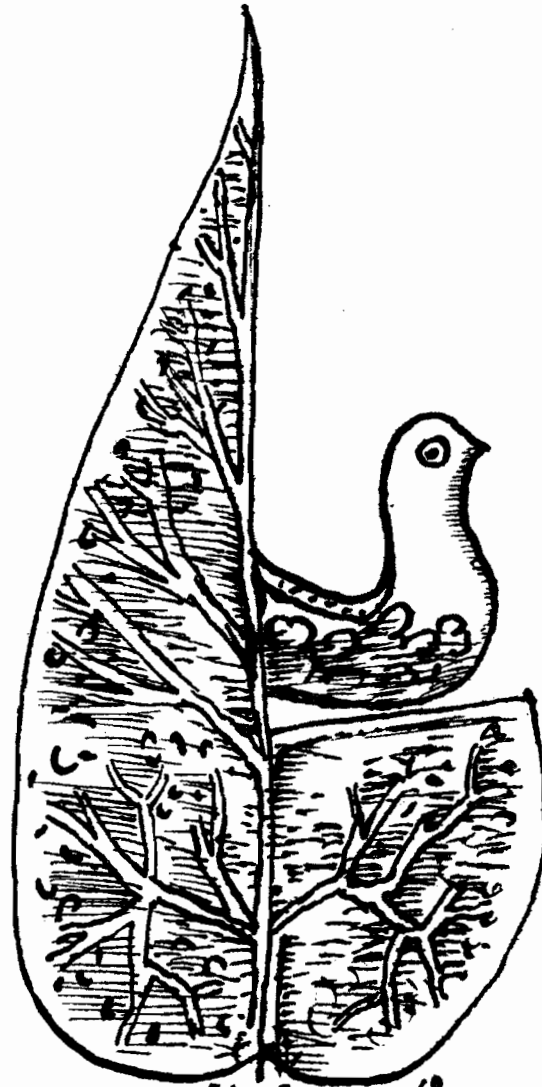
Međutim, da bi ova strategija funkcionisala, mora biti zadovoljena jedna pretpostavka: student koji se školovao u inostranstvu ne sme izgubiti identifikaciju sa sopstvenim narodom, sa sopstvenom nacijom. Ne može se sagraditi most koji se ne oslanja na obe strane. Na žalost, mnogi

studenti koji studiraju u inostranstvu i čak studenti koji su se školovali u sopstvenim zemljama, potcenjuju kapiju mosta koja vodi ka njihovoj naciji, ka njihovim ljudima. U drugim slučajevima, čak i kada studenti uporno pokušavaju da očuvaju taj most, njima nije dozvoljeno da opet prelaze na »drugu stranu«, za njih jednostavno nema izlaza, nema posla koji bi mogli raditi. »Bacanje mozгова« je izraz kojima se opisuje činjenica da veliki broj profesionalno školovanih ljudi ne radi u svojoj već u drugim zemljama. Ova situacija ima mnoge zanimljive aspekte, a neki su i tragični: kada mladi ljudi dostignu doba u kome svojim produktivnim radom mogu doprineti dobrobiti populacije koja se do tada starala o njima, oni to čine drugde, doprinoseći malo ili nimalo svome narodu, a možda čak i na štetu sopstvenog naroda. Kao da su mostovi sa- građeni među kulturama sveta, među svim nacijama, ali saobraćaj je daleko veći u jednom nego u obratnom smeru. Jedna strana prosperira zahvaljujući tom saobraćaju i zahvaljujući nje- mu stalno postaje još privlačnija. Ako studenti treba da vrše funkciju mostova među kultura- ma, ti mostovi moraju biti građeni tako da jas- nije koriste kulturama koje spajaju, da koriste obema stranama. Ali, hoće li svet automatski imati koristi od toga? Automatski neće, ali vero- vatnije je, da će svet imati koristi ako se vodi ra- čuna kako o unutar nacionalnim tako i o inter- nacionalnim kulturama kada se razgovara o gra- đenju mostova među kulturama.

(Prevela s engleskog
MILICA KNEŽEVIĆ)

NADEŽDA VITOROVIĆ

Miljus h. Branko 68

BRANKO MILJUS

ZDRAVKO MLINAR

STVARALAŠTVO I MALE NACIJE*

DUHOVNO STVARALAŠTVO U SUKOBU SA
NACIONALNIM OKVIRIMA — OGRANIČENA
SREDSTVA, OGRANIČENA
UPOTREBLJIVOST, PREKINUTE
KOMUNIKACIJE

Malenost nacije veoma neposredno određuje okvire i stimulacije njene duhovne proizvodnje. Ako je, s jedne strane, problem kako uopšte obezbediti potrebna materijalna sredstva, na primer, za naučno-istraživački rad, istovremeno konstatujemo da ni rezultati naučnog rada unutar male nacije ne nalaze odgovarajuća sredstva izražavanja i odgovarajuću publiku koja bi obezbedila njihov *raison d'être*.

Pre svega treba konstatovati da smo svedoci *permanentne krize* koja se kod nas javlja samo sa aspekta mogućnosti objavljivanja rezultata naučnog rada. Dolazimo do protivrečne i, mogli bismo da kažemo, apsurdne situacije: u okolnostima kada je jedino uz velike napore moguće obezbediti finansijska sredstva za sprovođenje određenih naučnih istraživanja, odnosno proučavanja, onda kada su ona završena, u velikoj većini slučajeva ostaju neobjavljena, a to znači da nisu dostupna potencijalnim korisnicima ni na slovenačkom jezičkom području ni u ostalim republikama i drugim zemljama. Takav prekid komunikacije, naravno, već *a priori* onemogućava da se postignu osnovni ciljevi i razlozi za izdržavanje i razvijanje naučnog rada uopšte. U takvoj situaciji naučni rad postaje sam sebi cilj; finansijski teret za održavanje ove delatnosti oslanja se, umesto na potencijalne korisnike i stvarnu korist (bilo sasvim praktično ili čak čisto opšte — teorijski posmatrano), samo još na visoku svest i opšte parole o (velikom) značaju naučnog rada¹⁾

*) Deo iz studije dr Zdravka Mlinara *Duhovno stvaralaštvo u sukobu sa okvirima male nacije*.

¹⁾ Uglavnom prevladava ubeđenje da stalni problemi — kako obezbediti dovoljna finansijska sredstva, odra-

I, ova kriza nije nezavisna od stvarne veličine nacionalne zajednice, s jedne strane, i od preovladavajuće koncepcije o tome kakav treba da bude celokupan komunikacioni sistem unutar i preko granica ove zajednice. I jedno i drugo možemo da ilustrujemo konkretnim primerima. S jedne strane je očigledno da, na primer, objavljivanje rezultata naučnog rada — pogotovo u veoma specijalizovanim oblastima, ne predstavlja takav problem u zemljama sa obimnim jezičkim područjem, kao što su, na primer, SAD i Sovjetski Savez. U vezi s tim treba da spomenem da faza objavljivanja, na primer, u SAD ne predstavlja — naravno, uz pretpostavku određenog standardnog kvaliteta — dopunsku prepreku u celokupnom ciklusu koji treba da pređe intelektualno stvaralaštvo i razvoj u određenoj oblasti. U stvari, upravo je suprotno. Izdavačke kuće uspostavljaju neposredan kontakt s hiljadama i hiljadama naučnih i kulturnih stvaralaca, prate njihovu delatnost i interesuju se za eventualne rezultate još pre nego što su istraživački procesi u završnoj fazi.

Takvo uređenje, dakle, do najveće moguće mere olakšava i stimuliše sve ono što je kreativno, što je novo i što predstavlja određen doprinos, određenu vrednost.

Kao što se vidi, čitav kompleks pitanja međusobno je uslovljen. S jedne strane, mali socijalni sistem ograničava mogućnost materijalnog izdržavanja naučnog rada — koji je po svom karakteru pretežno relevantan za dosta širok krug koji je određen granicama nacionalne zajednice; zbog toga obavezno dolazi do *diskrepancije između raspoloživih materijalnih mogućnosti male nacije* koje ona može da pruža za objavljivanje rezultata intelektualnog rada i između *dosta veće potencijalne upotrebljivosti, dosta šireg prostora* (ili čak univerzalnog karaktera rezultata) na kome su dobijeni rezultati upotrebljivi, odnosno relevantni.

S druge strane, danas imamo, kao što smo već videli, velike zemlje koje predstavljaju relativno integrisane socijalne sisteme na ogromnim prostornim područjima, i koje mogu mnogo lakše da stimulišu i afirmišu rezultate rada. U savremenom svetu javlja se karakterističan tok komunikacija koji upravo izražava podelu na velike i male društveno-političke sisteme.

Žavaju činjenicu da još nismo postigli visok stepen ekonomskog razvoja. Pri tom se zaboravlja da je možda još od većeg značaja uključivanje — za sada još neuspešno — duhovne proizvodnje u svetske okvire, u kojima jedino može da traži svoju stvarnu opravdanost i potrebu.

U svim oblastima društvenog života, a naročito u naučnoj delatnosti, komunikacije nisu raspoređene ravnomerno između naroda, kao ni srazmerno s obzirom na broj stanovnika — pripadnika pojedinih nacija. Kao opšta tendencija sve više se afirmiše orijentacija i usmeravanje naučnih komunikacija brojnih malih nacija i zemalja prema izabranim područjima celokupnog sveta, kao što su, na primer, SAD, Sovjetski Savez i možda još neke druge. Javlja se, dakle, situacija kada pripadnici manjih nacija sve direktnije stupaju u kontakte sa naučnicima i naučnim institucijama jedne ili dve najveće zemlje koje su istovremeno već postigle visok stepen razvoja. Međutim, pri tom ostaju sasvim po strani ili, barem, relativno gube na značaju direktni kontakti između naučnih radnika različitih manjih nacija. Sve češće se dešava da čak naučnici iz susednih zemalja nisu informisani o delatnosti jednih ili drugih na osnovu direktnih međusobnih kontakata, već na osnovu literature, publikacija koje dobijaju iz direktnih kontakata — na primer sa naučnim radnicima iz SAD i slično.

Jedan od značajnih razloga za takvo stanje jeste opet — jezik. Za svakog naučnog radnika je, naravno, *racionalnije* komunicirati na jednom, ili barem na što manjem broju jezika. Iz toga proizlazi opšta tendencija ka nacionalizaciji — u tom smislu da automatski *dobijaju veću ulogu svi oni radovi koji su objavljeni na jezicima pomoću kojih je moguće komunicirati sa najvećim brojem ljudi.*

Objavljena naučna dostignuća na slovenačkom ili mađarskom i sl. jeziku verovatno će ostati potpuno nepoznata čak i u Italiji i Austriji. Međutim, ako su objavljena na engleskom jeziku, onda imaju otvoren put, praktično do svih značajnijih naučnih institucija čitavog sveta. Očigledno je da u drugom slučaju, paralelno s tim nastupa još čitav niz drugih *stimulativnih posledica* koje u suštini otvaraju i proširuju mogućnosti za afirmisanje i *razmah svega kreativnog i naučno vrednog.*

ELEMENTI ZATVORENOSTI NACIJE: UNUTRAŠNJE I SPOLJNE OKOLNOSTI

Iz navedenog je očigledno da su pripadnici male nacije u dosta lošijem položaju, da imaju mnogo manje mogućnosti, kako za razvoj tako i za afirmaciju naučnog rada. Međutim, treba ići korak dalje i pitati se kakve su mogućnosti za smanjenje nepovoljnih posledica; treba tražiti *mogućnosti za otklanjanje prekida u komunikacionim tokovima* koji se javljaju na naci-

onalnim granicama, tj. na granicama datog jezičkog područja.

U tom pogledu ne treba očekivati da bismo mogli da proširimo i intenziviramo komunikacije preko nacionalnih granica bez temeljite preorijentacije na povećanu upotrebu svetskih jezika u svim oblicima komunikacija.

Nije doduše naš cilj, niti imamo mogućnosti da se na ovom mestu upuštamo u analizu poznavanja stranih jezika. Međutim, ipak izgleda potrebno da donekle konkretnije ilustrujemo određeno zaostajanje koje je primetno u ovoj oblasti.

Zaostajanje u aktivnom uključivanju naše nauke i kulture u svetske okvire nije samo posledica teškoća koje se javljaju u vezi sa malobrojnošću nacije, već je reč još o — barem — dve druge okolnosti. S jedne strane, reč je o posledicama koje proizlaze iz osnovne privredne i političke orijentacije prvog perioda (10 do 15 godina) posle drugog svetskog rata. Preovladavajuća koncepcija zatvorenog tržišnog sistema i udaljavanje od tržišno-robnih odnosa, paralelno sa zaoštavanjem političkih i ideoloških razlika u međudržavnim odnosima, — sve to dobilo je svoj izraz u relativno visokoj zatvorenosti Jugoslavije i Slovenije prema širem evropskom prostoru. Razmena ideja, dobara i usluga preko državnih granica, u tom periodu nije se povećavala — kao što bi trebalo očekivati s obzirom na opšte zakonitosti u poređenju sa predratnim stanjem. To je bilo vreme najjačeg etatizma, i nije slučajno da je upravo u to vreme jugoslovensko društvo predstavljalo srazmerno najzatvoreniji socijalni sistem. Upravo zatvoreni sistem, naime, pruža najbolje uslove da dođe do monopolizacije vlasti. Istovremeno, naravno, važi i obrnuto, tj. što slobodniji i razvijeniji su tokovi komunikacija (i preko državnih i nacionalnih granica, toliko povoljniji su uslovi za demokratizaciju društva.

S druge strane, međutim, treba da skrenemo pažnju na to da i određene strukturne promene sveta, određena pomeranja u kulturnoj, naučnoj i političkoj ulozi pojedinih evropskih i vanevropskih zemalja, posredno utiču na stepen stvarne otvorenosti Slovenije i Jugoslavije prema spoljnom svetu. Treba računati s tim da se „odnos snaga” između većih zemalja (naroda, država) stalno menja u korist (na štetu) jedne ili druge, bilo da je reč o privrednoj moći, o političkom uticaju ili pak o naučnom i kulturnom stvaranju.

U vezi s tim pojavljuje se pitanje, da li Slovenija i Jugoslavija adekvatno prate ove promene ili se možda po inerciji vezuju za odre-

dena područja sveta — koja su, doduše, u prošlosti igrala značajnu ulogu, ali koja u sadašnjosti više ne predstavljaju prethodnicu u procesima društveno-ekonomskog razvoja sveta? Jedna od promena u svetskoj konstelaciji „snaga” odnosi se npr. na relativno smanjivanje značajnosti uloge razdrobljene, neintegrisane Evrope i njenih centralnih, srazmerno malih zemalja (za razliku od Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država). Verovatno je opravdana tvrdnja da je ova promena bila brža nego odgovarajući proces prilagodavanja, odnosno preusmeravanja i proširivanja naših tradicionalnih komunikacionih tokova na nova (jezička) područja. Barem u oblasti naučnog rada, očigledno je zaostajanje srednjoevropskih zemalja koje još nisu uspele da se organizuju na višem nivou koji bi prelazio uske nacionalne okvire.

U vezi sa ulogom jezika naznačili smo da je praktično reč o dva aspekta: prvo, o pitanju koliko je uopšte poznavanje stranih jezika koje omogućava prevazilaženje nacionalnih granica i otklanjanja zatvorenosti naroda; međutim, ništa manje značajno nije drugo, više specifično pitanje, naime — u kolikoj meri proširenost znanja pojedinih jezika odgovara stvarnim, funkcionalnim potrebama u pojedinim oblastima, odnosno granama delatnosti.

ŠTA ZADRŽAVA UKLJUČIVANJE NAUČNO-OBRAZOVNIH USTANOVA U MEĐUNARODNI PROSTOR

Više okolnosti nas upozorava da naročito kod naučno-istraživačkog i pedagoškog rada na univerzitetu i visokim školama dolazi do sve izrazitijih suprotnosti između etno-centričnih težnji koje se ogledaju u određenim pojavama zatvaranja i samodovoljnosti — s jedne strane, i funkcionalnih zahteva u vezi sa delovanjem i razvojem nauke, odnosno obrazovanja, što traži univerzalne standarde, neograničavan tok ideja, slobodnu prostornu mobilnost u međunarodnom merilu i sl. — s druge strane.

Brojne pojave ukazuju nam na to da dosadašnja praksa, niti je ispunila određene uslove za aktivnije uključivanje visokoškolskih institucija i pojedinaca u svetska zbivanja u datoj oblasti, niti je pak došla do jasne svesti o tome da je uopšte reč o pojavama koje snažno koče dalji razvoj nauke i kulture. U velikoj meri, zajednički imenitelj ovih pojava je — opet upotreba slovenačkog jezika.

Bilo da je reč o literaturi, odnosno udžbenicima koji su propisani za studente Ljubljanskog univerziteta i visokih škola, bilo da je reč o sa-

radnji naučnih radnika iz drugih zemalja u pedagoškom i istraživačkom radu kod nas ili pak o uključivanju stranih studenata u različite obrazovne programe, bilo da je reč o zapošljavanju naših diplomanata u inostranstvu itd. itd. — opet nam se iznova razotkriva da je na kraju krajeva reč (i) o problemu jezika.

Do tog problema, međutim, ne dolazimo samo onda kada proučavamo šta koči razvoj nauke i njenu veću ulogu u širem društvenom prostoru, već i onda kada prvenstveno polazimo od motiva nacionalnog samoočuvanja i afirmišemo ih — ovako ili onako — u datoj oblasti delatnosti. U tom smislu, naime, shvatamo i meru Ustavnog suda SR Slovenije, koji je odlučio da proveri upotrebu neslovenačkih udžbenika kod nastave na univerzitetu — očigledno ne zato što se nedovoljno koristi strana literatura, već, pre iz brige zbog ograničene upotrebe slovenačkog jezika i zbog prisustva dela na stranim jezicima na listi obavezne studijske literature.³⁾

Očigledno je reč o divergentnoj težnji i o različitim interpretacijama objektivno istih pojava i procesa. Zbog toga nam samo detaljnija analiza može pomoći da dođemo do zaključka o tome kako rešavati suprotnosti između suprotnih vrednosti i kako svesno usmeravati dalji razvoj u toj oblasti. Pogledajmo neke konkretne aspekte ove kompleksne problematike.

Kao polaznu tačku možemo da uzmemo opšti trend prostorne ekspanzije integracionih procesa koji se afirmišu kao „diferencijacija homogenog i asimilacija heterogenog“ u toku društvenog razvoja. Jedan od aspekata ovih procesa odnosi se i na sve veću prostornu mobilnost ljudi i na sve veću razmenu ideja, dobara i usluga.

Težnje za isključivom upotrebom slovenačkog jezika — hotimice ili nehotice — dolaze u suprotnost sa takvim opštim trendom i na taj način posredno vode u stagnaciju i zaostajanje. Pošto upravo naučni i pedagoški rad na visokoškolskom nivou — već po svom karakteru — najviše zavisi od celokupnog stvaralaštva u svetskom merilu, sva ograničenja se ovde, naravno, najbrže i najnegativnije manifestuju.

U dosadašnjoj praksi zadržavalo se još mnogo karakteristika delovanja — čak najviših — naučnih i obrazovnih ustanova koje pretpostavljaju koncepciju nacije kao zatvorenog socijal-

³⁾ Stvarno stanje u pogledu upotrebe neslovenačkih udžbenika kod studija na univerzitetu, ukazuje na velike razlike između fakulteta: neki fakulteti, odnosno odeljenja i studijski smerovi propisuju veći broj knjiga na više stranih jezika, dok drugi ne predviđaju uopšte nikakve strane udžbenike za svoje studente (konstatacija iz izveštaja koji je rektorat pripremio na zahtev Ustavnog suda).

nog sistema. Naučne radnike na univerzitetu gotovo isključivo regrutiraju iz vlastitih diplomata, a studenti samo izuzetno dolaze iz drugih zemalja.

Ni postdiplomske studije i studije za postizanje doktorata nauka, po pravilu ne uključuju najsposobnije specijaliste-naučnike iz drugih zemalja.

Ako posmatramo *uključivanje najsposobnijih ljudi* — bilo studenata bilo profesora — kao mogućnost za stvaranje kreativnog naučnog i kulturnog centra koji može da „dinamizira“ celokupno društvo i da predstavlja intelektualni potencijal njegovog razvoja, — ako tako posmatramo uključivanje studenata i profesora (dakle, ne samo kao neki finansijski teret koji se inertno pojavljuje u različitim proračunima iz godine u godinu), onda, naravno, (samo) *jezička razlika ne može da bude dovoljan razlog* da ne uključujemo u naučno-istraživački i pedagoški rad univerziteta i sposobne kadrove iz drugih zemalja i — naravno — iz drugih republika.

Dalji razvoj nauke neophodno će zaoštriti potrebu za studijama najvišeg nivoa (za magistraturom, za doktoratom, a i posle obavljenog doktorata). A upravo u vezi s tim će se najpre i najjasnije pojaviti i problem upotrebe slovenačkog jezika. Ako je na nižim nivoima školovanja (osnovna škola, srednja škola, studije do diplome na višim i visokim školama, odnosno fakultetima) srazmerno lakše *operisati na pretpostavci nacije kao zatvorenog društvenog sistema*, onda je to bitno teže, i već danas praktično nemoguće, u slučaju kada je reč o najvišem, odnosno *vrhunskom nivou* naučno-istraživačkog i pedagoškog rada. Na tom nivou se neophodno pojavljuje srazmerno visok stepen specijalizacije, a to istovremeno znači da se samo manji broj pojedinaca, ili uopšte samo jedan pojedinac bavi tematikom date specijalizovane oblasti, odnosno naučne discipline u okviru celokupnog univerziteta i republike Slovenije. Sve brojnije su, istovremeno, oblasti specijalizacije za koje ni celokupan univerzitet (nacija) — na primer u Ljubljani — nema osposobljene kadrove i potrebna sredstva.

Sve to ukazuje na neophodnost da će i Ljubljanski univerzitet u budućnosti morati da se sve više otvara prema spolja i povezuje sa sličnim ustanovama i pojedincima sa onih područja sveta gde su pojedine naučne discipline najrazvijenije.

U vezi s tim postavlja se pitanje: da li će pedagoški i naučni radnici Ljubljanskog univerziteta samo — jednostrano — odlaziti u ino-

stranstvo, bilo na usavršavanje bilo kao priznati stručnjaci, odnosno naučnici koji će pružati drugima pomoć i uključivati se u rad odgovarajućih institucija u drugim zemljama, ili će pri tom dolaziti i do suprotnog procesa, tj. do uključivanja stranih naučnika i stručnjaka u rad na našem univerzitetu?

Teško je zamisliti da bismo se mogli ograničiti samo na jedan od oba procesa. Ako je to tako, onda se opet postavlja praktično pitanje — na koji način će se strani naučnici uključivati u istraživački i pedagoški rad kod nas? Pri tom je reč o prividno nebitnom pitanju, koje u osnovi, međutim, stvarno može da spreči aktivno uključivanje Ljubljanskog univerziteta u svetske procese naučnog razvoja. Reč je, naime, o pitanju: da li ćemo uključivati u naučni i pedagoški rad na slovenačkom univerzitetu samo one pojedince koji će biti spremni da žrtvuju toliko vremena da nauče slovenački jezik i da se tek na taj način osposobe za komuniciranje u našem „prostoru“?

Da živimo u vremenu kada je prelaz sa jednog univerziteta na drugi značio životnu odluku, bila bi, naravno, i opravdana očekivanja da će oni koji će delovati, na primer, na Ljubljanskom univerzitetu, kod prelaženja sa nekog drugog jezičkog područja morati da preuzmu određeni teret koji je potreban u vezi sa usvajanjem slovenačkog jezika (na primer — uključivanje emigranata iz Rusije posle I svetskog rata). U savremenim pak industrijski visoko razvijenim zemljama, *prostorna mobilnost je propratna pojava visoke dinamike* celokupnog društvenog života i razvoja. Prelaz sa jednog univerziteta na drugi jeste pitanje koje se ne pojavljuje kao jednokratna životna situacija pojedinog naučnog radnika, već je manje ili više stalno prisutna mogućnost, odnosno potreba, naročito za vrhunske naučne radnike. U određenom smislu je prostorna mobilnost sinonim dinamične ličnosti, isto tako kao što je *ostajanje na jednom mestu* (vezanost za jedan univerzitet u toku čitavog života pojedinca) sve češće uzimano kao znak *stagnacije, zaostajanja ili nesposobnosti*.

Na osnovu rečenoga možemo da zaključimo da nije moguće očekivati da bi univerzitet male nacije, kakva je slovenačka, mogao aktivno da se uključuje u prve redove nosilaca naučnog razvoja u svetu, ukoliko bi već zbog jezičkih razlika odbijao mogućnosti delovanja naučnika iz drugih zemalja u okviru njegovog istraživačkog i pedagoškog rada.

(Sa slovenačkog TATJANA POPOV)

NADEZDA VITOROVIC

KULTURA MALE NACIJE*

Šta kultura znači za svako društvo, već je dovoljno jasno, a nama je još jasnije da je u socijalističkom društvenom uređenju ona neodvojivo povezana sa čitavim razvojem. Ova tvrdnja važi takođe i za malu naciju. Ali sa ovom razlikom: da to za malu naciju još više važi nego za veliku, jer je osetno vezana za njen nacionalni, kulturni, duhovni opstanak i da je cena koju za to plaća mala nacija mnogo veća.

Borba za samoodbranu nacionalnih prava, za samoodržanje životnog opstanka slovenačke nacije je, odista, već iza nas. Međutim, da li tudi uticaji danas zaista nisu više opasni za naš izvorni, samostalni kulturni, nacionalni razvoj? I da i ne.

Oni za nas nisu opasni u tom smislu da bi mogli ili možda hteli da nas fizički, nacionalno, državno podjarme, slome, zbrišu... Ali mogu da budu opasni u smislu da se duhovno, kulturno izgubimo, izopacimo ili takođe samo olenjimo. Da izgubimo poverenje u sebe i sopstveno stvaralaštvo, da počnemo klečeći da puzimo pred stranim uzorima, da potcenjujemo sopstvene stvaralačke snage, da postanemo prirepak, privezak razvijenijih, bogatijih, snažnijih, većih.

Takva opasnost je neprestano prisutna. Danas više nego juče, jer živimo u svetu koji je sve manji, sve više prekriven najsavremenijim komunikacijama. Postali smo otvorena društvena zajednica, sa širom otvorenim graničnim prelazima, država međunarodnog turizma, država koja se zagrejano uključuje u međunarodnu podelu rada, u svetsku zajednicu...

Međutim, ako smo te opasnosti svesni, zbog toga svakako nećemo zatvoriti granice, nećemo administrativno zabranjivati uvoz stranih filmo-

---

*) Fragment iz teksta objavljenog u časopisu „Kultura“, br. 4.

va, knjiga, novina i časopisa ili posete stranih predavača, nećemo otkazati živu saradnju naših kulturnih institucija sa stranima... To bi bilo apsurdno, čak i u suprotnosti sa našim shvatanjem razvoja socijalizma i međunarodne saradnje u skladu sa načelima miroljubive koegzistencije. To bi potkopalo i osušilo i životno stablo naše kulture. A naš put može i mora da bude jedino jačanje našeg kulturnog stvaralaštva, sopstvenih umetničkih dometa, potvrđivanje naše izvorne misli i nadahnuća, a ujedno oplodivanje i bogaćenje sopstvene kulturne baštine iskustvima i dostignućima drugih nacija i država.

Pri tome moramo da se kritički odnosimo prema sopstvenom stvaralaštvu i da istovremeno budemo ponosni na domete koji predstavljaju stvarni kvalitet.

Pri svem tom u našoj Republici se ponovo otvaraju problemi »male nacije« i njene kulture. Svaka nacija, bila velika ili mala, mora da ima određene nacionalne kulturne institucije i delatnosti, ako hoće da sačuva svoj nacionalni, kulturni identitet.

Naravno, za takvo pravo i dužnost mala nacija mora da plaća veći danak...

To što neki nazivaju »morbus slovenicus« ilustrovaću sa dva-tri primera:

Prodajna cena

Izvorno slovenačko prozno delo — u proseku oko 15 štamparskih tabaka — ako mu je tiraž, recimo, 1500 primeraka, iznosi 6.180 starih dinara (3,5 \$). Pošto uobičajeno delo domaćeg autora subvencionišemo — prosečno sa dva miliona starih dinara, knjiga se prodaje za 3.000 dinara po primerku. Znači, više od polovine daje društvo.

Međutim, kad bismo tiraž mogli da povećamo na bar 4.000 primeraka, onda subvencija ne bi više bila potrebna. Prema tome, knjigu bi plaćao samo onaj ko bi je kupio i čitao.

A kako bismo mogli da povećamo tiraž? Za to ima više načina: prvi, ako bi, recimo, javne biblioteke otkupile bar polovinu tiraža — to jest 2000 primeraka. Drugi, ako bi kupovna moć i kulturna svest stanovnika bila na višem nivou. I, treći — a sada smo se približili našoj temi — kad bi u Sloveniji bilo više stanovnika, čime bi, i uz današnji stupanj kulturne svesti, već bio i proporcionalno veći broj kupaca knjiga.

U stvari, mi u Sloveniji možemo da se pohvalimo srazmerno visokim tiražom izdatih knjiga, tiražom koji dosežu neke mnogo veće, brojnije nacije. Međutim, broj stanovnika postavlja određenu granicu, utoliko pre što je time brojno ograničen i sloj obrazovanih ljudi koji su najbrojniji potrošači najskupljih kulturnih dobara. To ograničenje, koje je objektivno nametnuto brojnom veličinom nacije, naročito se manifestuje kad je u pitanju širenje časopisa za kulturna, društvena i politička pitanja.

Među dokaze o nacionalnoj samostalnosti spada takođe i sopstvena filmska proizvodnja. U visoko razvijenim, velikim zemljama ona je suficijentna, dok u manjim nije uvek. U Sloveniji filmska proizvodnja posluje sa znatnim gubitkom: samo četvrtinu troškova izrade domaćeg celovečernjeg filma (prosečna cena iznosi oko 123 miliona starih dinara) producenti pokrivaju prodajom u zemlji i inostranstvu, dok tri četvrtine subvencionirane su od strane države. Takva subvencija ne bi bila potrebna kad bi se slovenački filmovi bolje prodavali u samoj Jugoslaviji ili sa većim uspehom van granica. Istina je da su nam poznati i primeri drugih malih nacija koje se kvalitetom filmova ponekad uspešno takmiče sa velikim nacijama. Prema tome, broj stanovnika nije uvek automatsko merilo za mogućnosti postizanja dobrog kvaliteta. Ali, ako verujemo u načelo po kome količina stvari takođe uslove za viši kvalitet, onda nam mora biti jasno da uz godišnju proizvodnju od dva, tri ili najviše četiri celovečernja filma, ne možemo očekivati — sem u najizuzetnijim, jednokratnim i sasvim slučajnim primerima — vrhunske kvalitete.

Možda da navedemo još i primer iz muzičke delatnosti. Pet najvećih simfonijskih orkestara u SAD (bostonski, čikaški, klivlendski, njujorški i filadelfijski) utrošili su 1963. godine za svoj rad 1,873.000 dolara ili u proseku 374.600 dolara. Iste godine je Slovenska filharmonija utrošila 295.000 dolara. Pošto su u SAD mnogo veće dvorane nego u nas, i posećivanje koncerata je znatno veće; pet pomenutih orkestara ima godišnje u proseku 70.000 slušalaca. A to je dva puta više nego na koncertima Slovenske filharmonije. (Ona je imala ove godine na svojim koncertima nešto manje od 35.000 slušalaca).

Cena ulaznica za koncerte američkih orkestara bila je tada oko četiri puta veća od cena za koncerte Slovenske filharmonije, ali je stanje takvo da su troškovi naše filharmonije po prodatoj ulaznici znatno veći nego u Americi (Slovenska

filharmonija 8,54 dolara, a pet orkestara u SAD prosečno 5,33 dolara po jednoj ulaznici).

Izdržavanje simfonijskog orkestra u Sloveniji mora, dakle, biti skuplje nego u Americi.

Ako ova izračunavanja pretvorimo još i u odnose prema nacionalnom dohotku, onda će nam se »problem male nacije« i njegove kulture pokazati u još drastičnijem poređenju.

Troškovi za svih pet orkestara u SAD iznose, prema nacionalnom dohotku SAD, 0,0003 odsto, a troškovi za Slovensku filharmoniju, prema nacionalnom dohotku SR Slovenije, 0,04 odsto, odnosno 133 puta više.

Sva ta poređenja ne važe samo za klasične kulturne institucije, već takođe i za savremena sredstva komunikacija. Primer RTV:

U susednoj Italiji RAI ima za oko 50 puta više pretplatnika i 30 puta veće prihode od RTV Ljubljana, a njegov čas TV programa je samo 12 puta skuplji od našeg.

Koliko i dokle može da se uspešno i kvalitetno razvija kultura nacije koja je u svojim mogućnostima ograničena ne samo brojno već takođe i materijalno? Rekli smo već da kvalitet zavisi od količine. Isto tako je istina da i mala nacija može da rađa genija, ali opšti nivo civilizacije i široke kulture ostaje u materijalnim okvirima mogućnosti društva.

Naš slovenački primer pokazuje da u pogledu brojnosti jedva stižemo nekim drugim narodima do kolena, ali kad je u pitanju kulturno stvaralaštvo, onda i razvijenijim narodima hrabro gledamo u oči. Drama Slovenskog narodnog gledališća je uspešno gostovala u Češkoj, Poljskoj, Parizu, Milanu, Cirihu. — Opera je dala predstave u Sovjetskom Savezu Holandiji, Italiji. Filharmonija se afirmisala koncertnim turnejama po Mađarskoj i Italiji. U Njujorku smo otvorili galeriju naše likovne umetnosti. U Ljubljani priređujemo grafički bijenale sa svetskim ugledom. Pa i malo mesto Slovegradec je bilo pozornica međunarodne izložbe. Sve više naših pisaca doživljava prevode na strane jezike.

Naši muzički umetnici — kao Igor Ozim ili Du-bravka Tomšič — već su poznata imena na inostranim koncertnim podijumima. Izdavačka delatnost se uspešno afirmiše, putem koprodukcija, na međunarodnom knjižnom tržištu. U poslednje vreme u Sloveniji smo imali i takve svet-

ski značajne međunarodne manifestacije kao što je bio Pen-kongres ili kongres muzikologa

Pre svega bismo morali da se oslobodimo iluzija — koje mnogi bar podsvesno gaje u sebi — da prihvatanjem nacionalnog programa, dugoročnijeg plana, obezbeđujemo u suštini više sredstava za kulturne delatnosti. Samim programom, odnosno planom, to svakako nije moguće. Globalni okvir za naše želje i htenja postavlja objektivna proizvodna sposobnost našeg društva na određenom stupnju razvoja proizvodnih snaga. Drugo je pitanje da li je u tom, objektivno datom okviru društvo subjektivno raspoloženo da maksimalno potpomogne razvijanje kulturnih delatnosti. Ovo su pitanja širih društvenih odluka, konkretne politike koja može da u određenoj meri poboljša ili pogorša položaj nekih kulturnih delatnosti; međutim, s obzirom na ukupni iznos sredstava, oni ne mogu da bitno menjaju osnovnu društvenu raspodelu.

Ako se vratimo na postavljanje nacionalnog programa, javlja nam se drugo pitanje: da li je u takvoj strukturi društvenih odnosa, kakva je u našem samoupravnom društvu, moguće izraditi nacionalni program onako kako ga mnogi još i sad zamišljaju: kao čvrst, posebno utvrđen plan.

Svaki put dosada kad smo pristupali velikim planovima za budućnost, želeli smo da budemo vizionari i to u najplemenitijem smislu te reči. Jer kad već pokušavamo da razgrnemo zastor budućnosti, onda nam je uvek izgledalo dobro da tu budućnost naslikamo u najdivnijim i najprimamljivijim bojama i dimenzijama. Inače, čemu razgrtati zastore budućnosti ako ona kao cilj i svrha nije zaista privlačna? I tako smo uvek iznova nailazili na istu dilemu: da li treba da te želje upišemo u naše opipljive planove razvoja i tako sačuvamo dimenzije i kolorit budućnosti, — iako smo istovremeno već sada svesni da to nećemo moći da ostvarimo — ili da upišemo neke siive, manje privlačne ciljeve za koje bismo možda još našli sredstva, ali koji nam ne bi, zbog svojih malih dimenzija i skromnih stremljenja, već u samom početku doneli razočarenja. Između tih dilema tražili smo optimalno rešenje koje je obično, pod pritiskom iskreno predanih i neposredno zainteresovanih, više naginjalo prvoj krajnosti. Tako imamo mnogo programa i planova koje smo, zbog suviše visoko postavljanih ciljeva, kasnije morali da odložimo, odgađamo ili ih jednostavno stavimo u fioku.

Kultura, ma gde nastajala i delovala, morala bi da dokaže sposobnost življenja i to prema prirodnoj, a ne prema administrativnoj selekciji. A

nacionalna politika u kulturi morala bi da bude takva da podstiče i oživljava one kulturne klice koje organski već žive i napreduju. U maloj naciji svaki zametak uspešne i kvalitetom dobre kulturne delatnosti je veoma dragocen, ali je on vrlo često krhk i osetljiv izdanak. Zato ga ne treba razvijati na silu, već mu treba pomoći da ojača i razgrana se. Tu mnogo puta istovetni recepti dožive neuspeh ako pokušamo da ih, na osnovu jednog uspešnog primera, uopštimo za sve slične delatnosti ili za druga regionalna područja. Put koji je u nekom kraju ili na nekom području kulture doveo do velikog uspeha, može potpuno da izneveri u drugoj kulturnoj delatnosti ili u susednoj opštini.

Svaka naša kulturna delatnost i kulturna ustanova potencijalno su nacionalne. To zavisi od njene delatnosti, kvaliteta i specifične težine. Selekcija onoga što je nacionalno značajno za razvoj kulture nikako ne može da bude milimetarski tačno i matematički izračunato. U većini slučajeva o stvarno širokom nacionalnom značaju odlučivaće stvarni domet, kvalitet i učinak pojedine institucije ili delatnosti, a često će o tome biti potreban i društveni dogovor. Od nacionalnog značaja za slovenačku kulturu svakako će biti ono što oplodava čitavu kulturu nacije ili što predstavlja naciju i njenu kulturu, a mi to moramo razvijati i negovati

Da li je lakše ili teže to ostvariti u maloj nego u velikoj naciji, vrlo je polemično pitanje, suviše složeno da bih se usudio da na njega dam jednostavan odgovor.

Obim društvenih sredstava svakako utiče na sadržinu i karakter rada kulturnih zavoda, odnosno to je često njihova glavna mogućnost da usmeravaju i koordiniraju kulturne delatnosti i njihov razvoj.

Mi, Slovenci, veoma smo ponosni na sopstvena kulturna dostignuća, na tradiciju, na nacionalne kulturne ustanove, na ugled u međunarodnom kulturnom prostoru. Istovremeno smo svesni da to takođe znači i znatno breme za našu privrednu osnovu.

Srazmerno širok front institucija i organizacija u oblasti kulture pokazuje da imamo doduše dosta razgranatu kulturnu delatnost, ali da je ona često vrlo usitnjena i da zato nema ni dovoljan učinak ni kvalitet. Zato se stalno susrećemo sa zadatkom čvršćeg društvenog dogovaranja o nacionalnom kulturnom programu. (Naravno, uz sva već pomenuta ograničenja u pogledu opsega i mogućnog dometa takvog programa). Naravno, je potrebno da se dogovorimo šta je u na-

šoj kulturi nacionalno značajno i šta ćemo ubu-
duće posebno i svesno pomagati. To, naravno,
ne sme da znači nikakve privilegije za bilo koju
ustanovu, već svaka među njima mora da oprav-
da ili dokaže nacionalni značaj pre svega ili sa-
mo svojom sopstvenom delatnošću.

(Sa slovenačkog prevela
DOBRINKA HADŽI-SLAVKOVIC)

MIHAILO ĐURIĆ-TIKALO

KULTURNA RAZMENA

Pojava danas poznata pod imenom kulturne razmene nesumnjivo je nastala u davno vreme, kada su tek nastajale prve ljudske zajednice. Mogućno je zamisliti prvobitna plemena, koja se još uvek međusobno ne poznaju, kako silaze na obale mora u potrazi za solju i razmenjuju ne samo sirovine i rukotvorine već, uzgredno i nesvesno, i pesme, plesove, rituale, običaje i verovanja, — drugim rečima, misli i ideje. Svekolika istorija ljudske civilizacije, kulture, umetnosti i ljudskoga mišljenja vrvi od tragova i spomenika ovog mešanja uticaja. Veliki deo ovoga već je objašnjen; još toga tek treba ispitati. Na primer, mnogo znamo o međudelovanju Istoka i Zapada: uloga Grka u širenju helenske kulture širom Rimske imperije posle pada Grčke poznata je. A sećamo se i svesne, premda rudimentarne kulturne politike Luja XIV, koji je učitelje francuskog jezika slao u različne zemlje (među njima je i Poljska) o sopstvenome trošku. Tako je ono što danas nazivamo kulturnom razmenom postojalo, razvijalo se i vršilo znatan uticaj dobrano pre no što su bila stvorena bilo kakva nacionalna i međunarodna tela koja bi organizovala i dalje razvijala ovu drevnu oblast ljudske delatnosti.

Kada znamo ove drevne tradicije, može izgledati čudno kada se kaže da kulturna razmena ipak sadrži nove elemente koji su još uvek nepouzdati i neformulisani, ali to je nesumnjivo tačno i zavređuje da bude naglašeno, što će se uvideti ako osmotrimo pitanje koje nas, s obzirom na cilj ovoga rada, najviše zanima. Kada je kulturna razmena s drugim zemljama postala sračunati instrumenat inostrane politike, kada je, drugim rečima, prerasla u sredstvo svesnog vršenja uticaja na međunarodnu situaciju?

Jamačno — veoma nedavno. Čak bi se moglo ustvrditi da je kulturna razmena postala elemenat političkog oružja država u njihovim političkim poslovima sa spoljašnjim svetom tek posle prvog svetskog rata. Još u sedamnaestome

veku veliki češki vaspitač Komenijus predskazao je buduću državu međunarodnoga sklada u područjima obrazovanja i kulture, ali tek posle osnivanja Lige naroda učinjeni su prvi pokušaji da se međunarodna saradnja postavi na organizovanu osnovu, što je okvir koji je danas u neuporedivo širim razmerama preuzeo UNESCO. Tek dvadesetih godina ovoga veka, takođe, položaj kulturnog atašea počeo se pojavljivati u kadrovskom sastavu ambasada. Ovo je bilo jasno znamenje potrebe koja se osećala — da se kulturna razmena utka u spoljnu politiku. Upravo u isto vreme zaključeni su i prvi bilateralni i multilateralni sporazumi i na taj način uvedeni u planiranje kulturne razmene. Ali sa sigurnošću se može tvrditi da su se tek posle drugog svetskog rata kulturna razmena i saradnja napokon i nerazlučivo povezale sa spoljnom politikom i da je tek tada počeo neprestano rasti njihov značaj u međunarodnim odnosima.

U ovome, vremenski najbližem razdoblju, raspon kulturne razmene znatno je proširen, kako u pogledu geografske rasprostranjenosti, tako i sadržajnski. Otvorena su poglavito široka područja naučne i tehnološke saradnje, koja se prepliće s golemim grananjem svetske trgovine i industrije.

Ovde valja istaći da je svrha kojoj služe kulturni odnosi spoljne politike neke države nedvosmislena: to je unapređivanje saznanja i zbližavanja te, otuda, i jačanje koegzistencije, ublažavanje zategnutosti i jačanje mira. Jer jedino su tesni i prijateljski odnosi, politički i ekonomski, obično praćeni širokom kulturnom saradnjom, pa se često događa da je uspostavljanje ili jačanje kulturnih odnosa često prvi korak na putu popuštanja političke zategnutosti.

Na žalost, često se uočava suprotno. Ovo je, u izvesnoj meri, posledica same prirode stvari. Kako je funkcija spoljne kulturne politike po sebi da vodi popuštanju, a učinak kulturne razmene uvek vodi poboljšanju međusobnog razumevanja i, prema tome, miroljubivoj koegzistenciji, svako ograničavanje ili ukidanje ove razmene mora imati prizvuk hladnoga rata. U stvari, pokušaji vraćanja metodima hladnoga rata obično započinju aktima usmerenim protiv kulturne razmene i zapravo ciljaju da ovoj daju negativnu vrednost a ne pozitivnu, kakvu bi trebalo da ima. Podstaknuta upravo takvim zbivanjima, Generalna konferencija UNESCO-a je, 1966. godine, jednoglasno donela Deklaraciju o načelima kulturne saradnje, koja, pored ostalog, upozorava na iskorištavanje kulturne razmene za postizanje ciljeva koji su suprotni njenim osnovnim pretpostavkama.

Ako su danas kulturni odnosi, kao što smo kazali, važna i sve snažnija komponenta strane politike, jednako je tačno da oni počivaju na čitavom kompleksu struktura, aktivnosti, pretpostavki, ciljeva i tehnika koje obuhvata termin kulturna politika. Kulturna politika se sastoji od mreže organizovanih i planiranih procedura, koje poduzimaju država i njene političke i socijalno-kulturne ustanove a kojima je cilj da umetnostima daju naročit ideološki i obrazovni smer i da društvo učine svesnim njegove kulturne baštine. Kulturna politika države zasnovana je na vršenju pozitivnog uticaja na područje sudelovanja društva u kulturnome životu, a time što podstiče razvijanje kulturnih centara i prenosi istraživanja u kulturu. Kulturnu politiku određuju njeni ideološki i obrazovni postulati, a sprovodi je mreža kulturnih ustanova, koju predstavljaju i materijalna sredstva, i obučeno ljudstvo.

Na Konferenciji ministara kulture održanom 1970. godine u Veneciji, mnogo se raspravljalo o odgovornosti države u području kulture, a naročito o prešnoj neophodnosti da se država prihvati pokroviteljstva nad umetnostima i zameni privatne izvore finansijske pomoći, koji se rapidno gase. O tome pitanju iskazana su različita mišljenja; svi su se, međutim, složili u jednom: s obzirom da su dostupnost kulture i učestvovanje u kulturnome životu sveto pravo svakog građanina, jednako je sveta obaveza države da to pravo obezbedi. Jer ono što nazivamo kulturom ne sastoji se samo od blaga koja stvaraju umetnici, već i od stepena u kojem su ta blaga dostupna svekolikoj zajednici, kao i od mere u kojoj nam polazi za rukom da uklonimo graničnu liniju između pasivne potrošnje kulture i aktivnog učestvovanja u stvaranju kulturnih vrednosti.

Tako će kulturna politika, kao važan element ukupne spoljne politike, crpiti svoju snagu iz unutrašnje politike dotične države, ali istodobno može biti i odraz njenih slabosti. Preobražavanje kulturne saradnje i razmene u činilac koji teži zbližavanju, razumevanju i miru u međunarodnim poslovima zavisi od toga hoće li država prihvatiti sve veću odgovornost za razvitak kulture, što je ranije bio slučaj s obrazovanjem. Univerzalnost obrazovanja mora imati pandan u univerzalizaciji kulture, a školska mreža u mreži kulturnih ustanova.

Kulturna politika postaje sve značajnija zahvaljujući činjenici da je poslednjih decenija došlo do neizmernog preobražaja u sredstvima komunikacija, što omogućava masovno opticanje svih vrsta informacija, pa i kulturnih fenomena i događaja. Radio i televizija prodiru

svuda, ili bar mogu svuda prodrati. To je istinska revolucija, koja je u stanju da zбрише granice između velikih kulturnih centara i gradova koji su nekad bili provincijske mrtve vode ili čak pustinje. Prvo spuштанje na mesec i nije bio tako iznenađujući događaj ako se na umu ima činilac anticipacije. Pisci i učenjaci su predviđali da će do toga doći i čak su manje ili više tačno opisali način na koji će se to zbiti. Vels, Vern i naš Jerži Žulavski izmaštali su i predviđeli taj događaj. Ali nijedan od njih nije predskazao da će nekoliko stotina miliona ljudi kraj televizijskih aparata posmatrati trenutak u kojem će prva pridošlica sa zemlje zakoračiti na mesečevu površinu. Uveren sam da je to činjenica od presudnog značaja za filozofiju komunikacija. I šta su, napokon, kultura i umetnost ako nisu poruke namenjene svakome ko ih želi i može primiti.

Očigledno je da tehnička lakoća i brzina masovnih komunikacija same po sebi mogu delovati kao poziv da se saopšti sve — ili bilo šta. Dobro zamišljena i kako valja sprovedena kulturna politika treba da se, prema tome, usredsredi na obezbeđivanju u sredstvima masovnog komuniciranja, maksimuma sadržine koja istinski tvori kulturu. Ako se to ne čini, sredstva masovnog komuniciranja mogu lako dovesti do odvajanja ljudi od kulture a ne približavanja njoj. Svi smo mi svedoci primera komercijalizovane televizije koja, lišena svake obrazovne, humanističke ili kulturne vrednosti, osvaja tle koje su nekad držale knjige, pozorište, film, koncerti i izložbe i pretvara ga u jalovu pustaru.

U manje drastičnim slučajevima, zloupotreba ovih sredstava teži tvorenju *Ersatz*-kulture, koja ne osiromašava samo pojedinca već i etičke i estetičke oblike društvenog života.

Danas se mnogo sluša o zagađivanju čovekove prirodne sredine nuzproizvodima njegove civilizacije. Krajnje je vreme da se počne više govoriti o zagađivanju čovekove sredine smećem pseudokulture takozvane industrije zabave, o zagađivanju koje se vrši preko sredstava masovnog komuniciranja.

Osnove naše spoljne kulturne politike su: prvo, stanje naše nacionalne kulturne i umetničke baštine; drugo, naše veze s ostalim svetom, ostvarivane posredstvom kulturne razmene; i treće, stepen efikasnosti naših ustanova i agencija koje sprovode tu razmenu.

Poslednji rat je opustošio riznicu naše drevne, bogate i velike nacionalne kulture. U ratnim godinama okupacione vlasti su zatvorile i sta-

vile van zakona sve naše kulturne ustanove. Čak 43% naših fizičkih efektiva u oblasti kulture bilo je uništeno. Posle rata procenjeno je da ovi gubici dostižu vrednost od jednog miliona predratnih dolara. Sudelovati u bilo kome obliku kulturne delatnosti za vreme rata je značilo izlagati se smrtnoj opasnosti. Tada smo znali da je cena naše kulture cena smrti.

Međutim, mi smo ipak znali šta dugujemo svojoj nacionalnoj kulturi. Bezmaloboleće i po Poljsku su delile tri imperijalističke sile, ona je bila odgurnuta na sporedan kolosek društvenog i ekonomskog menjanja i kao državi bila joj je uskraćena svaka mogućnost da krene putem modernoga razvijanja. Jedino je veličina nacionalne kulture sačuvala duhovno jedinstvo našeg naroda.

Mi smo tu nacionalnu kulturu obnovili, vraćajući život u svoje muzeje, knjižnice, knjižare, u svoja pozorišta, svoje koncertne dvorane, umetničke galerije i kulturne centre. Interesovanje kako za staru tako i novu poljsku kulturu i književnost širom sveta dokaz je uspešnosti naših nastojanja.

Odanost nacionalnim, socijalnim i humanističkim idealima oduvek je karakteristična za našu umetnost i književnost. Čvrsto utemeljena na nacionalnim tradicijama, nastojanja naših pisaca i umetnika odlučno su zakoračila u nova i eksperimentalna područja, često nagoveštavajuće pojave što će tek kasnije iskrsnuti drugde u svetu.

Danas imamo kulturne veze s preko osamdeset zemalja na svih pet kontinenata sveta. S formalnog, organizacijskog stanovišta, te veze se mogu razvrstati u tri skupine: prva obuhvata 41 zemlju s kojima imamo bilateralne konvencije (39) ili sporazume (2) o kulturnoj razmeni i saradnji. Ove konvencije regulišu glavna područja razmene i njene dimenzije i naznačavaju predloženi pravac načelnog razvika za budućnost. Drugu skupinu čine zemlje s kojima imamo razne oblike razmene i saradnje, ali s kojima nemamo međudržavne sporazume — sve organizuju pojedine kulturne i umetničke organizacije, umetničke galerije, muzeji, knjižnice, pozorišta, izdavači, umetnička udruženja, agencije, impresariji, itd. Ova veoma živa i delotvorna forma kulturne razmene omogućava nam da održavamo široke kulturne dodire sa zemljama s kojima nismo sklopili formalne konvencije. Treću kategoriju čine različiti tipovi multilateralne saradnje koji proizlaze iz našeg članstva u UNESCO-u i u 67 međunarodnih organizacija koje nisu zasnovane

na međudržavnim ugovorima a priključene su UNESCO-u i bave se kulturnim i umetničkim pitanjima. Članstvo u ovim organizacijama omogućava redovne dodire u svim granama umetnosti, razmenu iskustava o pitanjima kulturne politike i aktivno sudelovanje u savetovanjima, diskusijama i istraživačkim programima u svetskim razmerama.

U sve tri kategorije razmene mi svake godine sami organizujemo približno 300 izložbi u inostranstvu a razne zemlje iz sveta priređuju ih u Poljskoj 200 godišnje. Osim toga, godišnje u inostranstvo šaljemo 200-250 muzičkih, dramskih i varijetskih grupa i 100 solista, a u našoj zemlji gostuje 100 ansambala i 500 solista. Mladi poljski muzičari učestvuju u 20 međunarodnih takmičenja godišnje; pozorišta nam učestvuju na deset dramskih i operskih festivala; filmovi na 80 filmskih festivala; naši slikari, vajar, itd., sudeluju na 50 međunarodnih izložbi, itd.

Štaviše, sama Poljska se pročula kao zemlja u kojoj se održava niz međunarodnih umetničkih susreta: Šopenovog i Vieniavskijevog konkursa u Varšavi odnosno Poznanju, Festivala savremene muzike „Varšavska jesen”, Bijenala grafike u Krakovu, Bijenala umetničkog plakata u Varšavi i Međunarodnog sajma knjiga.

Svi ovi statistički podaci ne bi mnogo značili kad ovaj numerički vrlo impozantan kulturni izvoz ne bi sadržao veliki broj stavki čiji visok kvalitet je opšte priznat. Da pomenem samo nekoliko najznamenitijih primera: ansamble pesama i plesa Mazovšće i Šlask, Nacionalni filharmonijski orkestar Poljske, muziku Lutoslavskog, Bairda, Baceviča i Pendereckija, Narodno pozorište, Pozorište za sve, Grotovskijevu Pozorišnu laboratoriju i Tomaševskijevu družinu, glasovite filmove „poljske škole” u režiji Vajde, Munka i Kavaleroviča, izložbe Poljskog umetničkog blaga u Čikagu, Parizu i Londonu, kao i izložbe umetničkoga tkanja.

Dok je poljsku književnost u inostranstvu do rata predstavljao uglavnom jedan pisac — Henrik Sjenkevič, neće biti preterano ako se kaže da se danas nov prevod ove ili one poljske knjige pojavljuje takoreći svaki dan.

Ulogu glavnog usklađivača i izvršioca zvaničnih programa razmene koji proističu iz međunarodnih sporazuma ili našeg članstva u međunarodnim organizacijama dele ministar za inostrane poslove i ministar za kulturu i umetnost. U ovom pogledu važnu ulogu imaju diplomatska i konzularna predstavništva i kulturni i informacijski centri, kao i stipendije za poljski jezik i poljsku književnost koje se daju

za Poljsku, Poljski kulturni institut u Londonu i centri Poljske akademije nauka u Parizu i Rimu.

Poslove sprovođenja razmene solista i ansambala kao i umetničkih dela na komercijalnoj osnovi, uz to i predstavljanje interesa poljskih autora u inostranstvu u nadležnosti su nekoliko specijalizovanih agencija i preduzeća, koji su pod nadzorom Ministarstva kulture i umetnosti:

Poljska agencija za umetnosti PAGART, koja organizuje gostovanja i nastupe u oblastima muzike, drame i varijetea;

Preduzeće za spoljnu trgovinu ARS POLONA, koja se bavi uvozom i izvozom knjiga, ploča, nota, partitura i magnetofonskih snimaka;

Preduzeće za izvoz i uvoz filmova FILM POLSKI;

Biro za spoljnu trgovinu DESA, koji se bavi izvozom i uvozom umetničkih dela

Autorska agencija, koja se stara o opcijama i autorizacijama u oblasti prevođenja i služi kao centar za informisanje o poljskoj književnosti i muzici u inostranstvu.

Ne znam jesu li ovakva organizacijska struktura i ovi obrasci delatnosti najbolji među mogućim — jer, kao što je primetio g-n Pikvik, u ovome svetu ništa nije savršeno izuzev vrele vode s rumom i šećerom — a i mi sami dosta često imamo pritužbe na ove svoje ustanove. Ali to činimo jer stalo nam je da što se čini bude još bolje. Sama činjenica da ove ustanove i ova preduzeća postoje znak je napora koje naša vlada ulaže građenju adekvatnih osnova organizovanja, sredstava i kadrova koje iziskuje sprovođenje naše kulturne politike u inostranstvu.

Nabrojana tela, međutim, ne iscrpljuju spisak poljskih kulturnih preimućstava. Ima ih najmanje još dva, te bih da i o njima kažem koju reč.

Prvo je postojanje, van Poljske, brojne, dinamične poljske zajednice, koja je duboko odana svojoj postojbini. Ona i njena dobrovoljna udruženja činilac su od golemog značaja u zagovaranju poljske kulture u inostranstvu, u potvrđivanju njenog prisustva, njene vitalnosti, njene moći zračenja. Bez njihovog sudelovanja, mnogo toga vrednog od onog što danas činimo bilo bi nemoguće, a i mnogo toga bi bilo lošije dobro izvedeno

Drugo preimućstvo je u brojnim prijateljima koje imamo s one strane naših granica. Mada poreklom nisu Poljaci, a možda i nisu duže boravili u Poljskoj, oni prema Poljskoj, prema svemu što se nje tiče, prema njoj kulturi, književnosti i umetnosti, prema njoj prošlosti i sadašnjici neguju toplu privrženost, možda i ljubav. To su prijatelji do kojih nam je stalo više no do bilo čega drugog.

(Preveo s engleskog TIHOMIR VUČKOVIĆ)

NADEŽDA VITOROVIĆ

KSENIJA GAČINOVIĆ

UNESCO PRED PROMENAMA

»Ujedinjene nacije se dave u sopstvenim rečima i guše u sopstvenoj dokumentaciji«. Ovo mišljenje jednog od bivših predsednika Generalne skupštine, slikovito predstavlja problem sa kojim se već godinama suočavaju organizacije sistema Ujedinjenih nacija. Radi se, naime, o nedostatku uspešnog i efikasnog sprovođenja odluka i preporuka usvojenih u brojnim telima i organizacijama Ujedinjenih nacija.

Svi oblici neefikasnosti, koji su svojstveni velikim birokratijama, nastali su kao rezultat proširenja aktivnosti sistema Ujedinjenih nacija u toku proteklih godina. U jednom novijem izveštaju navodi se sledeće: samo u 1970. godini Ujedinjene nacije utrošile su 29,287.840 dolara za izradu 773,086.990 stranica dokumentacije (što znači da su države — članice bile dužne da prouče oko 600 stranica dnevno da bi mogle merodavno da učestvuju u diskusijama i donošenju odluka u Generalnoj skupštini); u poslednjih deset godina u Generalnoj skupštini osnovano je 124 novih grupa, komiteta, komisija, i sl. (mnoga od ovih tela imaju tendenciju da postoje i rade u nedogled); u toku 1970. godine radne grupe UN održale su 6.570 sastanaka (sve su učestalije žalbe na zakazivanje više sastanaka u isto vreme); broj osoblja u Sekretarijatu UN porastao je na 4.200...

Srodna ispitivanja o radu drugih tela i organizacija UN bez sumnje bi otkrila slične podatke.

U toku poslednjih godina u svim forumima UN ukazivano je na potrebu da se koordinira i reformiše sistem organizacija UN, kako bi mogao da se bolje prilagodi novim promenama i potpunije odgovori sve većim obavezama. Ovi napori predstavljaju deo šire akcije za jačanje uloge Organizacije ujedinjenih nacija i njenih agencija u celini, kao i za poboljšanje efikasnosti u primeni odluka i dokumenata koje su UN usvojile u raznim oblastima međunarodnog života.

Međutim, rezultat ovih reformi zavisiće u velikoj meri od nekoliko važnih faktora. Pre svega, od

---

sposobnosti Ujedinjenih nacija, kao najpogodnijeg okvira za jedinstvenu međunarodnu akciju, da se uhvati ukoštac sa osnovnim problemima mira i društvenog i ekonomskog razvoja koji danas tište međunarodnu zajednicu. Na žalost, najslabije tačke u Organizaciji ujedinjenih nacija predstavljaju nedostatak političke volje i odsustvo želje nekih zemalja da se pridržavaju principa Povelje UN. Drugo, rastuća uloga Ujedinjenih nacija uslovljena je daljom demokratizacijom međunarodnih odnosa, a time i same Organizacije. Jedino će putem potpune i ravnopravne saradnje svih zemalja, i velikih i malih, biti moguće da Ujedinjene nacije postepeno prevaziđu postojeće suprotnosti i da djeluju kao univerzalni instrument za unapređenje međunarodnih odnosa u svetu.

U svetlu tih događaja, na XVI zasjedanju Generalne konferencije UNESCO-a (1970) ponovo je razmatrana i ocenjivana korisnost i uloga ove međunarodne organizacije u međunarodnom sistemu i saradnji na području obrazovanja, nauke i kulture. Opšte je priznato da je UNESCO, i pored postojećih nedostataka i ograničenja, odigrao dragocenu ulogu u borbi za mir i društveni napredak na svom području delatnosti. Ali, da bi postao živa stvarnost u državama članicama, potrebno je da pojača napore za prilagođavanje svojih struktura i metoda rada novonastalim promenama, kao i da radi na obezbeđenju efikasnijih načina i sredstava u cilju povećanja učešća međunarodne intelektualne zajednice, odnosno predstavnika ustanova i organizacija obrazovnog, naučnog i kulturnog života, u formulisanju, sprovođenju i evaluaciji njenog programa. Podstaknuta postojećim potrebama, Generalna konferencija je na svom XVI zasjedanju usvojila dugoročnu politiku decentralizacije i reorganizacije, racionalizacije rada i smanjenja osoblja i odgovarajućih troškova u Organizaciji.

Iako u UNESCO-u postoje razlike u stavovima o decentralizaciji i sredstvima koja bi u tom pravcu trebalo primeniti, svi su izgledi da će ovaj trend da se ubuduće nastavi i da će on znatno doprineti proširenju baze za akciju UNESCO-a u državama članicama. I pored sposobnosti da se prilagođava stalnim promenama i novonastalim uslovima, stiče se utisak da je delovanje UNESCO-a u mnogim zemljama još uvek nedovoljno i daleko od neposrednih interesa i preokupacija vlada ili naučnog i kulturnog života u državama članicama. Ovaj proces će u svakom slučaju zahtevati jedan elastičan i raznovrstan pristup, a i vreme, da bi se stekla potrebna iskustva na kojima bi se gradile smernice za dalju akciju.

UNESCO je osnovan u Londonu pre nešto više od 25 godina sa ciljem da doprinosi učvršćenju mira i bezbednosti u svetu, i unapređenju ljudskih prava, putem međunarodne saradnje u oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informacija. U periodu od 1946. do 1972. godine, znatno je proširena delatnost UNESCO-a — broj država članica porastao je od 30 na 125, dok su se sredstva povećala od 6,950.000 dolara godišnje na 89,898.650 dolara za tekući dvogodišnji period 1971—1972. Posle priliva u članstvo Organizacije velikog broja novih nezavisnih država iz Afrike i Azije, u periodu između 1960. i 1962. godine, UNESCO se u svom radu sve više orijentisao na aktivnosti za unapređenje razvoja i pomoći razvoju. Kao posledica ovih trendova i sve većih potreba zemalja u razvoju, Generalna konferencija je još na svom XI zasedanju, 1960. godine, usvojila kao prioritetne, programe iz oblasti obrazovanja, a zatim, na XIII zasedanju, 1964. godine, i programe iz oblasti nauke i tehnologije. S obzirom na ozbiljne probleme koje danas postavlja razvoj u domenu rada UNESCO-a, a posebno svetska kriza obrazovanja i sve brži razvoj nauke i tehnologije, može se očekivati da će se ova orijentacija nastaviti i ubuduće, uz postepeno povećanje programa u ostalim sektorima, u prvom redu informacija, kulture, društvenih i humanitarnih nauka.

Sigurno je da UNESCO ne bi bio u stanju da obavlja svoju osnovnu funkciju bez podrške i pomoći nacionalnih komisija u državama članicama. U članu VII Ustava UNESCO-a definisane su svrha i uloga nacionalnih komisija koje, kao organi za vezu za sva pitanja saradnje sa Organizacijom i savetodavna tela vlada, treba da rade na razvijanju odnosa svojih zemalja sa UNESCO-om u cilju uspostavljanja i unapređenja svih oblika međunarodne saradnje u oblasti obrazovanja, nauke, kulture i informacija. Smisao formiranja nacionalnih komisija, koje sačinjavaju predstavnici državnih organa i institucija iz naučnog i kulturnog života neke zemlje, sastoji se upravo u tome da se na području delatnosti UNESCO-a u najvećoj mogućoj meri prevaziđu etatiističko-birokratski metodi međunarodne saradnje i u aktivnost Organizacije, pored državnih organa, sve više uključuju neposredni stvaraoci, njihove nacionalne i međunarodne institucije i udruženja. Najveći značaj nacionalnih komisija, koje postoje i deluju u 122 države članice, leži u njihovoj sposobnosti da, osim kod vlada i odgovarajućih državnih organa, pokreću, kanališu i pretvaraju u akciju brojne inicijative u saradnji sa raznim profesionalnim grupacijama, specijalizovanim ustanovama, univerzitetima, nevladinim organizacijama i sl.

Da bi se u pravom smislu mogla sprovesti najavljená politika decentralizacije, biće potrebno da se UNESCO i države članice više nego do sada oslanjaju na nacionalne komisije, na njihovo iskustvo i inicijativni duh. Sve veće mogućnosti koje im se otvaraju u novoj situaciji, stavile su nacionalne komisije u jedan novi položaj koji ukazuje na potrebu da se njihova uloga bolje prilagodi savremenim potrebama i zahtevima. Paralelno sa razvojem programa UNESCO-a, po svojoj veličini i složenosti, razvijala se i uloga nacionalnih komisija. Ona se vremenom sa uloge organa za vezu i savetodavnog tela proširila i na informativnu i izvršnu aktivnost nacionalnih komisija. To je dovelo do sve većeg uverenja u velkom broju nacionalnih komisija širom sveta, o potrebi izmene odnosno dopune člana VII Ustava UNESCO-a u smislu preciznijeg definisanja uloge nacionalnih komisija u svetlu tekuće prakse i budućih zahteva. Glavni cilj dopune člana VII bio bi u tome da se nacionalnim komisijama obezbedi jača moralna i finansijska podrška vlada i obrazovnih, naučnih, i kulturnih krugova u državama članicama. Žalosna je istina da u velikom broju zemalja, usled nedostatka kadrova i finansijskih sredstava, sekretarijati nacionalnih komisija vrlo često nisu u stanju da se efikasno bore sa operativnim problemima i sve većim potrebama.

Potreba sve većeg učešća država članica i nacionalnih komisija u pripremi, sprovođenju i evaluaciji UNESCO-ovog programa zavisiće u velikoj meri od specifičnih uslova i različitih preokupacija i prioriteta u svakoj zemlji. Nisu se sve nacionalne komisije razvijale na isti način, niti su sve one podjednako sposobne da preduzimaju povećane odgovornosti koje proizlaze iz nove politike. Decentralizacija će ipak nametnuti određene modifikacije i izmene opšteg karaktera koje će biti manje-više primenjive u svim državama članicama.

Ova pitanja opširno su razmatrana na ograničenom sastanku iskusnih članova sekretarijata nacionalnih komisija nekih država članica, koji je održan u Ljubljani između 21. i 26. juna 1971. godine, u organizaciji Jugoslovenske komisije za saradnju sa UNESCO-om i generalnog direktora UNESCO-a, a u skladu sa posebnom rezolucijom XVI generalne konferencije o tom pitanju.

Izveštaj sa sastanka sadrži jedan broj specifičnih, moglo bi se reći prilično radikalnih, sugestija i preporuka o tome kako da se u praktičnom sprovođenju programa i odluka postigne efikasnije komuniciranje i saradnja između Sekretarijata UNESCO-a i nacionalnih komisija. Rezultati

Ljubljanskog sastanka pažljivo su razmotreni i jednoglasno prihvaćeni na regionalnim konferencijama nacionalnih komisija Zapadne hemisfere (Otava, avgusta 1971), Azije (Tokio, marta 1972), i Evrope (Bukurešt, maja 1972).

Na ovim konferencijama, kao i na 88 zasedanju Izvršnog saveta UNESCO-a, novembra 1971, istaknuta je neophodnost efikasnijeg i kontinuiranog dijaloga između nacionalnih komisija i Sekretarijata UNESCO-a. U sadašnjoj fazi, ovaj dijalog treba da obuhvati uzajamnu razmenu informacija i konsultacije o problemima, kao što su oni koji se odnose na misije UNESCO-ovih eksperata i članova Sekretarijata, učešće nacionalnih komisija i eksperata na međunarodnim sastancima, zatim na uključivanje nacionalnih komisija u projekte UNDP-a, redovno informisanje komisija o aktivnostima UNESCO-a i odgovarajućih tela i agencija UN, itd.

Međutim, ako se od država članica i njihovih nacionalnih komisija ubuduće očekuje dinamičnije učešće u formiranju politike UNESCO-a i povezivanju njegovih programa sa problemima i naporima obrazovnih, naučnih i kulturnih zajednica u državama članicama, onda je potrebno da se ovaj dijalog značajno proširi i produbi u radu na izradi, sprovođenju i proceni programa UNESCO-a. To će zahtevati jedan novi odnos u kome bi nacionalne komisije u daleko većoj mери nego do sada učestvovalе u aktivnostima od posebnog interesa za njih, dok bi se radne obaveze Sekretarijata umanjile većim korišćenjem najboljih stručnjaka i najviših iskustava država članica za izradu i realizaciju programa. Nacionalne komisije bi, prema tome, bile obavezne da mobilišu široki krug visokokvalifikovanih stručnjaka koji bi pružali visokospecijalizovanu pomoć Organizaciji u radu na kratkoročnom i srednjoročnom programiranju, u izradi kriterijuma za evaluaciju (kako bi se Organizacija mogla skoncentrisati na projekte od stvarnog interesa za države članice, a istovremeno eliminisati projekti od manjeg značaja), u izradi mera za racionalno korišćenje kadrova i finansijskih sredstava UNESCO-a, itd. Za obavljanje ovako obimnog posla potreban je Sekretarijat sastavljen od najkompetentnijih kadrova, koji bi se birali na rotacionoj osnovi i koji bi uživali slobodu istraživanja i samostalnog izražavanja svojih ideja i mišljenja (što sada nije slučaj usled nedovoljno razvijenih demokratskih odnosa unutar same Organizacije).

Ulogu nacionalnih komisija u formulisanju i sprovođenju programa treba takođe pojačati putem njihovog tešnjeg povezivanja sa regionalnim aktivnostima UNESCO-a. Još uvek nedostaju

koordinacija, međusobno informisanje i aktivnija saradnja između UNESCO-a, država članica i nacionalnih komisija u praćenju i realizaciji zaključaka i preporuka međunarodnih i regionalnih vladinih konferencija (samo u toku 1971. i 1972. UNESCO je organizovao 214 takvih skupova), koje predstavljaju jednu od osnova za izradu kratkoročnih i srednjoročnih programa Organizacije, a koje su nacionalne komisije posebno pozvane da preko svojih brojnih kanala sprovede u život. Takođe je potrebno u svetlu novih mera za decentralizaciju razmotriti ciljeve, programe i delatnost 59 regionalnih nastavnih i naučnih centara i ustanova koje je osnovao i u čije je održavanje u toku poslednje 22 godine UNESCO uložio 27,000.000 dolara. Na ranijim generalnim konferencijama usvojena je politika da se pomoć UNESCO-a ovakvim institucijama ograniči na najviše deset godina, a da u međuvremenu države članice pojedinih regiona postepeno preuzimaju odgovornost za njihov dalji rad i finansiranje. Međutim, ovi centri su doživeli različite sudbine; u nekim regionima oni se nalaze pred ozbiljnim teškoćama finansijske i druge prirode, njihovi programi ne odgovaraju u dovoljnoj meri stvarnim potrebama tekućeg razvoja, a veze sa nacionalnim komisijama i kompetentnim državnim ustanovama su ili nikakve ili minimalne. (U Evropi postoje četiri ovakva centra. Međutim, jedan od najznačajnijih, Evropski centar za dokumentaciju i istraživanja u društvenim naukama u Beču, nalazi se u krizi upravo zbog nedostatka moralne i materijalne podrške država članica, iako je njegova uloga do sada ocenjivana kao dragocena, naročito u podsticanju saradnje i slobodne razmene iskustava između naučnika istočno i zapadnoevropskih zemalja).

Veliki multidisciplinarni programi, kao što su »Čovek i biosfera«, Svetski sistem naučnih informacija, Međunarodna hidrološka dekada, Međunarodni program geološke korelacije i drugi, takođe pružaju vrlo značajne mogućnosti za razvijanje regionalne i multilateralne naučne saradnje država članica. Do koje mere i na koji način će naučnici, specijalisti i njihova stručna udruženja i ustanove da se uključe u ove programe, zavisiće, i u ovom slučaju, u najvećoj meri od sposobnosti nacionalnih komisija da animiraju za akciju nadležne vladine ustanove i pripadnike naučnih zajednica u svojim zemljama. Glavna svrha ovakve saradnje jeste u tome da se u državama članicama ustanove nacionalni ciljevi i programi koji bi se povezivali i usklađivali sa velikim međunarodnim naučnim programima UNESCO-a i drugih međunarodnih organizacija.

Nova orijentacija ka povećanom učešću država članica u radu UNESCO-a takođe će imati značajne posledice na dalji razvoj bilateralne, sub-regionalne, regionalne i multilateralne saradnje država članica i njihovih nacionalnih komisija. Zahvaljujući pozitivnim kretanjima u Evropi poslednjih godina na primer, postoje veoma povoljni uslovi za razvijanje najraznovrsnijih oblika saradnje na području delatnosti UNESCO-a, a posebno na ostvarivanju njegovih glavnih ciljeva — borbe za mir i međunarodno razumevanje i ostvarivanje ciljeva Druge dekade razvoja. Već nekoliko godina odvijaju se uspešni subregionalni kontakti i saradnja nacionalnih komisija balkanskih, skandinavskih, mediteranskih, centralno i istočno-evropskih zemalja, kao i zemalja Beneluksa. Ovi kontakti obuhvataju različite programe međunarodne saradnje, kao što su — Evropska konferencija rektora u Bukureštu, 1970, Prvi evropski sastanak pridruženih škola i klubova UNESCO-a u Trogenu, Švajcarska, 1971, saradnja na poboljšanju udžbenika istorije i geografije (Jugoslavija, balkanske i susedne zemlje, Francuska — SR Nemačka — Poljska, i druge) interregionalna konferencija o dugoročnom programu »Čovek i biosfera« u Minhenu, 1971, IV i V konferencija balkanskih nacionalnih komisija u Herceg-Novom, 1970, i Atini, 1972; Prvi sastanak generalnih sekretara evropskih nacionalnih komisija u Brislu, 1971... U programima saradnje evropskih nacionalnih komisija posebno mesto zauzimaju akcije za pomoć zemljama u razvoju — mobilizacija javnog mnjenja u korist razvoja i pomoći razvoju, održavanje kurseva za eksperte zemalja u razvoju, programi obuke za članove sekretarijata nacionalnih komisija iz zemalja u razvoju i drugi oblici saradnje.

Prema Projektu programa i budžeta UNESCO-a za 1973—1974. godinu, jedno od glavnih sredstava za prenošenje veće odgovornosti na nacionalne komisije biće sklapanje ugovora o realizaciji projekata koji spadaju u domen interesovanja i mogućnosti komisija. Krajnju odgovornost za kvalitet i međunarodni karakter akcija i dalje će snositi UNESCO. Predviđa se takođe sklapanje ugovora sa nekim od 277 međunarodnih nevladinih organizacija sa kojima UNESCO, u manjoj ili većoj meri održava saradnju. U pogledu značajne uloge koju u širenju ideja UNESCO-a igraju međunarodne nevladine organizacije, ovaj način rada doprineće razvijanju kontakata sa nacionalnim komisijama i srodnim nacionalnim organizacijama u državama članicama.

Nacionalne komisije i međunarodne nevladine organizacije moći će da zaključuju ugovore za sledeće vrste projekata u različitim sektorima UNESCO-ovog programa: studije, monografije,

istraživačke projekte koji treba da zadovolje potrebe jedne ili više država članica; simpozijume, seminare i druge sastanke stručnjaka, kao i za širenje informacija o rezultatima tih skupova; pripremu raznih informativnih materijala za opštu javnost. U pogledu načina na koji će nacionalne komisije sprovođiti navedene projekte, postoji niz mogućnosti — mogu se organizovati pojedinačno ili u saradnji sa jednom ili više specijalizovanih ustanova, grupom radnika — istraživača, nevladinim organizacijama ili nacionalnim komisijama drugih država članica. Iako će naredni dvogodišnji period predstavljati eksperimentalnu fazu, može se očekivati da će ovaj oblik učešća nacionalnih komisija u sprovođenju programa ukazati na novo bogatstvo ideja i mogućnosti za dalju akciju.

Neko je jednom prilikom rekao da »dok sve organizacije rastu aritmetički dotle se njihova dokumentacija povećava geometrijski«. Izgleda da sve organizacije u porodici Ujedinjenih nacija bez izuzetka, u manjoj ili većoj meri, boluju od iste bolesti: dokumenta i izveštaji proizvode se u ogromnim količinama da bi na kraju dospeli do vrlo ograničenog kruga čitalaca, dok je mnoštvo rezolucija predodređeno za arhivu već prilikom njihovog samog donošenja na sednicama.

Srećom, u Organizaciji ujedinjenih nacija sve se više ukazuje na potrebu za poboljšanjem sistema i obezbeđenjem efikasnijeg sprovođenja odluka i programa. Metodi i sredstva akcije će u svakom slučaju zavisiti od specifičnog karaktera i aktivnosti svake organizacije.

Zahvaljujući postojanju nacionalnih komisija, kao glavnim kanalima za šire informisanje i sprovođenje programa, u saradnji sa širokim slojevima profesionalnih grupacija na univerzitetima, u specijalizovanim ustanovama i organizacijama, kao i vladinim organima koji se bave pitanjima obrazovanja, nauke i kulture, UNESCO je, za razliku od drugih organizacija u porodici UN, u mogućnosti da se njegova poruka čuje i nadaleko i naširoko, a da istovremeno osluškuje najnovija kretanja i potrebe država članica, na kojima treba da gradi svoj program aktivnosti.

Budućnost će pokazati koliko će dalekosežne i koliko duboke posledice predstojeće promene imati na Organizaciju. Ciljevi koje zastupa i sredstva sa kojima raspolaže za njihovo sprovođenje u život, pružaju nadu da će UNESCO biti u stanju da u svoju korist reši predstojeću bitku, pod uslovom da svi partneri u tom velikom poduhvatu poseduju podjednaku volju i rešenost.

Početak značajnog procesa debirokratizacije UNESCO-a i neposrednijeg uticaja država članica na formiranje njegove politike, pozdravljen je od strane Jugoslavije kao značajan korak u daljoj demokratizaciji međunarodnih odnosa u okviru ove specijalizovane agencije. Nova orijentacija u radu Organizacije u potpunosti odgovara jugoslovenskoj koncepciji o međunarodnoj saradnji, ulozi i položaju neposrednih stvaralaca u nacionalnim i međunarodnim okvirima.

Time se još više povećava politička i stručna odgovornost Jugoslovenske komisije za saradnju sa UNESCO-om, kao i potreba da po svojoj budućoj strukturi i sastavu bude sposobna i spremna za preuzimanje novih zadataka. Polazeći od činjenice da za snažniju afirmaciju Jugoslavije u UNESCO-u. nije više dovoljna samo politička aktivnost, nego pre svega dugoročni rad na stručnom polju, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESCO-om nastojala je da u tu saradnju pored vladinih tela, uključi što širi krug predstavnika naučnog i kulturnog života republika i pokrajina. Može se očekivati da će, postizanjem međurepubličkog dogovora o njenoj organizaciji i delovanju u novim uslovima, Jugoslovenska komisija za saradnju sa UNESCO-om biti u mogućnosti da znatno proširi svoju aktivnost u zemlji i u inostranstvu. Mora se napomenuti, međutim, da je za uspešan rad Komisije potrebno obezbediti sledeće: pre svega, interes, podršku i povezanu i koordiniranu aktivnost svih organa, organizacija i ustanova u zemlji u čiji domen spadaju pitanja koje obuhvata saradnja sa UNESCO-om. Drugo, još uvek stoje otvorena neka suštinska pitanja međunarodne saradnje Jugoslavije u oblasti obrazovanja, nauke i kulture od kojih u krajnjoj liniji zavisi i uspešan rad Jugoslovenske komisije za saradnju sa UNESCO-om.

MIRO GLAVURTIĆ

DUŠAN VEJNOVIĆ

MEĐUNARODNA KULTURNA POLITIKA JUGOSLAVIJE

Izgradnjom jugoslavenskog *samoupravnog socijalističkog sistema* postepeno se sve menja — osnovni društveni faktor prestaje da bude država, a sve više to postaje udruženi rad, čovjek i njegovi interesi. U oblasti kulture ovo je praktično značilo da su umjetnici, umjetničke i kulturne organizacije i institucije postali odlučujući faktori u cjelokupnom procesu *intelektualne proizvodnje*, pa razumije se, i u oblasti kulturnih odnosa s inostranstvom. Sada su zapravo sve organizacije i institucije postale, na osnovu Ustava, potpuno samostalni društveni činioci, koji bez miješanja sa strane odlučuju o svim pitanjima svoje egzistencije i djelatnosti. Umjetnici i sve kulturne i naučne organizacije i institucije postali su samostalni kreatori ukupne politike, od repertoara do dohotka i plata. Njima zato niotkoga ne treba odobrenje. Čak nisu obavezni ni da obavjeste bilo koga: kada, kako i sa kime će uspostaviti međunarodne kulturne ili naučne odnose. To je sada njihova puna kompetencija i odgovornost, dio njihove redovne djelatnosti. U istom su položaju i sve teritorijalne jedinice od osnovne — komune, preko republika, do Federacije.

Samostalnost neposrednih nosilaca kulturne, prosvjetne i naučne saradnje značila je punu decentralizaciju kulturnih odnosa Jugoslavije sa inostranstvom. Ali, od samog početka ovo je nosilo sobom i opasnost od atomizacije kulturne razmjene s inostranstvom. Postavljalo se praktično pitanje kako obezbjediti zajedničku, koordiniranu politiku odnosa s inostranstvom u sistemu potpune samostalnosti svih kulturnih faktora, te i njihovog prava da stupaju u me-

---

međunarodne kontakte i razvijaju saradnju onako kako to njima odgovara. Rješenje je nađeno saglasno samoupravnim principima: ovo usklađivanje ostvaruje se preko plana, tj. preko zajedničke dugoročne politike Jugoslavije u oblasti međunarodne kulturne i naučne saradnje. Sve organizacije i institucije u oblasti kulture i nauke, kao i sve teritorijalne zajednice u Jugoslaviji, imaju svoje sopstvene dugoročne planove međunarodne saradnje i razmjene. One te planove donose samostalno, na osnovu sopstvenih potreba i u skladu sa svojim materijalnim i kreativnim mogućnostima. Na osnovu takvih planova samostalnih nosilaca kulturne razmjene s inostranstvom, republike i pokrajine izrađuju svoje okvirne programe kulturne saradnje sa inostranstvom, iz kojih se zatim formira jugoslavenski program.

Kulturna politika Jugoslavije treba, i mora da se oslanja na potrebe i mogućnosti neposrednih nosilaca i potrebe nacionalnih kultura naroda i narodnosti Jugoslavije, ali je ona istovremeno i izraz potreba međunarodne kulturne i naučne afirmacije Jugoslavije u cjelini. Oslanjajući se na poznate principe spoljne politike Jugoslavije — ravnopravnu međunarodnu saradnju sa svima koji to žele, nemješanje u unutrašnje poslove drugih i nesvrstanost, — kulturna politika Jugoslavije prema inostranstvu usmjerena je na to da obezbijedi prisustvo kulture i umjetnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije u svijetu i da istovremeno omogućiti da najbolja dostignuća drugih kultura budu pristupačna narodima Jugoslavije.

Realiziranjem ovih dvaju ciljeva, u praksi se i dolazi do tzv. opštejugoslavenskog interesa u oblasti međunarodne kulturne politike. Očevidno je da taj interes ne može biti i nije nešto apstraktno, nego je tijesno vezan za sasvim konkretne potrebe prisustva Jugoslavije na određenim međunarodnim kulturnim manifestacijama ili za potrebe afirmacije pojedine nacionalne kulture ili kulture narodnosti.

Jugoslavija je mnogonacionalna zemlja; u njoj postoji više nacionalnih kultura. Mnogi misle da to komplikuje situaciju u Jugoslaviji, da je to skoro nesreća Jugoslavije. Jugoslaveni su, naprotiv, uvjereni da je to izraz bogatstva, raznovrsnosti i širine savremene jugoslavenske kulture. Jugoslavenska kultura je u stvari sastavljena od kultura pojedinih nacija i narodnosti, i samo kao takva ona i postoji. Drugim riječima, ne postoji apstraktna jugoslavenska kultura, nego kultura naroda i narodnosti koji su vjekovima živjeli na tlu Jugoslavije.

S druge strane, svaka međunarodna kulturna manifestacija, bilo koje jugoslavenske nacije ili narodnosti, neizbježno poprima opštejugoslavenski karakter i značaj. To nije samo stvar zabune ili pomanjkanja konkretnog znanja kod stranaca o tome koje nacije i narodnosti žive u Jugoslaviji, nego je to pre svega zbog toga što se kulturno stvaralaštvo svake nacije i narodnosti odvija u određenom jugoslavenskom kulturnom ambijentu i neizbježno nosi pečat jugoslavenske društvene i kulturne atmosfere. Upravo zbog ove nerazdvojne povezanosti nacionalnog i opštejugoslavenskog, bilo je neophodno zauzeti i određene stavove o ulozi nacionalnih kultura u kreiranju opštejugoslavenske međunarodne kulturne politike. I tu se došlo do jasnog stava: sve nacije i narodnosti u Jugoslaviji, kao punopravni subjekti jugoslavenske zajednice, imaju interes i pravo da brinu o međunarodnoj afirmaciji sopstvene kulture. Kako, kada i sa čime će se pojedine jugoslavenske nacionalne kulture predstaviti u svijetu, potpuno je u njihovim rukama. Uloga federacije i federalnih organa svodi se na to da ostvare uslove i jednake mogućnosti za ovu međunarodnu afirmaciju.

Praktična kulturna politika Jugoslavije ovdje se neizbježno srela s činjenicom različitog stepena razvoja pojedinih nacionalnih kultura, različitim materijalnim i kreativnim fondom, različitim stepenom međunarodne afirmacije i različitim organizacionim sposobnostima i iskustvom u procesu međunarodne kulturne afirmacije.

Razumije se, postoji čitav niz međunarodnih kulturnih manifestacija na kojima Jugoslavija učestvuje. Ko će i sa čime učestvovati na ovim manifestacijama, na koje je pozvana Jugoslavija, stvar je međusobnog dogovaranja. Sistem i organizacija za ovo dogovaranje postoje. Oni su izgrađeni i pokazali su punu efikasnost i vrijednost daleko prije nego su to formulisali ustavni amandmani iz 1961. godine. Na ovom području, ustavni amandmani su zapravo samo sankcionisali ono što je u životu već postojalo.

Najzad, sve ove polazne principe trebalo je konkretizovati i u materijalnoj komponenti međunarodne kulturne politike. Drugim riječima, jedno od najvažnijih pitanja ovako deatizovane i decentralizovane međunarodne kulturne politike bilo je: kako finansirati ovu aktivnost?

I ovdje je iskristalisan stav: svi subjekti iz ove sfere sami finansiraju svoju aktivnost. Oni za to ne dobijaju nikakva posebna namenska sredstva, nego iz redovnih sredstava koja imaju, odvajaju dio koji će utrošiti za ovu djelat-

nost. Da ne bi došlo do zabune pod raznim obrazloženjima o *višim državnim interesima* ovaj stav je dopunjen zaključkom da niko u jugoslavenskoj zajednici nema pravo preuzeti međunarodnu obavezu koja bi finansijski opterećivala nekoga drugoga.

Nema, dakle, ni centralizovane politike niti centralnog finansiranja kulturne saradnje s inostranstvom. Međutim, za niz akcija — i to je upravo pravilo — postoji zajednički interes više subjekata. Oni to zajednički finansiraju, proporcionalno svojoj zastupljenosti u određenoj akciji. Najbolji primjer za ovo bila je velika likovna manifestacija Jugoslavije u Francuskoj, u prvoj polovini 1971. godine, pod nazivom „Umjetnost na tlu Jugoslavije od predistorije do danas“. Za ovu, do sada najveću kulturnu manifestaciju Jugoslavije u inostranstvu, postojao je, prirodno, interes svih oblasti umjetnosti i svih nacija i narodnosti, regija i republika. One su učestvovala u koncipiranju ove manifestacije, a i u njenom finansiranju, proporcionalno svojoj zastupljenosti.

Ovo opredjeljivanje sopstvenog interesa je inače složen i interesantan proces. Tako se npr. pokazalo da, premda neposredni nosioci kulturne saradnje — muzeji, galerije, univerziteti, kulturne organizacije, institucije itd. — pokazuju veliko interesovanje za upoznavanje kultura i umjetnosti novih nacija u Africi i Aziji, oni se u praksi opredeljuju za razvijanje kontakata sa evropskim i susjednim zemljama. Tradicionalne veze, zatim udaljenost, a sa time skopčani i veliki troškovi za bilo koju kulturnu akciju u nerazvijenim zemljama, imaju pri tome sasvim određeni efekat. S druge strane, Jugoslavija kao nesvrstana zemlja ima i te kakav interes da njena kultura, nauka, tehnika, budu prisutne u novooslobođenim zemljama. Konačno, nesvrstane zemlje su prirodni saveznici Jugoslavije, povezani sa njom sličnim istorijskim iskustvom u borbi za slobodu i nesmetani razvoj i borbom za nezavisnost i ravnopravnu međunarodnu saradnju. Isto tako, na osnovu vlastitog iskustva u Jugoslaviji se veoma dobro zna sa kakvim se teškoćama susreću novooslobođene zemlje u procesu međunarodne kulturne afirmacije. Sve je to upućivalo na određen stav Jugoslavije da maksimalno razvija prosvjetnu, kulturnu i tehničku saradnju upravo sa nerazvijenim, nesvrstanim zemljama. Zbog toga je federacija dala i daje finansijska sredstva za ovu saradnju (razumije se, mobilizujući sredstva svih onih konkretnih nosilaca koji imaju interes da učestvuju u njoj).

Organizaciona struktura organa koji realizuju ovakvu politiku mora biti takva da odgovara

ovako postavljenom sistemu i principima međunarodne kulturne saradnje. Pre svega, stvar je svake organizacije i društveno-političke zajednice kakvu će imati službu ili organe za međunarodnu kulturnu razmjenu. I tu nema nikakvih šablona. Istina, u svim republikama postoje republičke komisije za kulturne veze s inostranstvom, ali su organizaciona i administrativna rješenja ovih tijela ili organa veoma različita. Međutim, funkcija im je svugdje ista — na osnovu evidencije republičke komisije analiziraju uspjehe i nedostatke međunarodne saradnje i na osnovu toga usmjeravaju kulturnu aktivnost republika, ali u najglobalnijem i najopštijem smislu. Republičke komisije javljaju se i u funkciji neposrednih organizatora, bilo svojih manifestacija u inostranstvu bilo nekih inostranih manifestacija u zemlji.

Postoji i savezna organizacija za kulturne odnose s inostranstvom — donedavno Savezna komisija za kulturne veze s inostranstvom, koja se bavila međunarodnom saradnjom u oblasti prosvjete i kulture, a sada Savezni zavod za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju. Uloga ovog organa strogo je, međutim, opredeljena: Savezna komisija za kulturne veze, odnosno Savezni zavod je federalni koordinacioni organ, mjesto gdje se usklađuje i koordinira međunarodna saradnja Jugoslavije. Nikakvih drugih nadležnosti subordinativnog karaktera ova organizacija nema. Razumije se, kao federalni organ, ona u ime Jugoslavije zaključuje određene dokumente, prvenstveno dvogodišnje programe kulturne saradnje s pojedinim zemljama, i stara se o prisustvu Jugoslavije na velikim međunarodnim manifestacijama. Međutim, njena prvenstvena i posebna uloga je u tome da otvara još šire mogućnosti za neposrednu saradnju raznih organizacija i institucija u Jugoslaviji sa adekvatnim i sličnim organizacijama u svetu, da bude medijator i protagonist upravo takve neposredne saradnje u kojoj najlakše dolaze do izražaja stvarne potrebe i mogućnosti zainteresovanih.

U suštini istu ovu ulogu imaju i republičke organizacije za kulturnu saradnju s inostranstvom, — čija djelatnost treba da bude još više usmjerena na informisanje neposrednih nosilaca o mogućnostima kulturne saradnje s inostranstvom i iznalaženja boljih načina povezivanja zainteresovanih domaćih i stranih faktora. Šta, kada i kako dalje — nije, niti bi trebalo da bude preokupacija ni republičkih ni federalnih organa za kulturnu razmjenu s inostranstvom. To je posao neposrednih nosilaca kulturne razmjene.

Šta smo htjeli postići i šta smo postigli?

Pre svega, punu slobodu dejstva u ovoj značajnoj i ujedno senzibilnoj oblasti rada. Nikakav federalni ni republički centar ma kako *pametno*, ne može zamijeniti stvaralaštvo i inicijativu slobodnih ljudi u stotinama organizacija i institucija širom Jugoslavije. Zato se, već od samog uvođenja ove nove politike nastojalo da se razbije učmalost koja je već bila postala navika — da umjetnici, kulturni i naučni radnici očekuju da netko drugi, praktično država, brine o njihovoj međunarodnoj afirmaciji. Poslije izvjesnog nesnalaženja, sve je krenulo.

Na osnovu sopstvenog, i dugogodišnjeg iskustva, mislim da mogu reći da je ovaj cilj ispunjen. Jugoslavenski stvaraoci, umjetnici, kulturni i naučni radnici, studenti i postdiplomci, prisutni su na bezbrojnim međunarodnim manifestacijama i skupovima, priredbama, izložbama i seminarima, a da bukvalno niko u Jugoslaviji, osim u izuzetnim slučajevima, ne zna kako i kojim putem su se tamo našli. Ovaj mnogostruki saobraćaj nitko niti ne pokušava da *kontrolira*. Ako bi netko to i htio, ne bi to bilo moguće ukoliko prethodno ne bi bila *ukinuta* samoupravna organizacija jugoslavenskog društva.

Drugo, htjeli smo i želimo da Jugoslavija ima kontinuiranu dugoročnu kulturnu politiku sa svim regionima sveta i sa svim zemljama s kojima i inače razvija ove ili one forme saradnje. Mogu reći da je ovo samo djelomično postignuto. Istina, sa nizom zemalja Jugoslavija zaključuje dvogodišnje programe kulturne saradnje, kojima se formuliše globalna politika i predviđaju najvažnije akcije — posebno one za koje je potrebna duža priprema i znatnija materijalna sredstva. Međutim, još uvijek ima ne mali broj zemalja, pa i čitavih područja gdje su kultura, nauka i umjetnost Jugoslavije praktično nepoznati. Na ovome je potrebno još mnogo raditi.

Postavlja se i pitanje kako planirati kulturnu razmjenu s inostranstvom. Iskustvo pokazuje da su i dvogodišnji programi prekratki i da bi ovakvo najglobalnije planiranje možda trebalo primijeniti na znatno duži rok. Planiranje kulturne saradnje postaje inače gotovo opšta praksa u svetu. Pristupaju mu i one zemlje koje su godinama razvijale tezu da je ono nepotrebno ukoliko postoji otvorenost društava i slobodna međusobna cirkulacija kultura. Istina, ova teorija bila je u izvjesnom smislu reakcija na sistem planiranja gdje je ono u funkciji isključivog medija međunarodne kulturne razmjene dotične zemlje sa svetom, odnosno gdje se u tu zemlju može kulturno „zaviriti” samo i isključivo na osnovu međudržavnog ugovora. No, istovremeno treba odmah reći da je i ova

nadaleko razvikana demokratičnost i sloboda kulturne razmjene kod nekih — od ovih protivnika slobodne cirkulacije i kritičara zatvorenosti drugih, samo loše prikriveni sistem „evidencije” i tzv. državnog usmjeravanja. Odbacujući, dakle, i napade i odbranu takvog planiranja kulturne saradnje, ono, shvaćeno kao demokratski dogovor neposredno zainteresovanih nosilaca, ima znatne prednosti jer omogućava da se velike kulturne akcije i manifestacije pravodobno pripreme i kvalitetno izvedu i da se izbjegnu redovne „finansijske muke” koje neizbježno prate ovakve akcije, a koje su, izgleda, trajno obeležje međunarodne kulturne razmjene uopšte. (U toj tački socijalizam i kapitalizam se, izgleda, uopšte ne razlikuju, izuzev u slučajevima gdje je kulturna razmjena sa inostranstvom u direktnoj funkciji tekućih potreba spoljne politike.)

Bitno je, dakle, da pored ovakvog planiranja postoji slobodni kulturni saobraćaj i mogućnost da u svako doba neposredni nosioci, ili još preciznije, svatko ko to želi može, ako ima potrebu i mogućnost, da ostvari međunarodni kontakt. U tom slučaju postojanje ovakvih globalnih planova ni na koji način ne krnji slobodu umjetničke i kulturne razmjene.

Treće, htjeli smo i želimo biti dobro informisani o tome što se stvarno događa u svjetskoj kulturi i šta naše kulturne organizacije, institucije i stvaraoci imaju i planiraju da bi se uključili u procese svjetske kulturne integracije. Ovo je neophodno, pre svega zato da bi društvo kao cjelina, imalo uvid u to što se stvarno zbiva i na osnovu toga planiralo sopstvenu djelatnost. U sistemu u kojem „leva” ruka ne zna šta radi „desna” događaju se razne anomalije. A osim toga, takva kulturna razmjena je i veoma skupa.

Mi, međutim, kao društvo, ovo još ni izdaleka nismo ostvarili. Razumije se, ovdje uvijek pretila opasnost od administriranja u kulturi, a ovo opet tendira ka birokratizmu (iako administriranje nije uzrok nego samo posledica i vanjska manifestacija birokratizma). No, imaju krivo oni koji smatraju da samoupravnom društvu, kakvo je jugoslavensko, ne treba nikakva evidencija. Bez dobre evidencije nema nikakve analize, a bez analize nema dobrog predviđanja ni planiranja. U praksi, Jugoslavija je imala niz promašaja u svojoj međunarodnoj kulturnoj razmjeni upravo zbog nepostojanja dobrih i pravih obavještenja, analiza ili evidencije o tome šta se zapravo u svjetskoj kulturi događa, sa čime i kada je Jugoslavija učestvovala na pojedinim manifestacijama i šta drugi imaju ili pripremaju za svjetsku međunarodnu kulturnu razmjenu. Ova vrst „kulturne špijunaže” bila

bi poželjna i plodotvorna, jer utakmica u humanizmu može biti samo plemenito delo.

Četvrto, htjeli smo i želimo da u svijetu budemo reprezentirani sa zaista najkvalitetnijim i najboljim dostignućima naše kulture i nauke, kao i da k nama dolazi sve ono što drugi narodi i kulture imaju kao najbolje i najkvalitetnije. Mislím da smo od ovog cilja zaista prilično udaljeni. Istina, u posleratnom jugoslavenskom razvitku mnogo je stvoreno i mnoga dobra dostignuća naših kulturnih i naučnih radnika svijet je video kod nas i na međunarodnim kulturnim i naučnim skupovima. Posebno mjesto ovdje imaju one kulturne manifestacije koje su pokazale da Jugoslavija nije samo srednje razvijena balkanska zemlja nego i područje na kojem su stvorena značajna kulturna i naučna dostignuća, područje gdje su se ukrštale i oplemenjivale mnoge kulture. Pomenimo samo poznatu izložbu kopija fresaka — koja je pedesetih godina u Parizu mnogima otkrila bogatstvo stare kulture na jugoslavenskom tlu, ili dvadeset godina kasnije, opet u Parizu, monumentalnu izložbu „Umjetnost na tlu Jugoslavije od predistorije do danas“ — koja je čak i naučnom svijetu ponovo otkrila Jugoslaviju. Moglo bi se pomenuti i niz drugih veoma značajnih manifestacija, koje su u svakom periodu jugoslavenske savremene istorije govorile rečitije od bilo čega o duhu, istoriji i stvaralaštvu jugoslavenskih naroda. No isto tako, treba reći da smo „otpremili“ u inostranstvo mnogo šunda i bofl robe.

Ovdje se srećemo sa problemom valorizacije kulturnih vrijednosti, koji je i inače veoma komplikovan, a posebno u međunarodnoj kulturnoj razmjeni. I posebno — u jednoj mnogonacionalnoj zemlji kao što je Jugoslavija, u kojoj postoji različit stepen razvoja nacionalnih kultura i pojedinih oblasti kulture i umjetnosti.

Kada je riječ o prezentaciji stranih kulturnih manifestacija u Jugoslaviji, onda bi se moglo najkraće reći: Jugoslavija je zemlja u koju zaista stižu veoma kvalitetna djela svjetske kulture i umjetnosti (na žalost u mnogo manjem broju nego bismo to željeli), ali i zemlja na čijem se kulturnom tržištu može kupiti gotovo svaki bofl iz svjetske kulturne produkcije. Shvaćeno optimistički, i to je svojevrsna potvrda otvorenosti jugoslavenskog društva, društva bez cenzure, društva otvorenih granica i ukinutih viza.

Peto, htjeli smo i želimo da nam kulturne akcije u inostranstvu *ne vise u zraku*, nego da budu sastavni dio kontinuiranog prisustva Ju-

goslavije i njenog ekonomskog političkog dejstva. Ovdje mislimo na potrebu koordinacije i sinhronizacije političkih, ekonomskih i kulturnih akcija u pojedinim zemljama i regionima. Do sada se u tom pravcu veoma malo i radilo i postiglo. Naime, iskustvo — i naše i drugih naroda — uči nas da odvajati ekonomske manifestacije ili djelatnosti od kulturnih nije uputno. Tako na primjer najčešći je slučaj da razne privredne izložbe u inostranstvu, koje posjećuju stotine hiljada građana, nisu praćene ni najmanjim kulturnim programom. Ili na primjer, u nekim zemljama Jugoslavija izvodi tako velike privredne radove u kojima učestvuju i po nekoliko stotina, pa i hiljada radnika, inženjera i tehničara, koji mjesecima, a nekad i godinama žive u tim zemljama. Ovi kolektivi mogu postati inicijatori i nosioci raznih kulturnih akcija i manifestacija, koje bi samo mogle doprinijeti boljem razumjevanju i prijateljstvu. Ovdje je do sada nedostajala i inicijativa kulturnih organizacija i svijest privrednika o mogućim prednostima ove vrste sinhronizovane djelatnosti koja može imati raznovrsne pozitivne efekte.

Period kada je Jugoslavija bila poznata pretežno po folkloru, davno je iza nas. Jugoslavenska kultura uključila se u savremene tokove svjetske kulturne integracije. Ona je otvorila vrata za stvaralački dodir kultura naših naroda s kulturama drugih naroda. Svijet je upoznao nas, — mi smo upoznali svijet. Postigli smo i lijepe rezultate. Naša literatura ima nobelovca, naš crtani film Oskara, naša likovna umjetnost je izbila gotovo u vrh likovnog stvaralaštva u svijetu, naši pozorišni i muzički umjetnici, nosioci brojnih međunarodnih priznanja, prisutni su na brojnim većim ili manjim pozornicama širom svijeta, naši naučni radnici poznati su i cijenjeni u svijetu. No, ipak, sve je to samo dobar početak. Za nove prodore, stvaralačke i geografske potrebno je mnogo kontinuiranog i strpljivog rada, dobre volje i entuzijazma. I dobro poznavanje historije i savremenih tokova raznih kultura. I dobra, efikasna i praktična organizacija. I određena materijalna sredstva.

Ono što jugoslavenska međunarodna kulturna politika u narednom periodu želi postići, jeste: još bolje upoznati historiju, kulturu, umjetnost i duh drugih naroda i omogućiti da i oni upoznaju nas, da bismo živjeli u miru, natjecali se i ponosili kulturnim dostignućima, a ne vojnim paradama.

MILJUŠ N. BRANKO 2.5.1968

BRANKO MILJUS

USMERAVANJE KA DRUGOM DRUŠTVU

I OBUKA NAMENJENA INTERKULTURNOJ AKTIVNOSTI

Tokom poslednjih godina svedoci smo izuzetnog razvoja programa kulturne razmene. Značajan broj naučnika, intelektualaca i drugih stručnjaka odlazi u posetu drugim društvima i ostaje tamo, od nekoliko meseci do nekoliko godina. Ova se pojava ne ograničava samo na nekoliko zemalja, već je rasprostranjena širom sveta. I zaista, živimo u svetu u kome nijedna zemlja ne može da opstane izolovana. A sa sve većim razvojem saobraćaja, telekomunikacione mreže i komunikacione tehnologije uopšte, može se očekivati da će upućenost jedne nacije na drugu vremenom postati još veća. Ovo će imati za posledicu dalji porast i široku rasprostranjenost programa kulturne razmene, koji će u proces kulturne interakcije uključiti sve veći broj stručnjaka iz oblasti nauke i kulture. Svrha ovoga članka je da ukratko prikaže prirodu ovakve kulturne interakcije, — da prodiskutuje neke od problema koji leže u osnovi efikasnog prilagođavanja novim kulturnim uslovima življenja i da ukaže na načine razvoja određene usmerenosti ka drugom društvu, kao i da sugeriše izvesne programe obuke namenjene postizanju međukulturne efikasnosti.

KULTURNA INTERAKCIJA

Kao prvo, neophodno je obratiti pažnju na prirodu kulturne interakcije.¹⁾ Da bismo to ilustro-

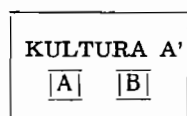
¹⁾ Ovde je „kultura“ definisana u antropološkom smislu reči. U skladu sa namenom ovoga članka, ona se koristi kao sinonim za pojmove „društvo“ i „nacija“.

vali, pretpostavićemo da dve osobe — A i B, pripadaju kulturama A' i B'.

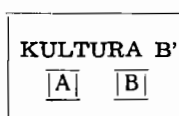

Sl. 1. Pojedinci unutar sopstvenih kultura

Kao što je prikazano na slici 1, svaki pojedinac dela unutar sopstvene kulture. Stoga i nema kulturne interakcije. Ukoliko se osoba B prebaci u kulturu A' (slika 2), ODNOSNO ako se osoba A prebaci u kulturu B' (slika 3), imamo tipičnu situaciju kulturne međurazmene. Ovakve se situacije mogu i dalje diferencirati zavisno od

Sl. 2. Kulturna interakcija

Sl. 3. Kulturna interakcija

toga da li je ovakvo preseljenje stalno ili privremeno. Ukoliko je preseljenje stalno, kao u slučaju imigracije u novu zemlju, priroda kulturne interakcije biće drukčija nego kad je takvo preseljenje samo privremeno, kao što je to slučaj, na primer, kod kulturne razmene. Suštinska razlika je uslovljena stepenom do koga stara kultura i dalje služi kao grupa referencije. U ova dva slučaja drukčiji su i kriterijumi efikasnosti. U prvom, ukoliko se iseljenik više *asimilira* u milje nove kulture, utoliko je takav proces efikasniji. U drugom slučaju, sličan proces vodi ka neefikasnom ishodu. Naime, u ovom je slučaju cilj upravo povećati međukulturnu osetljivost stvaranjem svesnosti o postojanju te nove kulture, kao i stvaranjem pozitivne procene njenih vrednosti uz očuvanje sopstvene kulture kao dominantne grupe referencije. Prilikom planiranja programa obuke i orijentacionih programa kulturne razmene od suštinske je važnosti neprestano imati na umu upravo ovu razliku.

MEĐUKULTURNA OSETLJIVOST I EFIKASNA INTERAKCIJA

Kao što smo već pomenuli u prethodnom odeljku, razvijanje međukulturne osetljivosti je od ključne važnosti za efikasnu interakciju kod realizacije programa kulturne razmene. Ne postoji samo jedan ključ koji treba da otvori vrata međukulturne osetljivosti. Ključevi koji nam pomažu da otvorimo ovakva vrata su određeni ste-

pen ljudske samosvesti, stepen svesti uopšte i poznavanje drugih.²⁾

Svaki od nas izdvaja iz svoje okoline samo mali deo onoga što nam je dostupno. Ovaj proces izdvajanja odigrava se pomoću psiholoških filtera opažanja, koji su po svojoj prirodi visoko subjektivni. U stvari, veći deo ovakvog filtriranja odigrava se na nivou nesvesnog, što znači da je pojedinac retko kada svestan da je ovakav proces izdvajanja uopšte u toku.

Jedan od rezultata ovoga procesa filtriranja jeste i stvaranje stereotipa o ljudima iz drugih kultura. Jedanput prihvaćeni, ovi se stereotipi teško menjaju. A sve to smanjuje našu sposobnost da vidimo druge onakvima kakvi oni zaista jesu.

Krajnji cilj efikasne kulturne interakcije u stvari je sticanje znanja o drugima. A preduslov ovoga je samospoznaja, — a upravo ona zahteva da najpre upoznamo sopstvene psihičke filtere i stereotipe. Ovaj proces spoznaje sopstvenih ograničenja nije nimalo lak, a često je bolan. Stoga treba pronaći metode povišenja stepena svesti pojedinca, a istovremeno umanjiti tu bolnu senzaciju koju taj proces izaziva.

Efikasna interakcija znači investiranje dela sebe u druge, pokušaj da se shvati svet drugih i ispolji poštovanje prema njihovom načinu življenja. A to pre svega znači ne insistirati poštovanje na primeni sopstvenih stavova u njihovom kulturnom kontekstu. Ipak, to znači i biti dosledan sebi i svojim pogledima. No da bi bila zaista efikasna, interakcija mora biti dvosmerna ulica, ili, u suprotnom, nije interakcija. To znači da svi pojedinci koji učestvuju u ovakvom procesu interakcije treba da svoje postupke zasnuju na visokom stepenu svesti, razumevanja i znanja.

OBUKA U CILJU EFIKASNE KULTURNE INTERAKCIJE

Pošto smo skicirali prirodu kulturne interakcije kao i procesa koji uslovljavaju njenu efikasnost, posvetićemo se sadržajnim i metodološkim aspektima stvaranja orijentacionog programa (to jest programa usmeravanja ka drugom društvu), odnosno programa obuke onih koji treba da učestvuju u programima kulturne razmene.

OBUČAVATI ILI NE OBUČAVATI

Tokom poslednjih godina javili su se mnogi programi obuke, a da se pri tom nije vodilo računa

²⁾ Za detaljniju diskusiju ove problematike videti — Clarence C. Chaffe, (1971).

o tome da li je takva obuka uopšte potrebna. Postoje ljudi koji se efikasno prilagođavaju novom društvu i bez obuke. U svojim proučavanjima problema kulturne interakcije, autor ovog članka sretao je stručnjake iz svih krajeva sveta koji su veoma efikasno saobraćali u procesu međukulturnog prilagođavanja. Međutim, ovakvi su ljudi relativno retki. Pre nekoliko godina, autor ovoga članka razgovarao je sa nekim funkcionerima različitih nacionalnosti o njihovim iskustvima u poslovanju na inostranom tržištu. Samo je nekoliko njih navelo pozitivne rezultate. Drugi su ukazali na nekoliko osnovnih problemskih oblasti, smatrajući da bi prethodna obuka mogla da bude od znatne koristi u ovakvim slučajevima. Iskustva sa savetovalištim za strane studente pri univerzitetima, zatim sa onima koji rade u organizacijama dobre volje (kao što su »Peace Corps«), sa još nekim »programima za unapređenje kulturne razmene«, kao i sa multinacionalnim korporacijama, — sva ta iskustva ukazuju na potrebu i poželjnost dobre selekcije i postojanja programa obuke.

ULOGA SELEKCIJE

Nije namena ovoga članka da raspravlja o ulozi selekcije. Međutim, neophodno je ukazati na činjenicu da je selekcija jedan od važnih činilaca efikasnosti svakog saobraćaja sa inostranstvom. U najvećem broju slučajeva selekcija je zasnovana na stručnim kvalifikacijama pojedinca. I mada je neophodna, stručna kvalifikacija ne može biti jedini dovoljan kriterijum izbora. Pri tom treba imati u vidu i pobude takvog pojedinca, kao i druge osobine njegove ličnosti. Ljudi žele da krenu u druge zemlje iz veoma različitih pobuda. Neke od njih podrazumevaju prosto želju za putovanjem, želju da se što više nauči, osećanje misije, želju za profesionalnim usavršavanjem, želju da se pomogne. Drugi niz pobuda podrazumeva želju da se pobegne od nepovoljne profesionalne sredine, da se pobegne od neprijatne porodične situacije, itd. Takođe mnogi se biraju za naimenovanja u inostranstvu samo zato što njihovi pretpostavljeni smatraju da su ovakve osobe neefikasne u sopstvenoj organizaciji. Svakako, nepotrebno je odbaciti nekoga samo zato što sumnjamo u njegove pobude za odlazak, osim kada su u pitanju oni koji žele da odu pošto smatraju da će lakše raditi u inostranstvu nego kod kuće. (Funkcije u inostranstvu su u većini slučajeva daleko teže.) Poželjno je, takođe, da ljudi koji će raditi u inostranstvu imaju spontanu unutrašnju želju da uče.

OBUKA

Pod pretpostavkom da je proces selekcije dobro organizovan, posvetićemo se sada pitanju stva-

ranja programa obuke. U ovom odeljku diskutovaćemo koje oblasti treba obuhvatiti ovakvom obukom.

OBLASTI KOJE TREBA OBUHVATITI OBUKOM

Efikasne programe obuke i orijentacione programe treba tako konstruisati da budu usmereni na suštinske sredinske razlike sa kojima će se suočiti stručnjak koji odlazi u drugu zemlju. Ovi se sredinski činioci mogu grubo kategorisati u dve široke grupe: fizički faktori i društveno-kulturni faktori. Društveno-kulturni faktori se dalje mogu klasifikovati u tri glavne podgrupe: jezik, običaji i kulturni stavovi. Problem svake grupe sredinskih činilaca ukratko ćemo izložiti, kako bismo pripremili osnovu za diskusiju o zahtevima obuke.

FIZIČKI ČINIOCI

Problem prilagođavanja različitim klimatskim uslovima dovoljno je očigledan. Pojedinaac iz hladnog klimatskog područja može se susresti sa izvesnim problemima prilikom prilagođavanja toplj, odnosno izuzetno vlažnoj klimi; i obrnuto.

Osoba koja dolazi iz relativno razvijene zemlje u onu manje razvijenu, takođe može da se suoči sa problemima nedovoljnih sanitarnih uslova, sa neodgovarajućim stambenim uslovima, itd. Orijentacioni program, prema tome, treba da uključi puno i sveobuhvatno razmatranje ovih činilaca, kao i metoda kojima se problemi nastali u vezi sa njima mogu uspešno rešiti. Poželjno je da izveštaje o uslovima koji vladaju u novoj sredini iznesu pojedinci sa neposrednim iskustvom o situaciji koja je u pitanju. Od suštinske važnosti je, takođe, da se u orijentaciona predavanja uključe i supruge stručnjaka.

JEZIK

Problem jezika je verovatno najupadljiviji u oblasti društveno-kulturnih sredinskih razlika. Bez sumnje, tečno znanje određenog jezika može mnogo da pomogne u nastojanjima da se razume druga kulturna sredina. Međutim, ukoliko je stručnjak u situaciji da se osloni isključivo na prevodioce, onda je to, svakako, ne mala prepreka.

Čak i delimično znanje jezika druge sredine može da bude od znatne pomoći. I to ne samo zato što stručnjak koji bar delimično zna jezik može da razume više od onoga što se događa u novoj sredini, već i stoga — a to je verovatno i va-

žnije — što na taj način može da pokaže svojim domaćinima da se zanima za njihovu zemlju i njih.

Konačno, i sam proces učenja jezika pruža dalji uvid u način mišljenja i strukturu kulture određene zemlje. Korišćenje pojedinih reči i način na koji se one artikuliraju proizlazi iz običaja prihvaćenih kulturnih stavova toga društva, veoma ih odražavajući.

OBIČAJI

Ovde ćemo pod običaje svesti sve one opšteprihvaćene postupke tipične za članove određene kulture. Priroda običaja i stepen u kome se oni razlikuju od običaja sopstvene kulture, široko variraju od zemlje do zemlje. Neki od ovih običaja ostaviće povoljan utisak na stručnjaka, drugi mu se mogu učiniti donekle čudnovati, dok mu neki čak mogu izgledati neprihvatljivi i odbojni.

Zadatak je stručnjaka u novoj sredini da priđe ovakvim običajima bez predrasuda. Mora izbeći iskušenje da ih proceni na osnovu svoga sopstvenog sistema referencije, koji se razlikuje od sredine do sredine. Od njega se, naravno, ne očekuje da prihvati sve običaje i da ih upražnjava kao sopstvene, ali je uputno razumeti te običaje i poštovati ih. Čovek koji je sposoban da se uživi u u gledište druge osobe, uskoro shvata da njegov sistem referencije obuhvata mnoge standarde koji drugima mogu izgledati takođe čudni.

Razumevanje običaja zemlje u koju se odlazi omogućava stručnjaku da stvori uslove saobraćanja sa tamnošnjim saradnicima u kojima će se ovi osećati opušteni, — a sve će to doprineti nesmetanoj i efikasnoj komunikaciji.

KULTURNI STAVOVI

U svakoj se kulturi dovoljno često ispoljavaju stavovi koje imaju njeni članovi, te je stoga poznavanje ovih opšteprihvaćenih stavova jedne kulture važno i za razumevanje ponašanja čitave grupe i njenih članova. Naravno, ne misli svaki član društva, niti se svaki član društva ponaša na sličan način, ali postoje izvesni pretežni stavovi koji su karakteristični za jednu kulturu. Evo jednog načina kategorizacije takvih kulturnih stavova³⁾:

³⁾ Ova je kategorizacija zasnovana na Fayer-Weather-ovom radu (1960).

1. Stavovi prema drugim ljudima;
2. Moralne norme — kodeksi vladanja;
3. Stavovi prema društvenom položaju;
4. Stavovi prema individualnom radu.

Stavovi prema drugim ljudima podrazumevaju razliku između grupno orijentisanih i individualno orijentisanih ličnosti. Na primer, u Japanu se više ceni grupno orijentisana ličnost. U drugim zemljama veći se naglasak stavlja na individualnost.

Moralne norme se znatno razlikuju. Ono što je prihvatljiv kodeks ponašanja u jednoj kulturi, može se u drugoj smatrati amoralnim. Mito se u određenim zemljama, na primer, prihvata kao uobičajena procedura poslovanja.

U mnogim društvima ljudi se više brinu o svojoj tituli nego o prinalležnostima koje imaju. Isto tako, društva se međusobno značajno razlikuju u pogledu društvenog statusa koji se pripisuje pojedinim zanimanjima.

Stav prema radu takođe značajno varira. U nekim zemljama pojedinac može pokazivati sklonost da se strogo konfrontira sa metodama rada ustaljenim za određenu profesiju. U drugim zemljama, pak, veći se naglasak stavlja na nezavisno delovanje i inicijativu.

Razumevanje kulturnih stavova je teško, ali krajnje neophodno. Ukoliko se stručnjak odluči za određen kurs delovanja i procenu ponašanja drugih na osnovu svog sopstvenog sistema referencije, nalazi se u situaciji da pogrešno protumači pojedine situacije i izabere one manje optimalne alternative.

Isto tako, nije uputno da ovakav stručnjak u potpunosti prihvati stavove nove kulture, zamenjujući njima one ranije prihvaćene. Međutim, ukoliko želi da efikasno obavi svoju misiju, on mora da se potruži da razume nove kulturne stavove i da ih uzme u obzir, zasnivajući na njima svoje odluke kad god se za to ukaže potreba.

KULTURNI ŠOK

Neposredni efekat iznenadnog suočavanja sa mnogobrojnim sredinskim promenama naziva se kulturnim šokom. Prvih nekoliko meseci u novoj sredini mogu biti teški, pošto pridošlica pokušava da se prilagodi mnogim novim načinima životnog kurikulumu. Neki nikada ne uspevaju da prevaziđu ovaj početni šok i stoga ne postižu dovoljan uspeh u svojim novim zadacima. Drugi, pak, koji su spremni da prihvate razlike, koji pokazuju želju da nauče i uživaju u novim otkrićima koje im ovakva situacija u izobilju

pruža, lako prolaze kroz ovaj početni period prilagođavanja i nastavljaju da stiču zanimljiva, nova iskustva. Jedan od ciljeva svakog programa obuke treba da bude i pomoć pojedincu u prevazilaženju ovog kulturnog šoka, — i to što je moguće bezbolnije i brže.

TEHNIKA OBUČAVANJA

Postojeće tehnike obučavanja mogu se klasifikovati u dve kategorije: »tradicionalne« i »eksperimentalne«. Tradicionalna metoda stavlja naglasak na kognitivnu komponentu učenja, pri čemu se koriste informativne tehnike, kao što su predavanja, filmovi, proučavanje pojedinih slučajeva, knjige i novinski članci. Ovde je cilj razvijanje intelektualnih i analitičkih veština. Eksperimentalni metod, s druge strane, naglašava efektivnu komponentu učenja i ima za cilj razvoj akcionih veština i prihvatljivih, određenih sekvenci ponašanja. On se koristi tehnikama simulacije, tehnikom igranja određene uloge, diskusionim grupama, T-grupama (obuka u senzitivnosti) i tehnikama samosuočavanja.

Kod eksperimentalnog metoda, učenje uzrokuje neposredan dodir sa određenim podacima tokom međusobne interakcije, uz pomoć osoblja koje upućuje kako da se analiziraju ti podaci i kako da se što bolje uspostavi proces interakcije. Stoga je akcenat kod ovoga tipa obuke više na samom procesu, a ne na sadržaju. Ova je šema veoma elastična i obukantima je dozvoljeno da je primene na krajnje individualan način. Uloga osoblja je u tome da vodi, a ne da predstavlja autoritativnu figuru.

PROGRAMI OBUKE

Većina postojećih programa obuke namenjenih kulturnoj interakciji stavlja akcenat uglavnom na kognitivne procese učenja, koji koriste tradicionalne metode, dok samo neki programi, na primer programi »Peace Corps-a«, eksperimentišu sa eksperimentalnim metodama. Autor ovog članka i sam je učestvovao u realizaciji nekoliko programa obuke namenjenih međukulturnoj razmeni, i to u Sjedinjenim Državama, na Srednjem istoku, u Latinskoj Americi i Aziji.⁴⁾ Ovakvi su programi obuhvatali strane studente, stručnjake poslate u okviru programa međunarodne kulturne razmene, funkcionere i razne rukovodioce. Imajući na umu ova iskustva, autor ovog članka veruje da je »sistematičan pristup«, u kome se prepliću kognitivno i afektivno učenje, od suštinskog značaja za razvoj programa obuke

---

⁴⁾ U cilju detaljnijeg informisanja pogledati — R. Nath (1968).

namenjenog efikasnom snalaženju u situacijama kulturne interakcije. Skica jednog ovakvog programa biće navedena i ovde.

SKICA JEDNOG PROGRAMA

Većina postojećih programa obuke namenjene situacijama kulturne međurazmene koncentriše se na informisanje obukanata o razlikama u fizičkim uslovima života, na odgovarajuću obuku u jeziku, a ponekad i na informisanje o običajima. U ovakvim programima obuke stavljen je akcenat na kognitivnu komponentu učenja, kao i na korišćenje tradicionalnih metoda. Mnogi od ovih programa uglavnom zanemaruju probleme vezane za upoznavanje sa stavovima i kulturnim normama određene sredine. Drugi, pak, programi samo donekle dodiruju ove probleme, ali ih ne stavljaju u žižu interesovanja obukanata, niti koriste metode obuke najprikladnije za rešavanje upravo problema vezanih za prihvatanje stavova nove kulture. Predloženi program ima za pretpostavku tvrdnju da su problemi vezani za prihvatanje novih stavova ne samo sami po sebi važni, već i tesno povezani sa drugim sredinskim činiocima.

Razvijanjem programa obuke na planu jezičkih činilaca i na planu razumevanja običaja i činilaca opšteprihvaćenih kulturnih stavova, postaje jasno da razne metode učenja imaju bolju primenu u jednoj nego u drugoj oblasti. Istovremeno, postaje jasno i da se ove tri oblasti prepliću. Nemoguće je govoriti o jednoj oblasti, a da se pri tom ne ukaže bar na neke vidove druge. Stoga se o programu obuke može razmišljati kao o sistemu sastavljenom iz tri međusobno povezana podsistema.

Sl. 4 Sistem sredinskih uslova

Ova tri podsistema treba pojedinačno i detaljnije proučiti, ali njihova međusobna povezanost zahteva da program bude tako strukturiran da naglasi celokupnost ovakvog sredinskog sistema. Ključ razumevanja čitavog sistema jeste podsystem kulturnih stavova opšteprihvaćenih u određenoj kulturi. Znanje jezika i poznavanje običaja mogu da budu efikasna sredstva lakšeg ra-

zumevanja stavova karakterističnih za tu kulturu. Od velike je važnosti, međutim, ne podleći verovanju da smo zato što tečno govorimo jezik i lako prihvatamo običaje, automatski u stanju i da razumemo kulturne stavove. Svaki obukant je proveo mnogo godina izgrađujući sopstveni sistem stavova. A program obuke mora da kao jedan od svojih najvažnijih ciljeva postavi stvaranje situacije koja će stimulirati samoanalizu obukantovih sopstvenih stavova i omogućiti mu referentni okvir unutar koga će proceniti kulturne stavove zemlje u koju dolazi.

JEZIČKA OBUKA

Jezik se može najlakše učiti pomoću intenzivnog programa koji obukantu nameće stalnu praksu. Dostupnost jezičke laboratorije može još više da olakša proces učenja novoga jezika.

OBIČAJI

Da bi se omogućila efikasna obuka u oblasti poznavanja običaja određene kulture, može se kombinovati nekoliko metoda obuke. Spisak knjiga koje treba pročitati, filmovi, grupe za diskusiju, kao i metoda igranja uloge — sve će to omogućiti obukantu da aktivno učestvuje u procesu učenja. Ukoliko je i učenje određenog jezika deo programa, mnogi se običaji mogu proraditi upravo u ovom domenu obuke.

Spisak knjiga koje treba pročitati omogućice obukantu da sazna više o običajima, vođen opažanjem ne samo jednog para očiju. Filmovi će omogućiti da se vidi praktična primena izvesnih običaja i da se shvate zamke njihove pogrešne primene. Razgovore o pojedinim štivima i filmovima treba da vodi pojedinac koji već ima lično iskustvo o zemlji o kojoj je reč. Pomoću tehnike igranja uloge obukant će steći iskustvo o običajima i naučiti odgovarajuće ponašanje karakteristično za određenu sredinu.

Tokom obuke o običajima, treba staviti naglasak na povezanost između stranog stručnjaka i novoga društva i kako na tu povezanost utiču običaji. Postoje izvesni običaji koje stručnjak ne bi trebalo da prihvati jer bi to moglo izgledati kao gest snishodljivog povlađivanja. Prihvatanje drugih običaja može izazvati povoljnu reakciju i tako poboljšati saobraćaj između domaćina i gosta. A ipak, prihvatanje nekih drugih običaja zavisice od samoga pojedinca i od date situacije. Suštinsko razumevanje običaja i njihove opravdanosti samo će pomoći stručnjaku u njegovom pokušaju da razume ove običaje i po-

većati njegove izgleda da stekne poštovanje stanovnika zemlje u kojoj će boraviti.

KULTURNI STAVOVI

Obimna studija jezika i običaja zemlje stvorice kod obukanta dobru predspremu da nauči i razume kulturne običaje koji se nalaze u osnovi većine stavova građana određene zemlje. Ukoliko se želi da izučavanje kulturnih stavova bude od koristi, oni se moraju izložiti tako da predstavljaju izazov trenutnim stavovima samog obukanta. Ali to ne treba da bude pokušaj izmenjivanja svih starih stavova obukanta i njihova zamena novim nizom normi, koje odgovaraju kulturi zemlje u koju on odlazi. Obukant treba, međutim, da shvati kako kulturni stavovi nisu »čudni« samo zato što se razlikuju od njegovih. Merilo uspeha jednog programa obuke jeste upravo stepen do koga je obukant shvatio ove kulturne stavove i prihvatio ih, ne kao pretnju svoje integritetu već kao dragocen *dotatan* okvir referencije unutar koga može da donosi odluke u svojoj novoj životnoj sredini.

Vredno sredstvo ispitivanja problema kulturnih stavova podrazumeva i bavljenje »kriterijumom samoreferencije« — nesvesno obraćanje vrednostima sopstvene kulture (Lee, 1966). Lee je predložio četvorofazni sistem analize izdvajanja i odstranjivanja problema samoreferencije:

1. Definisati problem, odnosno cilj u okviru sopstvenih kulturnih karakteristika običaja, odnosno normi.
2. Definisati problem, odnosno cilj u okviru karakteristika, običaja, odnosno normi strane kulture; pri tom ne donositi vrednosne sudove.
3. Izolovati uticaj kriterijuma samoreferencije i ispitati ga da bi se utvrdilo kako on osložava ovaj problem.
4. Ponovo definisati problem, bez uticaja kriterijuma samoreferencije i naći rešenje situacije, optimalne za postizanje određenog cilja.

Svako uspešno proučavanje stavova strane kulture treba da prati isto tako intenzivno proučavanje stavova sopstvene kulture. Svaki stručnjak stavljen u situaciju kulturne interakcije treba da prihvati činjenicu da je njegov sistem pravila mogao da funkcioniše u njegovoj zemlji, ali da to nije neminovno pravilo i u novoj sredini. Kako bi ovo mogao da ispravi, on mora da postigne razumevanje kulturnih stavova obeju zemalja.

Obuka u oblasti poznavanja kulturnih stavova treba da se u velikoj meri osloni na eksperimen-

Tabela 1
*Neke karakteristike predloženog programa
 desetodnevnog programa efikasnosti
 međukulturne razmene*

Karakteristika	Fizička sredina	Društveno-kulturna sredina		Jezik
		Običaji	Kulturni stavovi	
Tip učenja	kognitivna	afektivni i kognitivni	afektivni	kognitivni i afektivni
Metoda obuke	tradicionalna	iskustveni i tradicionalni	iskustveni	tradicionalni i iskustveni
Trajanje	2 dana	3 dana	5 dana	4—8 nedelja
Vremenska organizacija	pre polaska	pre polaska i po dolasku u sredinu	po dolasku u novu kulturu	pre polaska i po dolasku u novu kulturu

talne metode, kao što je metoda igranja uloge i grupna diskusija. Učestvujući u situacijama u kojima se mogu odmah videti posledice sopstvenih stavova kao i stavova strane kulture, obukant će razumeti problem koji nije mogao da shvati samo prisustvujući predavanjima. Studije slučajeve, predstavljene filmovima, da bi se postigla što veća uverljivost, mogu da pomognu i pri isticanju razlika u ponašanju, koje su posledica različitih stavova.

Time što smo organizovali aktivno učešće obukana, omogućili smo im ne samo da nauče da prepoznaju raznorodne stavove, već i da ih uklope u nov niz standarda koji će im omogućiti da prilagođavaju svoje ponašanje kulturnim stavovima opšteprihvaćenim u društvu čiji će gosti biti.

NEKE KARAKTERISTIKE PREDLOŽENOG PROGRAMA DESETODNEVNE OBUKE

Tabela 1 pruža nam rezime važnih karakteristika predloženog programa obuke u oblasti efikasnog prilagođavanja u situaciji međukulturne interakcije. Kao što smo ranije naglasili, orijentacija na razlike u fizičkim uslovima života podrazumeva kognitivno učenje, pa prema tome i tradicionalne metode obuke. S druge strane, učenje kulturnih stavova zahteva afektivni tip učenja, a to se najbolje postiže eksperimentalnim metodama. Jezička obuka i učenje običaja zahtevaju i kognitivne i afektivne procese. Sve to, prema tome, pretpostavlja upotrebu i eksperimentalnih i tradicionalnih metoda obuke.

Veoma važna odlika predloženog programa je postepeno napredovanje od kognitivnog ka afektivnom učenju. Obukant se najpre hrabri u svojim pokušajima da postane svestan nove kulture pre nego što se uključi u teže procese samorazumevanja i razumevanja drugih. Prema našem iskustvu, ovakav je plan znatno efikasniji od obuke koja počinje od istraživanja sebe.

TRAJANJE I VREMENSKA ORGANIZACIJA PROGRAMA

Jezička obuka obično zahteva 4—8 nedelja neprekidne prakse. Poželjno je da se jedan deo jezičke obuke u potpunosti završi pre odlaska. Sa njom, naravno, treba nastaviti neposredno po prispeću u novu zemlju.

Većina informacija o fizičkim uslovima koji vladaju u životnoj sredini mogu se zapisati i predati obukantu. Osim toga, može se organizovati i dvodnevna orijentaciona obuka. Ovo treba učiniti znatno pre odlaska. Obuka vezana za obi-

čaje može trajati tri dana. Neki podaci o novim običajima mogu se dati pre odlaska, dok većinu obuke u ovoj oblasti treba kombinovati sa obukom u oblasti kulturnih stavova.

Obuka u oblasti opšteprihvaćenih kulturnih stavova treba da traje oko pet dana, i nju treba nastaviti odmah po prispeću obukanta u novu sredinu, kako bi se dejstvo kulturnog šoka svelo na najmanju meru. Osoblje koje rukovodi obukom treba da ima međukulturno iskustvo kao i stručnu upućenost u tehnike eksperimentalne obuke. Takođe je poželjno u čitav kurikulum uključiti i nekoliko osoba iz nove kulture, koje će takođe učestvovati u čitavom programu obuke.

JOŠ NEKE STAVKE

Naveli smo malopre neke važne odlike jednoga programa obuke onih koji će učestvovati u kulturnoj interakciji. A sada ćemo pogledati još neke stavke koje su u vezi sa ovakvom obukom.

Kao prvo, do sada smo jezičku obuku tretirali kao izdvojenju komponentu. I premda je jezička obuka blisko povezana sa drugim dvema oblastima — upoznavanjem s običajima i kulturnim stavovima — potrebno ju je posebno sprovođiti s obzirom na nekoliko praktičnih momenata. U mnogim zemljama ljudi govore tečno dva ili tri jezika. Za ovakve osobe jezička obuka neće biti veliki problem niti toliko neophodna kao za osobe koje znaju samo jedan jezik. Isto tako, intenzivna jezička obuka zahteva prilično dug period (4 do 8 nedelja). I premda je izuzetno poželjan, ovakav vremenski raspon može ponekad da bude nedostupan. Konačno, stručnjak može da postigne upotrebljivo znanje jezika i pošto stigne u novu zemlju, pod uslovom da je izuzetno motivisan u svojoj zemlji da nauči taj jezik.

Drugo, predloženi program je samo jedan model ovakve vrste obuke; naime, deset dana je u stvari minimum. Tokom ovog kratkog perioda, pojedinac može tek da postane svestan značajnih stavki kulturne interakcije. Stoga je program obuke samo uvod u proces učenja koji treba da se nastavi tokom čitavog boravka. Ukoliko nam vreme i mogućnosti idu na ruku, bilo bi korisno organizovati u okviru ovakvog programa i obuku u dodatnim veštinama. Takođe je poželjno planirati seansu (koja će trajati jedan ili dva dana uzastopno) u sredini perioda boravka i još jednu pri kraju boravka.

Treće, važno je postaviti i pitanje uloge porodice u procesu prilagođavanja novom društvu. Kada se pojedinac odseli u novu zemlju, on dolazi u dve subkulture. Prva je profesionalna, gde su

razlike samo u stepenu. Druga je šira društvena kulturna konstelacija, s kojom on, i naročito njegova porodica, treba da se pozabave tokom svog boravka. Od suštinske je važnosti da se problemi prilagođavanja obema kulturama istraže u svakom od programa obuke kulturne interakcije. Isto tako, poželjno je i učestvovanje supruge u programima obuke.

Četvrto, većina programa obuke namenjena je osobama koje odlaze iz razvijenijih zemalja u manje razvijene i obrnuto. Ali, kakvi su problemi kada neko odlazi iz jedne razvijene zemlje u drugu isto tako razvijenu zemlju? Tada je moguće da ne postoje veće razlike u fizičkim faktorima kao ni u životnim, odnosno radnim uslovima. Isto tako, ne moraju se razlikovati ni običaji. Prema tome, najveći izvor sredinskih razlika biće opšteprihvaćeni kulturni stavovi i, u izvesnom stepenu, faktori statusa. A obe ove razlike mogu biti zaista tanane. Ovo znači da bi programi obuke za stručnjake koji odlaze iz jedne razvijene zemlje u drugu razvijenu zemlju trebalo da stave akcent upravo na područje kulturnih stavova, — a ovakvu obuku treba prevashodno vršiti uz pomoć eksperimentalnih tehnika.

Peto: ko treba da vrši obuku? U slučaju međunarodnih funkcionera odgovornost preuzima multinacionalna korporacija. U slučaju studenata ovu odgovornost, ponekad, preuzima savetovališta za strane studente pri univerzitetu koji je domaćin. U slučaju stručnjaka, uslovi su znatno raznovrsniji. Ponekad, postoje agencije u zemljama domaćinima, na koje pada odgovornost ovakvih pothvata. U većini slučajeva, stručnjaci su prepušteni sami sebi. Stoga je potrebno razviti sistematičnije procedure u ovoj oblasti. I kao što smo ranije naznačili, potrebno je obezbediti bar izvesnu orijentaciju pre odlaska. Ovim treba da se pozabavi odgovarajuće ministarstvo ili agencija, odnosno ustanova koja sprovodi u delo program kulturne razmene. Obuka koja treba da se nastavi po prispeću u novu kulturu treba da je poverena organizaciji, odnosno ustanovi u toj zemlji koja vrši organizaciju čitave razmene. I svakako, treba da postoji bliska koordinacija između ove dve agencije, odnosno ustanove. Još jedna, čak poželjnija alternativa, bila bi stvaranje Instituta za međukulturnu obuku. Ovakav institut može da se osnuje u svakoj većoj zemlji-domaćinu. Ovaj bi institut organizovao međukulturnu obuku i vršio istraživanje u vezi sa ovom problematikom. A njegova bi škola mogla da okupi stručnjake sa iskustvom u oblasti kulturne interakcije. Ovakav bi institut mogao da obezbedi pogodne međukulturne sredinske uslove, u kojima bi stručnjaci mogli da razvijaju međukulturnu osetljivost i da steknu znanje koje bi doprinelo da njihov odlazak u drugu kulturu

ne bude doživljaj koji će ih obogatiti samo na profesionalnom već i na ljudskom planu.

ZAVRŠNE PRIMEDBE

U današnjem svetu javlja se sve veća potreba za osobama koje poseduju osetljivost i veštinu za efikasnu kulturnu interakciju. Programi kulturne razmene mogu da posluže ovakvim potrebama.

Stručnjaci koji učestvuju u programima razmene mogu da poseduju određene profesionalne kvalifikacije, a da ipak ne pokažu dovoljan uspeh u svojoj misiji ukoliko ne poseduju međukulturnu osetljivost.

Program međukulturne obuke kao i orijentacioni program usmeravanja ka drugom društvu (kao što je ovaj koji smo naveli u našem članku) treba da budu, prema tome, sastavni deo svakog programa kulturne razmene. Ovo ne samo da će poboljšati efikasnost programa razmene, već će doprineti stvaranju stručnjaka sa većim poznavanjem međunarodnih kulturnih standarda, pa samimi tim i većoj međunarodnoj perspektivi.

(Preveo s engleskog
VENCISLAV RADOVANOVIĆ)

BIBLIOGRAFIJA

Chaffee, C. C. *Problems in Effective Cross-cultural Interaction*. Battelle Memorial Institute, Columbus Laboratories, 1971.

Fayerweather, J. *Management of International Operations*. New York, McGraw-Hill, 1960.

Lee, J. A. »Cultural Analysis in Overseas Operations«. *Harvard Business Review*, 1966, 44 (2), 106—114.

Nath, R. »Managerial Problem Solving Patterns: An Action Research Program«. *Pittsburgh Business Review*, 1968, 38 (2), p. 1—8.

X A Y

f n M h o
 о д г г п о G ' N S
 M2 2MML1041LUXS8HJMLM? 2M H
 M? 2HHJJRRTS90PAAAAAB? 2M H
 NIV)ЛЛЛЛШШНННННННС AI
 AV)MЦOH VA
 8W)W8
 NNR AKHQWc (JeHQWKA 8W8
 MWK 2EHHJ)АТD 2 2WWM
 88AAA "OK (OK" AAAB8
 KKKM1Ma)MIMKKK
 EELLN)EELLN12
 MMMMMM( )IDMMMMHM
 OPPHHHJx) (Raleedjw
 eedelll(2eeddbš
 EEKJгxM(VSSgCKUV
 NNNHHIHV A VJJCMrM
 annFrDV AImnA VDnnnM
 ccc( )o.пiно( )ccc
 шj( )HЪ:!!п(2oi
 MIM( )MLHHJJSorN( )MIM
 dI 2 VImmldmIV)bN
 M 2SSS90000000, 2 M
 MHHMSTT6KKHHHFCAAAA AngDDHLO
 д ж р g È e K

Ж
 Ж
 А
 Ж
 Ж

MARTINUS EMGE

ATAŠE ZA KULTURU

PROBLEMI, MOGUĆNOSTI I OPASNOSTI JEDNE, JOŠ NEODREĐENE, DIPLOMATSKE ULOGE

„Non omnia possumus omnes”

O SHVATANJU I PREDISTORIJI OVE FUNKCIJE

Sociološka profesionalna uloga, koju nameravamo podrobnije da proučimo, u užem smislu relativno je nova. Nekoliko njenih bitnih funkcija vrše se otkad uopšte postoji nešto kao spoljna politika. Jer, prodor napora jedne zemlje u međunarodno polje snaga, uvek zavisi od niza pomoćnih izvora, koji se nalaze i u oblasti kulture. Ovde se ne može razmatrati sporno pitanje šta obuhvata pojam kulture, niti težak problem definisanja i razgraničavanja „kulture”. U svakom slučaju, preporučljivo je za praktični rad široko shvatiti pojam *kultura* i samim tim oblast rada kulturnog atašea.

Spoljna kulturna politika u okviru posebnih državnih ili od države finansiranih ili subvencioniranih institucija razvija se tek u poslednjih sto godina, uglavnom na osnovi nekadašnjih privatnih inicijativa. Položaj kulturnog atašea, u užem smislu, odnosno položaji funkcionera za određene oblasti koji se pridodaju diplomatskim ili konzularnim predstavništvima u inostranstvu (na primer, vojni ili socijalni ataše, zatim ataše za štampu ili privredu), uvedeni su tek u našem veku. Za svoje nastajanje, kao i odgovarajuće službe za druga specijalizovana stručna područja koje deluju uz samu politiku, treba da zahvale sigurno većem broju kauzalnih činilaca. Tu treba ubrojati: izuzetno narasle radne obaveze predstavništava u inostranstvu, saznanje o sve većoj specijalizaciji znanja ili

---

neophodnost šireg delovanja u okolnostima veće demokratizacije. Svakako, kulturnim atašecom u užem smislu, može se smatrati samo odgovarajući službenik državne spoljne službe. Međutim, kako se tim oblastima delovanja često — tu i tamo i pretežno — bave osobe koje nisu u tesnoj neposrednoj vezi sa državnim predstavništvom u inostranstvu [što ima i neke prednosti, kao što pokazuje primer Britanskog saveta (British Council)], veliki deo sledećih zaključaka može se odnositi i na taj širi krug osoba (službenici kulturnih instituta, službi za razmenu, itd).

Urednik ovog posebnog broja predložio je za ovaj prilog naslov „Ambiguous Role”¹⁾. U suštini, uloge koje se tu podrazumevaju treba još objasniti u svetlosti njihovih mogućnosti i opasnosti koje kriju. Pitanja u vezi s time stalno dovode u većini ministarstava za spoljne poslove do odgovarajućih razmatranja, novih planiranja i povoda za reorganizaciju. Izgleda da do danas nije nađeno neko svevažće rešenje. Ovdje želimo da pokušamo da odredimo nekoliko gledišta, koja bi mogla imati opštu vrednost.

„SPECIJALIST” VERNUS „GENERALIST”

Pitanje kojim treba da se pozabavimo, nije samo jedno od osnovnih pitanja spoljne službe, već i nekih drugih, jednako stare i ugledne profesionalne sfere; reč je, naime, o tome, da li je bolje raditi sa izrazitije specijalizovanim snagama ili je, u skladu sa starim načelima, bolje to ne činiti. Problem visokih škola i medicinskog sektora (lekari-specijalisti) dovoljno je poznat. Kada je reč o našoj temi, to znači: treba li u spoljnim kulturnim odnosima raditi sa stalno rastućim brojem kulturnih atašea i drugim specijalizovanim kadrovima, ili pak njihov posao treba, što je više moguće, da obavljaju diplomati od karijere. Sada ćemo konfrontirati zastupnike obeju kontroverznih argumentacija.

A. (Na primer, diplomata od karijere u personalnom i upravnom odeljenju jednog ministarstva spoljnih poslova):

Personalno planiranje u diplomatskim i drugim spoljnim službama je veoma teško. Na razna mesta u inostranstvu moraju, u turnusu od nekoliko godina, stalno iznova da se postavljaju ljudi, čime se rešava neophodna razmena službe u inostranstvu i rada u centrali. Ova neophodnost izaziva stalne i komplikovane lančane reakcije. Već s obzirom na ove tehničko-organizatorske modalitete, izgleda celishodno zapošljavati pretežno mnogostrano upotrebljive snage.

¹⁾ Ambiguous Role — Neodređena uloga (engl.).

Izrazitije specijalizovane snage — u kulturnoj ili nekoj drugoj oblasti, otežavaju elastično planiranje i provođenje razmene personala bez trzavica. Uz to, takvi specijalisti često imaju malo razumevanja za provođenje spoljnopolitičkih ciljeva; kao intelektualci skloni su nadmenosti i svojevolsnosti i nedostaje im temeljnije iskustvo u radu. Najzad, poželjno je da i oni službenici „od karijere” steknu znanje o kulturi i „know-how”²⁾ kroz praksu.

B. (Na primer, istoričar koji je kao kulturni ataše na službi u inostranstvu):

U istoriji čovečanstva može se uočiti opšta tendencija ka diferencijaciji i specijalizaciji, i to u svim oblastima naših društava. Zbog toga je nemoguće u jednom sektoru, u ovome slučaju u spoljnoj službi, većito ignorisati ovaj pritisak razvitka. I ova služba je, dosledno tome, pridodala specijaliste; to je pravac razvitka koji će se upotpunjavati i imati tendenciju jačanja. (Analogno, recimo, razvitku armije). Ako se na duži rok posmatra klasična i blistava uloga „diplomate od karijere”, izgleda da je osuđena na izumiranje; procvat je doživela u razdoblju između Bečkog kongresa i prvog svetskog rata, a u sve jačim industrijskim i bar verbalno „demokratskim” masovnim društvima već danas je znatno izmenjena. Ako spoljna služba neke zemlje želi da drži korak s vremenom, mora imati, pored postojećeg korpusa posebno obrazovanih i za politički rad visokokvalifikovanih službenika, i odgovarajuće kvalifikovane specijaliste za pojedine stručne oblasti. Samo tako jedna zemlja može sudelovati u koncertu sila ili se čak uspešno takmičiti (Francuska već dugo i uspešno postavlja stručnjake obrazovnog smera u svoje spoljne kulturne službe). Da li se ovi kadrovi neposredno dodaju diplomatskim ili konzularnim službama, ili se pored njih postavljaju kao komplementarne, pitanje je od drugostepene važnosti.

Izneta suprotna shvatanja moraju se, prirodno, provoditi u okviru mogućnosti koje jednoj zemlji, kako u materijalnom tako i u personalnom pogledu, stoje na raspolaganju za spoljnu službu. Logično je pretpostaviti da će jedna mala agrarna zemlja, sa ograničenim finansijskim sredstvima, sa još tankim akademskim slojem i zbog toga i sa malom diplomatskom i konzularnom službom, morati da donosi drukčije organizacione odluke nego neka takozvana „svetska sila”. I uopšte, planiranje jednog malog konzularnog predstavništva mora se uvek razlikovati

---

²⁾ Know-how — znati kako.

od onog za neku mamutsku ambasadu. Kada je reč o većim ambasadama i generalnim konzulatima, trebalo bi bez dvoumljenja donositi odluku da im se daju i specijalisti.

NEKOLIKO ZAHTEVA OVE ULOGE

Rekli smo, dakle, da službenici za kulturu u većim misijama u inostranstvu treba da budu specijalizovani za neku oblast. Pri tome, razume se, znamo — to smo već nekoliko puta napomenuli — da je reč o veoma širokom polju kada se radi o takozvanom *kulturnom*. A ono se širi utoliko više što se jasnije vidi, svuda gde se uzimaju u obzir opštedruštveni odnosi. U kulturnom radu danas je nemoguće ograničiti se na takozvane „lepe umetnosti“ ili „literaturu“. Kao što je malo verovatno da je danas neko zaista univerzalno „obrazovan“, tako danas ne može biti stručnjak ni za sve kulturne oblasti. To nije ni potrebno. Od kulturnog atašea, treba pre svega, zahtevati da u grubim potezima zna bitne kulturne činjenice o svojoj domovini, njenu sociokulturnu istoriju i da bude obavešten o njenim sadašnjim društvenim problemima. Pored toga, trebalo bi svakako da se ističe u *jednoj* oblasti, u oblasti u kojoj je nešto stvorio i po mogućnosti još stvara, u specijalnoj oblasti koja mu omogućava da, bilo na naučnom, literarnom ili umetničkom terenu, bude ravnopravan, ozbiljno shvaćen partner odgovarajućih naučnika, literata ili umetnika, kako u svojoj zemlji tako i u onoj čiji je gost. Trebalo bi, dakle, bar na važnijim položajima, da po mogućstvu zauzima i sâm istaknuto mesto u duhovnom životu svoje zemlje.

Da bi uspešno obavio poverene funkcije, kulturni ataše, dalje, mora ne samo pristojno vladati jezikom te zemlje (velike sile su u tom pogledu veoma nemarne), nego mora i što je moguće brže da stekne dobar uvid u društveno-kulturne odnose u toj zemlji. Zbog toga se preporučuje — mada to nije moguće uvek ostvariti — da novi ljudi koji treba da se šalju u neku stranu zemlju, prethodno provedu izvesno vreme na specifičnom proučavanju te zemlje. Idealno bi bilo — mada iz birokratskih razloga („planiranje mesta“) teško — kada bi izvesno vreme na svom novom poslu mogli da rade sa svojim prethodnicima, kako bi ovi imali priliku da ih dobro uvedu u posao. Jer, iz akata se ne može sve saznati niti se njima može sve poveriti, pogotovu kada je reč o atmosferi i ljudima. To, da dva službenika izvesno vreme budu na istom mestu, bilo bi poželjno za mnoge položaje u spoljnoj službi, ali realizovanje bi izazvalo ne samo birokratske nego i ljudske probleme.

Najzad, moramo u ovom kratkom nabranjanju da pomenemo lakoću sklapanja kontakta, iskustvo u upravljanju i čulo za političke događaje i potrebe. Bez prve odluke skoro je nemoguće raditi, jer u većini slučajeva rok službe na jednom mestu u inostranstvu je kratak (trebalo bi da iznosi *najmanje* četiri godine). U sebe povučeni naučnici ili ekscentrični umetnici tu teško mogu koristiti. I iskustvo u upravljanju je neophodno, jer: „Ko kaže kultura, kaže i upravljanje, želeo to ili ne” (Adorno), a diplomatsko ili konzularno predstavništvo je deo javne uprave. U tom pogledu, u velikim misijama mnogo mogu obaviti oprobane upravne snage ili mladi diplomatski podmladak. I na kraju, mada to nije i najmanje važno: stalno se pokazuje da je političko čulo potrebno i kulturnom atašeu, jer spoljna kulturna politika uvek ostaje deo politike, bez obzira na to koliko prijateljski bila usmerena na saradnju i razmenu iskustava. I kulturni rad se mora uvek upravljati prema objektivnim političkim mogućnostima u domovini — i zemlji u kojoj se rad obavlja.

ORIJENTACIJA NA PRIMAOCA I DVOSTRUKI KOLOSEK

Za uspeh obavezan zahtev — da svaki kulturni ataše mora steći uvid u društvenokulturnu situaciju zemlje u kojoj radi, dovodi nas, između ostalog, do dva važna zaključka. Prvi je da svi saradnici na spoljnoj kulturnoj politici, a posebno oni koji su na službi u inostranstvu, moraju da se orijentišu prema *primaocima* njihovog rada. To znači pre svega: mora se — kao što to, uzgred rečeno, radi svaka moderna reklama — prvo ustanoviti kakve potrebe uopšte postoje; tek onda se može pokušati da im se izađe u susret, ako je moguće da se ispune. Ako to zvuči kao nešto samo po sebi razumljivo, u praksi nije tako. Jer još i danas pojedine centrale i kulturni atašei naginju ka jednostavnijem postupku, koji je bio uobičajen a počivao je na planiranju u domovini a na račun dejstva: jednostrano, unapred fabrikovano i standardno nacionalno *kulturno dobro* svuda se istovremeno nudi u inostranstvu; ako ima neke razlike, ona je samo u kvantitetu. Međutim, iskustvo je do sada trebalo bogato da pouči kako se ovom metodom, doduše, može brže u inostranstvu ostaviti utisak aktivnog kulturnog rada ali za dejstvom se može samo čeznuti. Orijentacija na primaoce koja obezbeđuje kudikamo veći učinak jeste, nasuprot tome: iz fundusa sostvene kulturne aktive odabrati i ponuditi, sa puno poverenja, ono što je trenutno u inostranstvu *hic et nunc* zanimljivo

i što se može koristiti, — čak eventualno prethodno stvoriti pogodne uslove za to. Razumljivo, ovakva politika traži mnogo više rada, po pravilu je skuplja, a kulturni ataše i njegova centrala u domovini često moraju da preskaču senke sopstvenih naklonosti i predrasuda.

Drugi važan zaključak koji treba izvući iz orientacije na zemlju-domaćina, glasi: kulturni ataše mora na dva koloseka — raznostruko da misli i radi, — na primer, ne treba sebe da shvati samo kao čoveka koji unapređuje i širi sopstvenu kulturu, već i kao onog koji nastoji da znači, ili, manje romantično izraženo, da importuje kulturne vrednosti zemlje-domaćina u svoju domovinu. Onaj ko sâm nešto može da da, retko oseća odbojnost ili osećanje niže vrednosti kada se njemu nešto poklanja. Kada kulturni ataše zaista ume da se snađe u zemlji u kojoj radi, kada shvata i ceni njene postojeće vrednosti, razmena dolazi skoro sama od sebe; jer, on rado obogaćuje sopstvenu zemlju i u tome je spreman da pomogne. Doduše, ovaj poslednji zadatak zahteva izuzetno osećanje takta. Naime, u prvom redu su diplomatska i konzularna predstavništva u njegovoj domovini pozvana da izvrše ovaj zadatak — kulturni funkcioneri iz zemlje koja mu je domaćin njegovi su *opposite numbers*³⁾. Ali, i bez nametanja može ponuditi pomoć i uspostavljati kontakte. U mnogim slučajevima teško je razlučiti i odmeriti ko je onaj ko daje a ko onaj koji prima, što pokazuje i slučaj profesora koji boravi kao gost u inostranstvu i istovremeno podučava i uči.

KULTURNI ATAŠEI, POLITIČKA PROPAGANDA I RAD ŠTAMPE

Kulturni atašei i drugi saradnici na kulturnom radu u inostranstvu ne retko prolaze kroz neprijatno iskustvo da ih, kako sopstvene nacionalne administracije tako i one u zemlji domaćinu — a u njoj mahom sa velikim nepoverenjem — smatraju propagandistima određene nacionalne politike.

Kada je reč o preplitanju kulturnog rada i političke propagande, dve činjenice se, razume se, ne mogu ignorisati: prvo — istorijski posmatrano — državna kulturna diplomatija je, bez ikakve sumnje, izrasla iz zamisli da se uz njenu pomoć unapređuju sopstveni ciljevi, pa je još i danas jedna od osovina spoljne politike. Tvrditi, kao što se to ponekad čini, da je spoljna kulturna politika danas u suštini samo razmena iskustava, politika razvitka ili bezopasno

³⁾ *Opposite numbers* — partneri u dijalogu (engl.).

samopredstavljanje nacija, to zvuči eufemistički i ideološki, iako postoje uočljiva insistiranja baš na pomenutim područjima. Pored toga, politika, kao ni nacionalna politika, nije nikakav *sale métier*⁴⁾ (to je jedno vreme bila građanska predrasuda), već uvek ima svoj sadržaj. I, najzad, samo po sebi se razume da svaki kulturni ataše koji radi u političkom kontekstu postojećih međunarodnih odnosa, kao što je već rečeno, mora o tome voditi računa.

Ali, s druge strane, važno je razjasniti i sledeće: na međunarodnom polju, mnoge nacije — često pripadnice različitih političkih sistema, kontroverznih uverenja i ciljeva — moraju zajedno živeti i saradivati. U oblasti kulture, kao i na *tehničkom* sektoru, koji je teško izdvojiti iz ove oblasti (ranije moderna dihotomija *Kultura — civilizacija*, sve se jasnije pokazivala kao neophodna), postoje sada mogućnosti za ljudske kontakte uprkos političkim konfliktima, koje su se čak i u ratovima mogle održati. Trebalo bi, dakle, kulturni sektor spoljne službe isključiti po mogućstvu iz politike, u svakom slučaju iz tekuće politike. Svaki kulturni ataše, da bi uopšte mogao da radi u zemlji koja mu je domaćin, mora se potruditi da postane čovek u koga se ima izvesno poverenje. Što ga čvršće njegovi pretpostavljeni drže na uzdama politike, što mu više njegov ambasador ili naredbodavci iz domovine postavljaju dnevne političke ciljeve, utoliko se više izlaže opasnosti da to poverenje ne stekne, ili pak da ga izgubi. Ako mu se, naprotiv, ostavi dovoljno prostora za akciju, a to znači i da sme kritikovati politiku svoje zemlje, — u krajnjoj liniji će ipak svojoj zemlji najbolje koristiti. Zbog naglašene političke intencije propali su već mnogi kulturni projekti.

Pres-služba se u predstavništvima u inostranstvu često povezuje sa kulturnim radom i obavlja je jedna osoba („ataše za štampu i kulturu”), — što je neminovno u manjim ambasadama i konzulatima. Loša odlika ovoga, kao što je već rečeno, jeste u nepovoljnom vezivanju za politiku, koja u radu štampe, po pravilu, mora biti u prvom planu. (Ko mora *ex officio* javno da brani ili napada zaključke NATO ili Varšavskog pakta, može time načeti ili uništiti kapital poverenja koji mu je neophodan za ostvarivanje kulturnih kontakata i zamisli). Još jedna loša odlika je to što posao za štampu mora uvek na brzinu, čak veoma žurno da se obavlja. Tako se zadaci štampe skoro nasilno probijaju u prvi plan rada dotičnih dvostrukih funkcionera, a na štetu područja kulture. Takva osoba doživljava konflikt svojih dveju uloga. Zbog toga se pre-

⁴⁾ *Sale metier* — prijavni zanat (franc.).

poručuje da se ove dve, podjednako važne i ravnopravne oblasti rada, po mogućnosti, i personalno razdvoje u svim velikim misijama. Međutim se čini da američka informacijska politika stalnim organizacionim konstrukcijama rado sužava oblasti politike, kulture i štampe i time daje negativan primer.

Posao štampe koji se oslanja na brzo, aktuelno prenošenje vesti, i kulturni rad, čiji se plodovi vide tek posle dužeg roka, delimično tek deцениjama kasnije, zahtevaju, najzad, i ljude koji se razlikuju po temperamentu.

JOŠ NEKE SPECIFIČNE OPASNOSTI ZA RAD

Dosad smo ukazali na neke opasnosti koje, kada je reč o kulturnom radu u inostranstvu, proizlaze iz suviše tesne veze sa političkim radom ili onim u vezi sa štampom. Želimo da ukažemo na još neke druge pojave koje takođe mogu ugroziti rad kulturnih atašea.

Pre svega, treba navesti *tendenciju ka monopolu*. Državni ili od države podržavani kulturni rad u inostranstvu mora uvek polaziti od sledeće činjenice: ne samo da je to relativno novi domen rada, koji je u većini zemalja izrastao iz privatnih inicijativa, nego je, čak i tamo gde uživa maksimalnu državnu podršku, i danas još samo jedan sektor, po pravilu samo mali sektor međunarodnih kulturnih odnosa. Opseg ovih sektora zavisiće, razume se, i od manje ili više izrazitih sklonosti njihovih država prema monopolu. U svakom slučaju, pojedini kulturni funkcioneri dolaze u iskušenje da manje cene sve što je nastalo slobodno i privatno, da čak povremeno to potisnu u korist svojih organizovanih postignuća. Kanaliziranje međunarodne kulturne aktivnosti u državno-birokratske kanale sigurno je ponekad *conditio sine qua non* za dalji plodni rad. Ali to je često i kraj vrednih inicijativa koje mnogo obećavaju i koje guši birokratsko šipražje.

Sada smo došli do još jedne opasnosti koja pretili radu kulturnog atašea: to je iscrpljivanje *upravnim radom*. Već smo rekli da kulturni rad uvek mora biti i upravni rad. Ali, tu vrebava opasnost da ova delimična funkcija sve više i više osvaja celu ličnost i od ove stvori čistog upravnog činovnika; prvo, saglasno s geslom *quod non est in actis non est in mundo* sve se više posla gomila na pisaćem stolu i ostaje sve manje prostora za neke druge akcije. A kulturni ataše koji se uvek može zateći za svojim pisaćim stolom u ambasadi, sigurno ne ispunjava svoju ulogu. On mora delovati kao ličnost van kancelarije i negovati ljudske od-

nose sa kulturnom elitom zemlje-domaćina; na žalost, u tome često neće naići na razumevanje u svojoj službi niti kod svojih tamošnjih kolega. Po opasnoj tendenciji, koja ima sve više pristalica, vrednim se smatra, kao što je poznato, samo ono što je merljivo i danas se uglavnom ceni samo „prisutnost na radnom mestu” i količina ispisanih papira.

Ako je naglašena važnost međuljudskih odnosa za kulturni rad u inostranstvu, onda u vezi s time treba odmah ukazati na treću opasnost za plodan kulturni rad, koja preti baš iz ovog pravca. To je — a posebno se odnosi na pripadnike diplomatskih i konzularnih misija, a manje na saradnike kulturnih institucija u inostranstvu — iscrpljivanje u društvima na diplomatskim „koktelima”, u izvesnoj ambadorskoj „kamarili”, i to u takozvanim „višim slojevima” zemlje-domaćina. Diplomatsko društvo se svuda sastoji od relativno uzanog kruga ljudi, koji je važan za razmenu saznanja među saradnicima diplomatskih misija koji specijalno rade na političkim poslovima, ali koji daleko manje odgovara kulturnim atašerima. I „vrhovi društva”, bez obzira na to kako su nastrojani, ipak su uvek samo jedan sektor. Da bi zaista upoznao zemlju, kulturni ataše treba da se kreće u što je moguće širim krugovima i slojevima društva, i u ovom našem, bar verbalno demokratskom dobu, treba da se usmeri na izvesnu širinu delovanja. Za to su mu svakako potrebni određeni ugledni „multiplikatori”, ali ne sme smetnuti s uma da ti multiplikatori mogu, svesno ili nesvesno funkcionirati kao *gate-keepers*³⁾ manipulišući prilikom informacija do njega i od njega.

O „bumerangu” nacionalne nadmoćnosti nije potrebno reći ni reč više. Ali, još jednu opasnost treba pomenuti, mada time, razume se, nije završena „crna lista”: to je rizik preterane identifikacije sa zemljom-domaćinom, s jedne strane, i — ovo je druga strana medalje — sve slabiji kontakti sa sopstvenom nacijom. Otuda, suviše dug, neprekidan, boravak na kulturnom radu u inostranstvu (oko 10 godina) može biti isto tako štetan kao onaj suviše kratak (3 godine). Zbog toga bi boravak u inostranstvu trebalo povremeno prekidati službovanjem ili bar informativnim boravcima u domovini, jer inače kulturni ataše lako može da izgubi iz vida realnosti i probleme sopstvene zemlje. Stoga je ne samo dobro, nego se i preporučuje da kulturni ataše radi i u domovini, i to ne samo u centrali ministarstva spoljnih poslova, već i u određenim kulturnim institucijama.

---

³⁾ Gate-keepers — čuvari kopija (engl.).

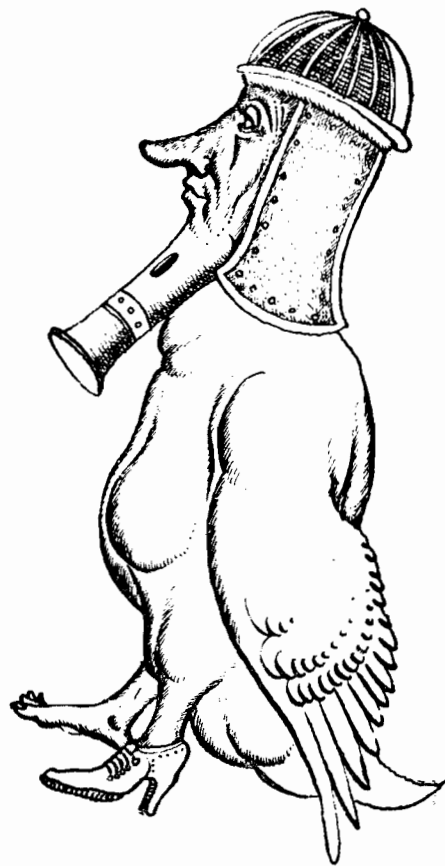
Pokušali smo u šest tačaka da ukažemo na probleme, mogućnosti i opasnosti jedne specifične uloge na terenu spoljne politike. Pri tome smo videli da je reč o važnim funkcijama, čije se dejstvo oseća tek na duži rok i koje je ponekad skoro nemoguće tačno proceniti. One mogu biti važan potencijal za rešavanje konflikata i osiguranje mira, što često nedostaje u kriznim danima. Međutim, nosioci funkcija našeg radnog područja, po pravilu, još nemaju status koji im pripada po značaju. Još često figuriraju kao *marginal men*⁶⁾ unutar službe u inostranstvu što je ranije bio slučaj sa izvesnim tehničkim vrstama naoružanja u armijama koje su se kasnije pokazale kao odlučujuće. Ne retko nalazimo na tom poslu mlađe diplomate, koji ove zadatke obavljaju privremeno a ponekad i bez istinskog interesovanja, jer smatraju da treba da dobiju neki „viši“ položaj.

Takozvana *politika razvitka* — da o tome još nešto ukratko kažemo — dobila je u poslednje vreme poseban značaj, jer se smatra — a u dubljem smislu to nije nimalo pogrešno — kao što je već rečeno — da je svaki kulturni rad van svoje zemlje u osnovi politika razvitka. Ipak, iskustvo je brzo pokazalo da rad u „mladim“ nacijama i državama sa još nedovoljno razvijenom industrijalizacijom, postavlja sasvim druge probleme, nego bilateralni odnosi između starijih, razvijenijih nacija. Uloge pomagača u razvitku i kulturnih atašea ne mogu se, dakle, jednostavno međusobno poistovetiti.

I poslednja napomena na temu — međunarodne organizacije (na primer UNESKO) dopunjuje multilateralnom saradnjom sve više bilateralni rad u oblasti kulture, čak su omogućile, pre svega raznoliki kulturni rad uopšte. Značaj ovih organizacija počiva, uprkos stalnim greškama, na stalno rastućem osećanju međunarodnog zajedništva kod naroda i na raznim stručnim potrebama. Da će time bilateralni kulturni rad postati suvišan i uloga kulturnih atašea nepotrebna, to niko ne može reći, bar ne za bližu budućnost. Bez obzira na to, koje će oblike i odlike njegova radna uloga dobiti ona će biti potrebna dokle god postoje nacije.

(Prevela s nemačkog MILICA KNEŽEVIĆ)

⁶⁾ Marginal men — ljudi na margini, po strani (engl.).

MIHAILO ĐURIC-TIKALO

JOVAN JANIĆIJEVIĆ

PREVODNA I NACIONALNA KNJIŽEVNOST

Bavljenje pitanjem proučavanja prevodne književnosti, posebno ukoliko se pretpostavlja da je to proučavanje samo deo ispitivanja nacionalne književnosti i priprema za izradu istorije nacionalne književnosti u svojoj njoj složenosti, nužno zahteva uspostavljanje teorijskog odnosa među prevodnom i nacionalnom književnošću na jednom jeziku. Kako je ovaj problem načelno već bio postavljen¹⁾, sada se možemo zadržati samo na osnovnim zaključcima. »Uloga prevodne književnosti u razvitku nacionalne književnosti može se posmatrati dvojako: s obzirom na opšte, uglavnom posredno dejstvo na književna zbivanja, i kao neposredno delovanje unutar nacionalne književnosti.«²⁾ »Prvo, prevodna književnost utiče na pravac i obeležja nacionalne književnosti stvaranjem ideološke i književne atmosfere pogodne za nastanak ili razvitak izvorne književnosti, vaspitavanjem ukusa čitalaca i pripremanjem estetskih uslova za prihvatanje te književnosti, kao i delovanjem na književni jezik uopšte. Drugo, prevodna književnost dejstvuje i neposredno na razvitak izvorne književnosti donošenjem novih ideja, tema, sižea, likova, izražajnih sredstava. Kao vid nacionalne književnosti, prevodna književnost ne samo što učestvuje u njenom stvaranju nego se utkiva u njene istorijske tokove, postaje činilac njenog budućeg razvoja i neotuđiv deo njene nacionalne tradicije.«³⁾ To potvrđuje i S. Subotin, ističući da »prevedena dela pretočena u narodni jezik postaju integralni delovi kulture i književnosti date jezičke oblasti«⁴⁾. On kaže: »Polazeći od činjenice da se ni

¹⁾ Jovan Janićijević, *Uloga prevodne književnosti u razvitku nacionalne književnosti*, Savremenik, 1969, 12, str. 407—412.

²⁾ Isto, str. 407.

³⁾ Isto, str. 411.

⁴⁾ Dr Stojan Subotin, *Uloga prevoda u nacionalnoj književnosti i problemi njihova proučavanja*. U: *Literaturite na malite narodi*. Sedmi Racinovi sredbi. — Titov Veles, 1970; str. 96.

---

jedna pojava ne može definisati kao apsolutna i bez izuzetka, možemo još jednom ponoviti i reći da se uglavnom prevodi ono što je u datom trenutku potrebno, čega nema u tadašnjoj (ili dotadašnjoj) književnoj tradiciji, što će odgovarati aktuelnim težnjama, shvatanjima i tendencijama (umetničkim i idejnim) domaće literature, što se po mišljenju njenih tvoraca (a u te spadaju ne samo pisci-prevodioci, nego i profesionalni umetnički prevodioci) može integrisati sa domaćim književno-istorijskim procesom, što može uticati na dinamiku razvoja domaće književnosti.«⁵ Nije manje izričit ni Lejtesov stav: »U svakoj zemlji valjanost umetničkog prevođenja ne samo što odražava opštu razinu pesničke kulture nego, u ovoj ili onoj meri, deluje na dalji razvitak te pesničke kulture.«⁶ Čak ni izražavajući suprotno stanovište — da prevedena dela »ne ulaze u književnost u koju se prevodom unose« — Lj. Nedić nije mogao a da se ne ogradi rečima »strogo uzev«⁷, dok je za Bjelinskog, kao i za mnoge druge, nesumnjivo da »prevodi na ruski jezik pripadaju ruskoj književnosti«⁸. Na osnovu izloženog nije teško smatrati neospornom činjenicu da su prevodna i izvorna književnost dve neodvojive struje jednog toka, te da ih i treba izučavati u njihovoj složenoj međuzavisnosti i nerazlučivosti.

Međutim, iz ove činjenice koja se čini neospornom obično se ne izvode dosledni teorijski i metodološki zaključci. Naučna disciplina koja se pitanjem prevoda dosad najviše bavila upravo je unela i najveću teorijsku pometnju, pa je, donoseći obilje korisne građe za potkrepljenje izloženog stava, obično izvodila jednostrane ili sasvim neosnovane zaključke. Reč je o uporednoj književnosti. Zato njenim osnovnim stavovima ovde moramo posvetiti veću pažnju. Van Tigem ovako određuje zadatke uporedne književnosti: »Svi radovi iz kojih se sastoji iscrpno proučavanje jednog književnog dela ili jednog pisca mogu se obaviti na osnovu samih izvora istorije domaće književnosti, osim proučavanja i ispitivanja primljenih i vršenih uticaja. Zato se ovoj drugoj vrsti izučavanja mora posvetiti posebna naučna grana koja će imati svoje jasno određene ciljeve, svoje specijaliste i svoje metode.

Ova će disciplina produžiti u svim pravcima rezultate koje je ostvarila istorija književnosti jednog naroda i povezati ih sa onima koje, sa svoje

⁵) Isto, str. 98.

⁶) А. Лейтес: Художественный перевод как явление родной литературы. У: Вопросы художественного перевода. Сб. статей. — Москва, 1955; стр. 100.

⁷) Ljubomir Nedić, *Srpska prevodna književnost*. U: Ljubomir Nedić, *Sabrana dela*, I. — Beograd, b. g., str. 302.

⁸) Navedeno prema А. Лейтес: *Isto*, str. 98.

strane budu postigli istoričari drugih književnosti. Tako će se, iz tog složenog spleta uticaja, stvoriti posebna naučna oblast. Ona niukoliko neće težiti da zameni razne nacionalne istorije književnosti; ona će ih dopunjavati i ujedinjavati, a istovremeno će među njima i iznad njih izatkati spone jedne opštije istorije književnosti.«⁹⁾ Ne upuštajući se u ocenjivanje značaja uporedne književnosti za širenje vidokruga teorije i istorije književnosti uopšte, za otkrivanje uzajamne povezanosti nacionalnih književnosti, za proučavanje seobe motiva, tema, likova, izražajnih postupaka i oblika, te najzad, za pripremu i izradu opštih istorija književnosti — ograničićemo se na ispitivanje odnosa uporedne i nacionalne istorije književnosti, te proučavanje posrednika, jer je to u neposrednoj vezi sa našim predmetom.

Izdvajanje uporedne književnosti u posebnu disciplinu nauke o književnosti omogućilo je organizovano bavljenje pitanjem međusobnih veza nacionalnih književnosti, proučavanje uticaja pojedinih književnosti na druge, izvesnih pisaca na druge pisce, pa i na cele književnosti, — dakle, ubrzalo je internacionalizaciju nauke o književnosti. To su nesumnjivo povoljni rezultati gotovo jednovjekovnog razvoja ove naučne grane. Međutim, to izdvajanje je omelo pristalice ovog metoda da sagledaju pravi značaj pojava koje su uočili i da međunarodne književne veze shvate istovremeno kao prirodno prožimanje kultura i sredstvo razvoja nacionalnih književnosti. P. N. Berkov s pravom naglašava da »izučavanje raznih vidova i oblika međunacionalnih književnih odnosa, veza i uzajamnih dejstava, može da bude plodno samo onda kada proučavaoci imaju na umu i problem nacionalnih tradicija književnosti »primaoca«. Usredsređujući pažnju na činjenice »pozajmljivanja« ideja, celih sižea, pojedinih epizoda, likova, književnih vrsta, metara, izraza, epiteta i sl., proučavaoci književnosti, naročito pravoverni komparativisti, skoro nikad se ne zadržavaju na pitanju uzajamnog odnosa »pozajmice« sa nacionalnom književnom tradicijom određenog naroda.»¹⁰⁾ »Za pristalice uporednoistorijskog metoda u nauci o književnosti — veli on dalje — važno je pre svega da se ustanovi sama činjenica pozajmljivanja; zatim — što je znatno ređe — da se odredi da li postoji i u čemu se sastoji lično tumačenje »pozajmljene« građe od strane pisca »koji pozajmljuje«. Drugim rečima, za komparativiste pozajmica ne postoji kao deo određene nacionalne književne tradicije, a pozajmljivanje se ne shvata kao uvođenje da-

⁹⁾ P. Van Tigem, *Uporedna književnost*, Beograd, 1955; str. 15.

¹⁰⁾ П. Н. Берков: Проблема влияния в историко-литературной науке, *Русская литература*, 1972, 1, стр. 66.

te činjenice u drugu nacionalnu književnu tradiciju: i jedno i drugo uzima se odvojeno, nezavisno od književnih i društveno-političkih prilika koje okružuju obe činjenice.«¹¹

U prilog stanovištu da je za proučavanje prirode uticaja i uzajamnih veza najvažnije baš ono što su pristalice uporedne književnosti zanemarivale — osobenost izvornog nasleđa i pojedinačnog stvaralaštva, te način *usvajanja* gotove grude i *primanja* uticaja — svedoče i zaključci nekih naših istoričara i teoretičara književnosti. Polazeći od pouke da su »svi evropski narodi u pojedinim razdobljima svoje povijesti preuzimali ili učili od drugih«, A. Barac ističe važnost spremnosti jedne književnosti da neke uticaje primi a druge odbaci: »Ima zapadnoevropskih književnih struja, koje su među Jugoslavenima izazvale vrlo zamašne plodove. Takve su npr. humanizam, romantika, realizam. No neke su potpuno zakržljale, premda su ih pojedinci bučno reklamirali. Takav je npr. verizam u hrvatskoj književnosti, hermetička lirika, ekspresionizam. Očito je da ni književne struje ne mogu biti roba za izvoz, već uspijevaju samo ondje gdje im je prikladno zemljište.«¹² Iako su »jugoslavenske književnosti sa svojim sadržajnim i formalnim elementima dio evropske književnosti«, jugoslovenski narodi su ono što je Evropa stvorila novo i dobro, »prihvatili na svoj način, prerađujući i iznova stvarajući«¹³

O drugoj mogućnosti — opiranju izvesnom uticaju — govori S. Petrović: »Univerzalno je uglavnom iskustvo i evropske i vanevropskih književnosti 19. i 20. vijeka da je literatura onog naroda — malog koliko i velikog — koji je politički bio podjarmljen, i u svome biću ugrožen, svjesno najčešće težila da se odupre utjecaju strane književnosti, osobito književnosti onih zemalja koje su opstanak ili prirodan razvoj toga naroda najneposrednije ugrožavale.«¹⁴ Očividno je, dakle, da među pojedinim književnostima ili književnim pojavama postoji zakonita uzajamna povezanost, ali da se ona ne može nipošto svesti na njihovu međusobnu zavisnost, kao što su pretežno nastojale da dokažu pristalice uporedne književnosti, opijene posebnosću naučne discipline kojom se bave. Osnovu tih uzajamnih veza, dakako, čine svojstva književnih pojava koje zrače, ali mogućnost njihovog delovanja na nacionalnu književ-

¹¹) Isto, str. 67—68.

¹²) Antun Barac: *Evropski okvir jugoslovenskih književnosti*. U: Antun Barac, *Izabrana djela*, I. Problemi književnosti. — Beograd, 1964; str. 112.

¹³) Isto, str. 112—113.

¹⁴) Dr Svetozar Petrović, *Književnost malog naroda i strani uticaj*. U: *Literaturite na malite narodi*. Sedmi Racinovi sredbi. — Titov Veles, 1970; str. 77—78.

nost obezbeđuje pre svega prijemljivost književne sredine u kojoj deluju. A prirodu te prijemljivosti određuju, kako trenutne književne i društvene prilike, tako i nasledene osobenosti nacionalne književnosti. Cilj nauke o književnosti ne može da bude izučavanje povoda, nego proučavanje rezultata: ispitivanje uzroka je samo nužna predradnja za razmatranje posledica. Otuda je uporedna istorija književnosti korisno i neizbežno sredstvo nauke o književnosti, ali njen krajnji cilj je istorija nacionalne književnosti, kao i istorija opšte književnosti. U tom smislu uporedna književnost je pomoćna disciplina nacionalne i opšte istorije književnosti. Ovaj stav potvrđuju i Velek i Voren: »Najočigledniji odnosi među umetničkim delima — izvori i uticaji — bili su najčešće obrađivani i sačinjavaju glavni predmet tradicionalne nauke o književnosti. *Mada nije književna istorija u uskom smislu*, utvrđivanje književnih odnosa između autora predstavlja, očito, veoma važnu *pripremu* za pisanje takve književne istorije.«¹⁵⁾ Oni se zalažu za proučavanje književne tradicije, koja može biti nacionalna ili međunarodna, ali je u svakom slučaju jedinstvena i u svojoj osnovi izvorna: »Raditi unutar date tradicije i usvojiti njena sredstva sasvim je u skladu s emocionalnom moći i umetničkom vrednošću. Stvarni kritički problemi nastaju u ovakvom proučavanju kad dospemo u fazu odmeravanja i upoređivanja, pokazivanja kako se jedan umetnik koristi dostignućima drugog umetnika, kad posmatramo tu preobličujuću moć. Utvrđivanje tačnog položaja svakog dela u jednoj tradiciji, prvi je zadatak književne istorije.«¹⁶⁾

U oblasti uporedne književnosti — premda su stvaraoci, posrednici i primaoci načelno stavljani u ravnopravan položaj — pitanju posrednika prilikom proučavanja književnih veza posvećena je najmanja pažnja. To je, jamačno, posledica potrebe da se ustanove što tešnje veze između stvaraocima i primaocima, pri čemu se uloga posrednika katkad zanemarivala, a katkad previdala. U metodološkim, pak, razmatranjima teoretičari uporedne književnosti bili su znatno trpeljiviji prema sponama među stvaraocima i primaocima. Van Tigem piše: »Među raznim načinima razmene književnih uticaja između pojedinih naroda veoma važno mesto pripada posrednicima koji su u granicama pojedine zemlje olakšali širenje i prihvatanje od strane domaće književnosti stranih književnih dela, ideja i oblika.«¹⁷⁾ Ovaj teoretičar nabroja nekoliko vrsta posrednika: pojedince, društvene sre-

¹⁵⁾ Rene Velek i Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Beograd, 1965; str. 295 (sve podvukao — J. J.).

¹⁶⁾ Isto, str. 297.

¹⁷⁾ *Nav. delo*, str. 128.

dine ili grupe, kritiku u knjigama i periodičnim izdanjima, te prevode i prevodiocima. Ne umanjujući značaj ostalih, naročito kritike, mi ćemo se, zbog svoje teme, zadržati samo na prevodima i prevodiocima. Iako se prvo upoznavanje jedne sredine sa nekom stranom književnom pojavom obično ne postiže prevodima, osetniji uticaj tih pojava nezamisliv je bez prevodenja. Prema Van Tigemu, »u velikoj većini slučajeva prevodenje je bilo nužno sredstvo širenja strane knjige, a proučavanje prevođa neophodan prethodni uslov najvećeg broja radova iz uporedne književnosti«¹⁸⁾. Otuda bi glavni zadaci u ovoj oblasti bili: proučavanje prevoda, i to poređenjem sa izvornikom i međusobnim poređenjem više prevoda, a sa stanovišta potpunosti, vernosti i osobenih crta prevoda, zatim — proučavanje društvene i književne biografije prevodilaca, i najzad — izučavanje prevodilačkih predgovora i pogovora koji mogu da pruže korisne podatke o sklonostima prevodilaca, čitalačkoj publici i sredini uopšte. Već na prvi pogled postaje jasno da je za komparativiste sama pojava posredovanja gotovo važnija od načina na koji ona deluje u nacionalnoj književnosti. Za obim, prirodu i kakvoću dejstva prevoda na izvornu književnost često nije važno da li su prevodi potpuni, verni, pa čak ni umetnički vredni. Njihov uticaj na domaću književnost je ponekad više ideološki, ili uopšte vanumetnički, nego umetnički, ali to ne znači i slabiji, niti manje značajan. Uz to, kao što smo videli, domaća književnost najčešće prima ono što joj treba ili odgovara, a to ne moraju uvek da budu prave odlike izvornika. Ovu tvrdnju dovoljno ubedljivo potkrepljuje slučaj Merimeovih »Gusala«, koje su, premda nisu verno prenosile ni duh ni umetnička obeležja naše narodne poezije, znatno uticale na evropsku književnost van Francuske, jer su pogodovala romantičarskoj sklonosti ka folklornom, fantastičnom i istočnjačkom. Shvatajući, dakle, važnost uloge prevoda u književnim vezama, pristalice uporedne književnosti nisu otkrile suštinu te uloge, s obzirom na to da nisu mogle da uvide presudan značaj osobenih svojstava nacionalne književnosti, niti su prevodenje posmatrale u složenim vezama sa izvornom književnošću i kao deo jedinstvenog procesa — kao prevodnu književnost.

Ali prevodna književnost se ne može posmatrati ni samo kao vid posredništva. Ako razvoj književnosti uočimo kao živ i složen proces, a on se samo tako i ispoljava, onda pojave u njemu ne možemo da delimo na podređene i nadređene, nego su sve one prirodne jedinice ili stepeni samog toka, koji i čine u svojoj uzastopnosti i naprednosti. Reći da je jedna od njih cilj, a druga

---

¹⁸⁾ Nav. delo, str. 136.

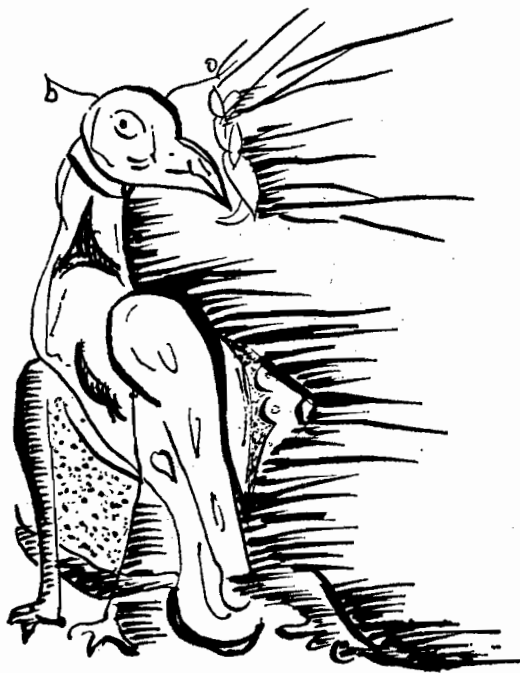

samo sredstvo, znači smatrati ceo taj razvoj predodređenim. Veze među tim pojavama mogu biti uzročno-posledične ili sadejstvene, ali sa teorijskog stanovišta nipošto ne mogu biti hijerarhijske, bez obzira na to što u praksi prevodi, koji uvek zavise od izvornika, ređe dosežu one umetničke vrednosti koje su gotovo neodvojive od pojma izvorne književnosti. Uostalom, osim delovanja prevodne književnosti na izvornu, moguće je i obrnuto dejstvo: da klima koju je stvorila izvorna književnost izaziva prevođenje onih dela koja toj klimi odgovaraju. S obzirom na sve ovo treba zaključiti da je prevodna književnost važna i neodvojiva struja u istorijskom toku nacionalne književnosti, struja koja izaziva ili podstiče, bogati ili potvrđuje, a u svakom slučaju dopunjuje onu drugu struju — izvornu književnost. Da se zadržimo na ovom poređenju: živa voda nacionalne književnosti nije nastala samo iz sopstvenih izvora nego i priticajem sa mnogih drugih strana; njen osnovni pravac odredili su već potoci od kojih je potekla, ali njenu silinu čine združene vode svih njenih utoka.

Kao deo nacionalne književnosti, prevodna književnost mora se i proučavati u tom sklopu, a ne kao nešto što je samo sebi cilj. Međutim, kao što anatomija, koja je vid razlaganja telesne celine, služi da se sazna povezanost te celine, tako se istorija nacionalne književnosti služi mnogim delimičnim ispitivanjima neophodnim za stvaranje potpunije i vernije slike složenih zbivanja u jedinstvenom toku. Već smo naglasili da proučavanje veza i uticaja smatramo samo nužnom predradnjom za istoriju nacionalne književnosti, a uporednu književnost, ukoliko se to tiče ovog predmeta, samo pomoćnom disciplinom istorije nacionalne ili opšte književnosti. No valja napomenuti da ne bismo smeli na osnovu toga izvesti brzoplet zaključak da je dovoljno znati cilj i nastojati da mu se primaknemo, a da je manje važno kojim se putevima krećemo ka njemu. Pre svega, moramo istaći neophodnost uporedno-istorijskog proučavanja i izuzetnu važnost razvijanja još jedne discipline istorije nacionalne književnosti: istorije prevodne književnosti sa svim njenim podoblastima i pomoćnim postupcima. Dok se uporedna književnost pretežno ograničava na ustanovljavanje zračenja pojedinih književnih pojava, istraživanje pravaca tih zračenja i ispitivanje njegovih dejstava u drugim književnim sredinama, istorija prevodne književnosti treba da uoči rezultate književnih veza domaće književnosti sa stranim književnim pojavama, da izuči nastanak i razvitak odomaćene strane književnosti i da utvrdi osobenosti usvajanja i prerade stranih književnih pojava u okvirima nacionalne književnosti, upravo da vaspostavi njen prevodni tok. Ukoliko se dobro i svestrano ne obavi ovaj posao — kojega su osnovne deonice: stvaranje

nje pouzdane bibliografske podloge, biografsko proučavanje, izrada teorijskih rasprava i posebnih istorijskih monografija, te opsežnih opštih pregleda — ne može se ni zamisliti valjana istorija nacionalne književnosti, čak ni kad bi se ona manje ili više ograničila na istoriju izvorne nacionalne književnosti. Ako se ne uzmu u obzir svi mogući uticaji, sve pojave koje su nastajale i razvijale se na domaćem tlu, istorija nacionalne književnosti biće izobličena, neće prikazati prave činjenice u pravoj svetlosti.

Načelno pretresanje pitanja proučavanja prevodne književnosti u sklopu istorije nacionalne književnosti ovde mora da se zaustavi. Dalje razmatranje treba da krene u pravcu upojedinačavanja oblasti bavljenja: naznačeni odnos, u osnovi jedinstven, stiče brojne posebnosti u svakoj nacionalnoj književnosti, pa tako i u našoj. A to prelazi okvire našeg sadašnjeg predmeta i predstavlja novu, zasebnu temu.

IVANKA ŽIVKOVIĆ

MIRO GLAVURČIĆ

MILOŠ NEMANJIĆ

NA PUTEVIMA PREVODILAŠTVA

Kultura, pri čemu u ovom slučaju pre svega mislimo na određene oblike saznanja, kao što su filozofija, sociologija, psihologija, lingvistika itd., podrazumeva stvaralaštvo, proučavanje i osmišljavanje onog dela ljudske i društvene stvarnosti u kojoj to stvaralaštvo nastaje, ali u isto vreme ona kao svoj konstitutivni princip obuhvata i prenošenje, razmenu određenih ideja, međusobni uticaj tih ideja, konfrontiranje i odbacivanje ili usvajanje prenetih ideja. Ukoliko je u jednoj kulturi manje razvijeno stvaralaštvo, utoliko je intenzivnije prenošenje ideja stvorenih u drugim sredinama, korespondentnih sa drugim ljudskim i društvenim uslovima. Korisnost i upotrebljivost ovih ideja, njihova sazajna moć je utoliko veća ukoliko su na većem stepenu opštosti, ukoliko su univerzalnije i istinitije, dakle, ukoliko ne važe samo za jednu ograničenu sredinu. Međutim, i kultura sa razvijenim stvaralaštvom u pojedinim oblastima saznanja ima potrebu za idejama koje su nastale u drugim sredinama, jer se na taj način obogaćuje opšti fond ideja i saznanja. U ovom slučaju samo to strujanje ideja je obično dvosmerno.

Ovo prenošenje ideja najčešće u isto vreme znači i transkulturni i transjezički proces. Mada je sve veći broj ljudi koji se, osim svojim materinim, služe i jezicima drugih naroda, uloga prevodilaca i prevodilaštva je još uvek ogromna. Oni su nesumnjivo graditelji mostova između različitih kultura. Prevodilaštvo je u tom smislu individualni intelektualni čin koji se izjednačava sa stvaralaštvom, ali u isto vreme i značajna društvena delatnost. Kao i za svaku društvenu delatnost, tako i za ovu moraju da postoje određeni društveni uslovi. Potrebno je da bude stvorena određena intelektualna i društvena klima pa da prevodilaštvo zaista postane značajna društvena delatnost. S jedne strane, nužno je da stasaju generacije sposobnih prevodilaca, koji će pored odličnog poznavanja svog i stranog jezika sa koga prevode biti i dobri poznavaoци oblasti kojoj delo pripada, s druge strane, potrebno je da društvo formuliše i izrazi svoje potrebe za

određenom vrstom prevodne literature, potrebno je da izraste određena intelektualna publika koja je dovoljno zainteresovana za različita prevedena dela.

Mnogi od ovih uslova su u Jugoslaviji već stvoreni. Nesumnjivo je da imamo plejadu vrsnih prevodilaca. Prema jednom izvoru,¹ imamo 58 prevodilaca filozofske literature i 85 prevodilaca literature iz oblasti društvenih nauka. Pošto se mnogi od ovih prevodilaca javljaju kao prevodioci i jedne i druge vrste literature, konstatujemo da među prevodiocima literature iz oblasti društvenih nauka imamo 28 prevodilaca iz grupe prevodilaca filozofske literature, ali, i uz ovu korekciju, to je još uvek dovoljan broj prevodilaca za intenzivnu prevodilačku delatnost. S druge strane, mada društvo predstavljeno u svojim izdavačkim kućama i njihovim urednicima, još uvek ne izražava precizno određene vrste potreba, pokretanje mnogih novih edicija u toku samo poslednje decenije svedoči o formiranju određenih koncepcija i stupanju na pozornicu ljudi koji su sposobni da osete i izraze potrebe društva i kulture. Poznate su biblioteke »Današnji svet« izdavačkog preduzeća »Prosveta«, »Zodijak« izdavačke kuće »Vuk Karadžić«, »Književnost i civilizacija« izdavača »Nolit«, najzad veoma poznata edicija »Sazvežđa« ovog istog izdavača. Sve ove biblioteke uglavnom obuhvataju prevodnu literaturu. Samo 1968. godine, prema Statističkom godišnjaku UNESCO-a², prevedeno je 1295 naslova, najviše iz lepe književnosti, 669, zatim iz društvenih nauka, 323. Koliko je stvorena određena intelektualna publika dovoljno zainteresovana za svu ovu literaturu, ostaje otvoreno pitanje, ali neki podaci dokazuju da knjiga koja obrađuje aktuelnu i značajnu temu nalazi svog čitaoca.

Ostaje, međutim, još jedno zanimljivo pitanje, koje je i osnovni povod za ovaj napis. To pitanje bi moglo da se formuliše na sledeći način: koliko uspevamo u okvirima naše izdavačke delatnosti da pravovremeno prezentiramo našem čitaocu nova i značajna dela koja su objavljena na nekom stranom jeziku. Kad kažemo pravovremeno, onda pre svega mislimo na interval između dva izdavačka datuma, na vreme koje protekne između pojavljivanja određene knjige na stranom knjižarskom tržištu i njenog objavljivanja u prevodu kod nas. Naravno, ovaj problem obuhvata i kriterijume na osnovu kojih se vrši izbor knjiga za prevođenje, jer prevoditi sve što se pojavi u nekoj zemlji bilo iz koje oblasti

---

¹) Savremeni književni prevodioci Jugoslavije, Beograd, Savez književnih prevodilaca Jugoslavije, 1970., str. 269.

²) Statistical annuaire. Yearbook statistique 1970., Paris, UNESCO, 1971.

značilo bi odsustvo određenih merila koja se odnose na to šta je zaista vredno a šta prolazno i pomodno. U isto vreme, to pitanje se svodi i na uslove za prevođenje i izdavanje određene vrste literature. Na žalost, nije samo utisak kada kažemo da ponekad još uvek protekne čitava decenija pre nego što uspemo da objavimo mnoga značajna dela sa stranih jezika, a da ne govorimo o tome što mnoga već skoro klasična dela nastala između dva rata ili još i ranije nisu postala dostupna našem čitaocu koji ne vlada stranim jezicima.

Tu svoju tvrdnju dokazaćemo malom sistematskom analizom, pri čemu smatramo da je to samo otvaranje jednog problema o kome mnogo mogu da kažu i prevodioci i izdavači.

Možda je od svih navedenih edicija najilustrativniji primer navedene biblioteke »Sazvežđa«. Ova edicija otkriva istoriju jednog značajnog kulturnog poduhvata koji traje skoro čitavu deceniju i pruža mogućnost da se vidi kakvi su vremenski rasponi morali da budu savladani i koliko još uvek zaostajemo čak i kada je u pitanju jedna takva edicija. Pokrenuta 1964. godine sa ciljem da pruži »našem čitaocu najnovija dela iz različitih disciplina«, ova biblioteka je kao svoju prvu knjigu izdala poznato delo Eriha Froma »Bekstvo od slobode«, prvi put izdato u Njujorku 1942. godine. Trebalo je, dakle, ovom prvom knjigom, koja je dočekana sa ogromnim interesovanjem, premostiti jaz od preko 20 godina. U međuvremenu, od tada pa do danas, pojavilo se još 29 knjiga u ovoj poznatoj ediciji. Za to vreme objavljeno je samo 4 knjige naših autora. Ostale su prevedene sa nekog od stranih jezika: 10 knjiga sa francuskog jezika, 6 knjiga sa engleskog, 4 sa nemačkog, 3 knjige sa poljskog i 1 knjiga sa ruskog jezika.

U tematskoj strukturi u ovom periodu preovlađuje literatura iz oblasti društvenih nauka. Objavljeno je 11 knjiga iz antropologije, psihologije i sociologije, 6 knjiga iz filosofije, 5 knjiga iz oblasti umetnosti i književnosti i 4 lingvističke studije.

Iz pregleda (str. 198 i 199) može da se vidi kada je knjiga objavljena na stranom jeziku, kada je objavljena u Jugoslaviji u prevodu i sa kog jezika je prevedena.

Kada pre svega napravimo analizu dva izdavačka datuma, naime kada uporedimo godinu izdanja na matičnom jeziku sa godinom izdanja kod nas, otkrivamo da su u početku savlađivani vrlo veliki vremenski rasponi, ali da oni ponekad ostaju i kod novije prevedenih knjiga. Ukoliko prihvatimo jednu dosta grubu periodizaciju: do 5 godina, od 6—10 godina, od 11—15 godina i

---

<i>Autor i naslov knjige</i>	<i>Godina izd. na mat. jez.</i>	<i>Godina prevoda</i>	<i>Sa jezika</i>
1. Erih From, Bekstvo od slobode	1942.	1964.	engleskog
2. Lešek Kolakovski, Filozofski eseji		1964.	poljskog
3. Pjer Frankastel, Umetnost i tehnika	1956.	1964.	francuskog
4. S. M. Aizenštajn, Montaža i atrakcija		1964.	
5. Čovek danas-zbornik (domaća knjiga)			
6. Hans Rajhenbah, Rađanje nauč. filozof.	1951.	1964.	engleskog
7. Nikola Milošević, Antropološki eseji (domaća knjiga)			
8. D. T. Suzuki i E. From, Zen-budizam ...	1960.	1964.	engleskog
9. Norbert Viner, Kibernetika i društvo	1954.	1964.	engleskog
10. Rože Kajoa, Igre i ljudi	1958.	1965.	francuskog
11. Dejvid Risman, Usamljena gomila	1960.	1965.	engleskog
12. Klod Levi-Stros, Divlja misao	1962.	1966.	francuskog
13. Bertolt Breht, Dijalektika u teatru	1963.	1966.	nemačkog
14. Marek Frikand, Etička misao Marksa	1961.	1966.	poljskog

15. E. Bloh, Tibingenski uvod u filozofiju	1963.	1966.	nemačkog
16. Roman Jakobson, Lingvistika i poetika	—	1966.	
17. M. Bahtin, Problemi poetike Dostojevskog	1963.	1967.	ruskog
18. Adam Šaf, Marksizam i ljudska jedinka	1965.	1967.	poljskog
19. T. Adorno, Filozofija nove muzike	1958.	1968.	nemačkog
20. Karl Manhajm, Ideologija i utopija	1965.	1968.	engleskog
21. Žan Pijaže, Psihologija inteligencije	1961.	1968.	francuskog
22. Jovan Hristić, Oblici moderne književnosti (domaća knjiga)			
23. Sreten Marić, Glasnici apokalipse (domaća knjiga)			
24. Ferdinand de Sosir, Opšta lingvistika	1949.	1969.	francuskog
25. Žan-Pol Sarr, Egzistencijalizam ...	1960.	1970.	francuskog
26. Luj Altise, Za Marksa	1965.	1971.	francuskog
27. Rolan Bart, Književnost. Mitologija	1953—1966.	1971.	francuskog
28. Žan Pijaže, Mudrost i zablude filozof.	1965.	1971.	francuskog
29. Fung Ju-Lan, Istorija kineske filozof.	1948.	1971.	engleskog
30. Mišel Fuko, Riječi i stvari	1966.	1971.	francuskog

od 16—20 godina, imamo sledeću situaciju. Raspon do 5 godina je prisutan kod 10 prevedenih knjiga, pri čemu se samo kod 4 knjige javlja, da tako kažemo, tolerantan raspon do 3 godine, a kod ostalih je taj raspon veći od 3 godine, najčešće 4—5 godina. Najviše knjiga u ovoj grupaciji je prevedeno sa engleskog jezika, zatim sa nemačkog i najzad sa francuskog jezika. U grupi dela kod kojih je vremenski raspon između dva izdavačka datuma od 6—10 godina nalazi se 9 prevedenih knjiga, pri čemu je 3 knjige prevedeno tek posle punih 10 godina.

Druge dve grupacije, sa rasponom od 11—15 godina i od 16—20 godina, su sasvim proređene. Jedna knjiga, »Rađanje naučne filozofije«, je prevedena posle 13 godina, druga, »Opšta lingvistika«, posle punih 20 godina.

Očigledno, najplodnija je bila prva godina izlaženja ove edicije, kada je objavljeno 9 knjiga, od kojih je 7 bilo prevedeno. U toj produkciji savladani su neki od najvećih raspona. Kao što smo videli, jedna knjiga je prevedena posle 22 godine, jedna posle 13, a jedna, »Kibernetika i društvo«, posle 10 godina. Mada kasnije nemamo neku izrazitu pravilnost, naime da se sa najnovijim knjigama u ediciji sasvim smanjuje raspon, kod ovih novih prevoda, među knjigama objavljenim 1971. godine, samo u jednom slučaju, kod »Istorije kineske filozofije«, koja je prevedena sa engleskog izdanja od 1948. godine, imamo veoma veliki raspon od 23 godine. U ostalim slučajevima taj raspon je na granici jedne šire tolerancije od 5 godina.

U svakom slučaju, ova edicija, mada nam uopšte nije namera ni da delimo pohvale ni da se pojavljujemo u ulozi kritičara, savlađivala je i savlađuje te negativne vremenske raspone i popunjavala i popunjava mnoge praznine u našoj kulturi, prenosila i prenosi mnoge ideje i mnoga saznanja potrebna jednoj kulturi koja ne želi da bude učmala i siromašna. Ostaje, možda, pitanje izvesne doslednosti u tom prenošenju. Na primer, godine 1966. objavljene su dve knjige: »Dijalektika u teatru« i »Tibingenski uvod u filozofiju«, obe izdate u Frankfurtu na Majni 1963. godine. I te knjige su nesumnjivo vredne i značajne. Međutim, tek se 1968. godine pojavljuje knjiga »Filozofija nove muzike«, izdata još 1958. god. u Frankfurtu, a 1969. godine poznato Sosirovo delo, objavljeno u Parizu još 1949. godine. Naravno, teško je reći ko je značajniji: Brehť ili Adorno, Bloh ili Sosir i čija je dela trebalo prevesti. Mi ovde samo konstatujemo izvesne »divergencije«, ako tako može da se kaže, imajući pri tom u vidu da pojavljivanje svake nove knjige u prevodu, čak i kada je reč o jednoj ediciji koja ima svoju koncepciju, nastaje kao re-

zultat određenog susreta između izdavača i prevodioca, u ovom slučaju pre svega između jednog urednika i prevodioca.

Treba stoga reći da su u prevođenju ovih 26 knjiga učestvovala 24 naša prevodioca, od kojih su većina članovi Udruženja književnih prevodilaca i za sobom imaju bar po nekoliko značajnih prevoda. To su sledeći naši prevodioci, poredani po azbučnom redu: Tomislav Bekić, Ranko Bugarski, Olga Vlatković, Mirjana Vukmirović-Mihailović, Vjera Vuletić, Branko Vučićević, Gustav Gavrik, Slobodan Đorđević, Branimir Živojinović, Branko i Jelena Jelić, Sreten Marić, Božidar Marković, Milica Nikolić, Svetozar Nikolić, Draginja Pervaz, Ljubomir Radanović, Davor Rodin, Aleksandar I. Spasić, Olivera Stefanović, Dušan Stojanović, Darko Suvin, Radoje Tatić i Ivan Foht. Neki od njih, kao Slobodan Đorđević, Sreten Marić, Svetozar Nikolić i Aleksandar I. Spasić, preveli su i po dve knjige, dok je u prevođenju nekih knjiga, kao u slučaju »Montaže i atrakcije« ili »Lingvistike i poetike«, učestvovalo više prevodilaca.

Svojim izborom, kada je to bio slučaj, a pre svega svojim prevodom, ovi prevodioci su u najvećoj meri doprineli ugledu ove edicije. Ali, pošto mi ne pišemo samo o ovoj ediciji i o prevođenju kao prevođenju, jer je to stvar drugih stručnjaka, već o jednom problemu društva i kulture, navešćemo i primere drugih knjiga kod kojih se manifestuje isti problem, bez obzira da li pripadaju nekoj posebnoj ediciji ili ne. Ovu grupu knjiga treba shvatiti kao kontrolnu.

(Vidi tabelu na str. 202).

Kao što može da se vidi, od 10 navedenih knjiga, od kojih su 6 prevedene sa engleskog, 3 sa francuskog i 1 sa italijanskog jezika, samo kod četiri postoji tolerantan raspon do 5 godina. Kod 4 knjige imamo raspon od 6—10 godina, a kod 2 i preko 20 godina. Ako tome dodamo da je klasično delo Suzane Langer prevedeno sa trećeg izdanja objavljenog u Kembridžu 1960., a isto tako klasično delo Torstena Veblena sa jednog od ponovljenih izdanja iz 1957. godine, stvar izgleda još nepovoljnija.

U prevođenju ovih 10 knjiga učestvovali su i poznati prevodioci i stručnjaci za pojedine oblasti koji su se pojavili u ulozi prevodioca. To su sledeći prevodioci i naučni radnici: Žarko Vidović, Nadežda Vinaver, Branko Vučićević, Slobodan Đorđević, Branko Jelić, Radoslav V. Konstantinović, Nika Milićević, Nikola Mišić, Zaga Pešić-Golubović, Nerkez Smailagić, Aleksandar I. Spasić i Anđelija Todorović. Među ovih 12 prevodilaca izvestan broj su naučni radnici, a među profesionalnim prevodiocima imamo bar

<i>Autor i naslov knjige</i>	<i>God. izd. na mat. jez.</i>	<i>Godina prevoda</i>	<i>Sa jezika</i>
1. Vajt Lesli, Nauka o kulturi	1949.	1970.	engleskog
2. Veblen Torsten, Teorija dokoličarske klase	1957.	1966.	engleskog
3. Goldman Lisjen, Za sociologiju romana	1964.	1967.	francuskog
4. Gurvič Žorž, Savremeni poziv sociol.	1963.	1965.	francuskog
5. Eko Umberto, Otvoreno djelo	1962.	1965.	italijanskog
6. Makluan Maršal, Poznavanje opština	1964.	1971.	engleskog
7. Langer Suzana, Filozofija u novome ključu	1960.	1967.	engleskog
8. Malinovski Bronislav, Naučna teorija kulture	1941.	1970.	engleskog
9. Moren Edgar, Duh vremena	1962.	1967.	francuskog
10. From Erih, Zdravo društvo	1959.	1963.	engleskog

trojicu: Branka Vučićevića, Slobodana Đorđevića i Aleksandra I. Spasića koji su se, ako tako može da se kaže, specijalizovali za prevodenje literature iz oblasti društvenih nauka. To, uostalom, samo dokazuje da je i ova podela na profesionalne prevodioce i na naučne radnike koji se bave i prevodenjem vrlo uslovna. Istinski naučni radnik bi po pravilu trebalo da bude i sposoban prevodilac literature iz svoje struke, kao što i profesionalni prevodilac stručne literature ne može da bude nestručan za ovu vrstu literature. Bitno je u svakom slučaju konstatovati da nam ne nedostaju prevodilački potencijali i da ne treba na toj strani tražiti uzroke jednom još uvek nepovoljnom stanju.

Ostaje onda ono bitno pitanje: zašto ipak kasnimo sa prevodenjem nekih značajnih dela svetске literature iz različitih oblasti društvenih nauka? Ako prevodilaštvo shvatimo kao društvenu delatnost u kojoj pored prevodioca kao glavnog aktera učestvuju i drugi akteri, moramo da se pitamo gde su uzroci zaostajanja. U isto vreme, treba odrediti koje je to poželjno odnosno tolerantno vreme za koje jedna knjiga, ukoliko zaslužuje da bude prevedena, treba da bude prevedena. Nama se čini da bi to poželjno vreme moglo da bude najviše dve, a tolerantno najviše tri godine. Videli smo da samo u malom broju slučajeva imamo posla sa tako ustanovljenim tolerantnim vremenom, a da se poželjno vreme skoro i ne pojavljuje.

Ako stvar tako postavimo, onda nam se čini da su sledeća pitanja relevantna za taj problem.

Na čiju inicijativu najčešće dolazi do prevodenja određenih knjiga? Kakva je uloga prevodioca i kakav je odnos između prevodioca i izdavača odnosno urednika neke posebne edicije? Koji su kriterijumi na osnovu kojih se vrši izbor pojedinih knjiga za prevodenje? Koliko vremena treba prevodiocu za njegov posao, a koliko vremena prođe od dana kada se preveden tekst nađe na stolu urednika pa do dana kada se pojavi knjiga? Da li je i koliko prevodilac materijalno stimulisan za svoj rad? Koliki su tiraži prevedenih knjiga i imaju li te knjige svoju publiku, svoje kupce i svoje čitaoce?

Na sva ova pitanja, ili bar na većinu od njih, teško je odgovoriti bez detaljnijeg ispitivanja glavnih aktera u ovoj delatnosti, prevodioca i izdavača. Autor ovog napisa zamislio je seriju razgovora sa prevodiocima i urednicima, ali, na žalost, nije uspeo da do kraja ovu svoju zamisao realizuje. Međutim, razgovori koje je vodio bili su dragoceni za osvetljavanje bar nekih od problema koji iskrsavaju, utoliko pre što se oni odnose na ediciju koja predstavlja okosnicu ovog razmatranja, na ediciju »Sazvežđa«.

Pitanje o inicijatoru gubi svoj alternativni smisao kad se na zajedničkom poslu, u ovoj delatnosti koja obuhvata prevođenje i izdavanje knjiga, nađu prevodilac stručan za svoj posao i sa osećanjem za određenu vrstu literature i urednik koji ima svoju koncepciju edicije. Takav slučaj imamo upravo kod edicije »Sazvežđa«. Aleksandar I. Spasić, jedan od naših plodnih i stručnih prevodilaca, preveo je zajedno sa Slobodanom Đorđevićem dve knjige izašle u ovoj ediciji: »Bekstvo od slobode« i »Rađanje naučne filozofije«. Obe ove knjige prevedene su na inicijativu urednika, ali u isto vreme oni su ih preveli i po svom sopstvenom afinitetu za tu vrstu literature, dakle intelektualno motivisani. To je slučaj i sa većinom drugih knjiga u ovoj ediciji — prevedene su na inicijativu urednika, Miloša Stambolića, ali na zajedničkom poslu sa njim našla se i plejada prevodilaca koji su višestruko imali status autora: i kao stručni prevodioci i kao poznavaoци određenih oblasti, jer su mnogi vršili i izbor određenih tekstova za prevođenje. Međutim, u mnogo slučajeva se prevodilac javlja i kao direktni inicijator, ima aktivnu ulogu. Poznata knjiga Suzane Langer »Filozofija u novome ključu« objavljena je na inicijativu svog prevodioca, Aleksandra I. Spasića.

Prema tome, mogli bismo da kažemo da je jedan od bitnih uslova za uspeh ove delatnosti susret između sposobnog prevodioca i urednika koji zna šta hoće. Videli smo da imamo plejadu dobrih prevodilaca, a sve je više i stručnih i sposobnih urednika pojedinih edicija, koji ovima daju određenu fizionomiju.

Knjige koje su do sada prevedene otkrivaju neke kriterijume, određene afinitete, izvesno osećanje za to šta je propušteno, šta bi trebalo pružiti čitaocu itd. Možemo da se ne složimo sa svim tim kriterijumima, da nemamo iste afinitete, ali je očigledno da je, kako kaže Spasić, jedan period intelektualnog siromaštva prevaziđen. Na žalost, to treba posebno naglasiti, isuviše su bile velike praznine, ogroman je posao trebalo uraditi da bismo se upoznali sa nekim rezultatima filozofske i naučne misli u svetu. Mnogo toga je još ostalo da se prevede.

S druge strane, kao i svaka delatnost, i ova delatnost prevođenja i objavljivanja knjiga, zahteva određene uslove, određeno vreme, određeno stimulisanje. Prevodiocu za prevođenje ozbiljne knjige iz filozofije ili neke društvene discipline treba otprilike godinu dana, ukoliko ne radi isključivo to, nekad i manje. Pripreme za objavljivanje knjige i sam tehnološki proces štampanja traju najmanje šest meseci. Ukoliko priznamo neko izgubljeno međuvreme od šest meseci, to je takođe godinu dana. Znači, postoji mogućnost za takozvano poželjno vreme koje pro-

tekne između dana objavljivanja neke knjige na stranom jeziku i njene pojave u prevodu kod nas. Međutim, izdavačka delatnost u Jugoslaviji je očigledno podložna i nekim drugim ritmovima, nekim drugim oscilacijama, nekim drugim uslovima. Postoje tu ekonomski, organizacioni problemi, problemi plasmana i prodaje knjige itd. Ova neujednačenost ritma za paža se i kod »Sazvežđa«. Posle 1964. godine kada je objavljeno sedam prevedenih knjiga, još je samo 1966. godina plodnija. Sledećih godina izlaze po 2—3 knjige najviše, da bi tek 1971. godina bila opet bogata. Trenutno, oko 30 knjiga čeka na objavljivanje u ovoj ediciji, od kojih su mnoge već i prevedene.

Autorski honorari, na žalost, nisu uopšte stimulatívni za prevodioca, čak i onda kada dostignu maksimum važeće tarife. Pretpostavimo da za knjigu od 15 autorskih tabaka prevodiocu treba 1000 časova rada. Ukoliko za autorski tabak dobije 400 din. bruto, znači da njegov ukupan autorski honorar iznosi 6000 din., odnosno da sat njegovog rada ne vredi više od 6 novih dinara. Ostaje, dakle, intelektualna satisfakcija i mogućnost izvesne kompenzacije objavljivanjem po časopisima, što nije uvek izvesno.

Najzad, pitanje intelektualne publike, publike zainteresovane za ovu vrstu literature. Kada je pokrenuta edicija »Sazvežđa«, njen urednik Miloš Stambolić je delimično sumnjao u to da li će utvrđeni tiraž od 4000 primeraka imati svoju prođu. Na svu sreću, izgleda da ta sumnja nije bila sasvim opravdana. Prva knjiga, »Bekstvo od slobode«, doživela je ponovljeno izdanje, a u pripremi je treće izdanje. Drugo izdanje je doživela i knjiga »Zen-budizam i psihoanaliza«. Možda se ovaj uspeh duguje izuzetno velikoj popularnosti Eriha Froma u našoj intelektualnoj sredini. Međutim, osim ove dve, još dvanaest knjiga iz ove edicije je skoro rasprodato. Što se tiče primeraka ostalih desetak knjiga, u pojedinim slučajevima je ostalo najviše do 1000 primeraka.

Dakle, određena publika za ovu vrstu knjiga je već stvorena, ona postoji, ona pokazuje i dokazuje svoja interesovanja. Možemo da se pitamo ko je ta publika i da li su uopšte dosegnute sve njene granice i zadovoljene sve njene potrebe. U svakom slučaju, ta publika je sastavljena iz dva sloja: s jedne strane, imamo profesionalni deo publike, s druge strane neprofesionalni deo. Profesionalni deo publike, pri čemu mislimo na univerzitetske profesore, na profesore u srednjim školama, na naučne radnike iz različitih disciplina društvenih nauka, ovom vrstom literature delimično zadovoljava svoju potrebu koja proističe iz bavljenja određenom vrstom intelektu-

alne delatnosti. Neprofesionalni deo publike, kod koje postoji određena saznavna potreba, određena vrsta interesovanja i radoznalosti, zadovoljava jednu relativno slobodnu intelektualnu potrebu. Ukoliko bi se oslanjala samo na prvi deo publike, mada je ona vrlo značajna, ova vrsta literature ne bi mogla da računa na isuviše velike tiraže i na veliku prođu, jer veliki deo ove publike se sa mnogim delima upoznaje na izvornom jeziku pre nego što su prevedena u Jugoslaviji. Prema tome, šansa ove literature iz vrlo različitih disciplina je u stalnom proširivanju neprofesionalnog dela publike, kod koje su već stvorene neke obrazovne i psihološke pretpostavke da bude zainteresovana za ovu vrstu literature.

Znači, u tom složenom društvenom i kulturnom procesu, koji počinje izborom određenih knjiga za prevođenje, preko prevođenja i objavljivanja, potrebno je da svi učesnici budu u svojoj delatnosti podređeni osnovnom cilju — razviti i zadovoljiti određene saznavne potrebe ljudi.

DŽONI RELJIĆ

ZARKO ROŠULJ

BELEŠKA O AUTORIMA

Dr MICHAEL J. FLACK (Majkl Flak), profesor međunarodnih i međukulturnih poslova u Školi za postdiplomske studije javnih i međunarodnih poslova Univerziteta u Pitsburgu. Dela: *Uloga kulture u međunarodnim poslovima* (1968), *Udžbenici kulturne diplomatije i međunarodnih poslova* (1971) i drugih studija i članaka. Član je Upravnog odbora *Saveta za proučavanje čovečanstva*, i izborni član Međunarodnog instituta za različite civilizacije u Brislu. Godine 1971. gostovao je kao profesor-istraživač u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, gde je proučavao politiku jugoslovenskih međunarodnih kulturnih veza.

Dr MIHAILO MARKOVIĆ, filozof. Profesor univerziteta u Beogradu. Dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti. Bavi se opštom metodologijom i problemima savremenog društva. Dela: *Formalizam u savremenoj logici*, *Dijalektička teorija značenja*, *Humanizam i dijalektika*, *Dialektik der Praxis* i druga.

Dr BART LANDHEER (Bart Lander), doktor filozofskih nauka (Beč 1929). Teza: „Der Staats und Gesellschaftsbegriff Platons“. Šef istraživačkog odeljenja holandskog biroa za informacije u Njujorku (1939—1952). Direktor Biblioteke „Palata mira“ u Hagu (1952—1969). Profesor po pozivu na univerzitetima u Alabami i Kanzasu, SAD. Dela: *Um i društvo* (1952), *Prelazni period* (1957), *O sociologiji međunarodnog prava i međunarodnog društva* (1967), i drugi članci u holandskim, američkim i nemačkim publikacijama. Glavni urednik „European Yearbook“ sv. I—XVIII.

Dr JURIJ BORISOVIĆ BOREV, doktor filoloških nauka, profesor, naučni saradnik Instituta za svetsku književnost „Gorki“ — Moskva. Dela: *Estetika*, *O komičnom*, *O tragičnom*, *Osnovne estetičke kategorije*.

Dr RUDI SUPEK, sociolog, psiholog, filozof. Profesor sociologije na Sveučilištu u Zagrebu. Jedan od glavnih urednika časopisa „Praxis“. Dela: *Egzistencijalizam i dekadencija*, *Psihologija građanske lirike*, *Psihologija i umjetnost*, *Ispitivanje javnog mnijenja* i druga.

EDMUND S. GLENN (Edmund S. Glen), je počeo karijeru kao novinar u Parizu (1936—1939). Za vreme rata služio u poljskoj, američkoj i francuskoj vojsci. Od 1947. do 1968. radio je u američkom Ministarstvu spoljnih poslova, prvo kao šef prevodilaca, a zatim kao istraživač međukulturnih veza. Godine 1968. postao je profesor Međukulturnih komunikacija na Univerzitetu Delaver.

Dr OTTO KLINEBERG (dr Oto Klineberg), počasni profesor Kolumbija univerziteta u Njujorku. Profesor po pozivu Univerziteta u Parizu i Ecole Pratique des Hautes Etudes, direktor Međunarodnog centra za međugrupne odnose, Pariz. Radovi: *Rasne razlike, Socijalna psihologija, Ljudska dimenzija u međunarodnim poslovima* itd.

STEVAN MAJSTOROVIĆ, pravnik, publicista. Direktor Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka — Beograd. Odgovorni urednik časopisa „Kultura”. Objavio je tri knjige putopisa; monografiju u izdanju UNESKO-a *Kulturna politika Jugoslavije*, knjigu eseja *Pravo na kulturu*, dve knjige prevoda i više studija i članaka u raznim časopisima.

INGRID EIDE, M. A. (Ingrid Ejde), sociolog u Sociološkom institutu Univerziteta u Oslu i Međunarodnom institutu za istraživanje mira. Članci: o pitanjima tehničke pomoći i međunarodnim ulogama. Urednik je knjige *Studenti kao veze među kulturama* koju su zajedno objavili UNESCO i Univerzitet u Oslu 1971. godine.

Dr ZDRAVKO MLINAR, sociolog, profesor Fakulteta za sociologiju, političke nauke i novinarstvo u Ljubljani. Radovi: *Društvena kontrola u procesu urbanizacije, Formalna grupna participacija u selu, Integrativna ili (i) dezintegrativna uloga društvene diferencijacije*, i druga.

TOMO MARTELANC, novinar, dopisnik Jugoslovenskih radio-stanica iz Londona (1958—1969), predavač na Fakultetu za sociologiju, političke nauke i novinarstvo u Ljubljani, donedavno ministar za obrazovanje i kulturu SR Slovenije.

MIROSLAV ŽULAVSKI, rukovodilac Odeljenja u Ministarstvu inostranih poslova — Varšava.

KSENIJA GAČINOVIĆ, generalni sekretar Jugoslovenske komisije za saradnju sa UNESCOM.

Dr DUŠAN VEJNOVIĆ, pravnik, politikolog. Predavač na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Donedavno predsednik Savezne komisije za kulturne veze sa inostranstvom.

RAGHU NATH (Ragu Nat, Indija), vanredni je profesor za poslovne i bihejviorističke nauke na Post-diplomskoj Poslovnoj školi Univerziteta u Pittsburgu i direktor Laboratorije za organizacijsko obučavanje te škole. Posebno se bavio programiranjem međukulturne nastave primenjujući novije participativne nastavne tehnike. Kao konsultant i istraživač sudelovao je u radu vladinih agencija, obrazovnih i medicinskih institucija, religijskih organizacija i industrijskih

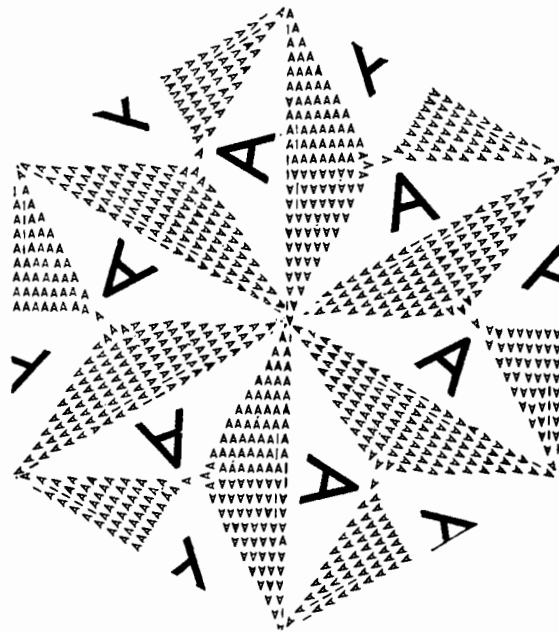
---

korporacija u SAD, na Srednjem istoku, u Latinskoj Americi i Indiji.

Dr RICHARD MARTINUS EMGE (Martinus Emge), redovni profesor sociologije na Visokoj pedagoškoj školi u Bonu i honorarni profesor Univerziteta u Bonu. Pored ostalih dela autor je sociološke analitičke studije *Međunarodna kulturna politika* (Berlin 1967). Od 1957—1961. bio je ataše za kulturu Ambasade Savezne Republike Nemačke u Otavi.

JOVAN JANICJEVIĆ, književni kritičar i prevodilac sa ruskog i nemačkog. Urednik u Jugoslovenskom bibliografskom institutu — Beograd. Objavio je znatan broj članaka, rasprava, oglada i prikaza: *Puškin i književna kritika*, *Ogled o Ljermontovljevu „Jedru“*, *Stavovi za kritiku psihoanalitičkog metoda ispitivanja umetnosti* i druge.

Mr MILOŠ NEMANJIC, sociolog kulture, istraživač u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka — Beograd. Objavljeni radovi: *Funkcije umetnosti i estetička potreba*, *Kulturne potrebe*, *Umetnička udruženja* i drugi.

ZARKO ROŠULJ

П а д а
 к и ш а
 г л а с о в а
 ж е н с к и х
 к а о д а
 с у м р т в е
 ч а к и
 у с н о м е м а м а
 т о с т е
 в и
 т а м о ђ е
 к о ј и
 к и ш и т е
 в е л и ч а н с т в е н и
 с у с р е т и
 м о г а
 ж и в о т а
 о
 к а п љ и ц е
 н о в и
 п р о п е т и
 о б л а ц и
 п о ч и њ у
 д а њ и ш т е
 ц е о
 ј е д а н
 с в е м и р
 у ш а т н и х
 г р а д о в а
 с л у ш а]
 д а л и
 п а д а
 к и ш а
 д о к
 ж а љ е њ е
 и
 п р е з и р
 п л а ч у
 ј е д н у
 с т а р у
 с л у ш а]
 к а к о
 п а д а] у
 в е з е
 к о ј с
 т с
 з а д р
 ж а в а] у
 г о р е
 и
 д о л е
 м у з и к у

гијом аполинер пада киша

DR MILAN MARKOVIĆ-GILE I ZARKO ROŠULJ

CONTENTS

Michael J. Flack: <i>International Educational and Cultural Relations and the Transforming World</i> — — — — —	9
Mihailo Marković: <i>Assumptions of European Cultural Cooperation</i> — — — — —	17
Bart Landheer: <i>The Factor "Culture" in the Global Social System</i> — — — — —	27
Jurij B. Borev: <i>Mutual Influences of Various Cultures</i> — — — — —	36
Rudi Supek: <i>European Integration: The Role of Intellectuals</i> — — — — —	42
Edmund S. Glenn: <i>Toward a Theory of Intercultural Communication</i> — — — — —	55
Otto Klineberg: <i>Cultural Relations: International and Intra-National</i> — — — — —	71
Stevan Majstorović: <i>Nationalities and Foreign Cultural Exchange</i> — — — — —	80
Ingrid Eide: <i>Students as Bridges between Cultures</i> — — — — —	99
Zdravko Mlinar: <i>Creativity and Small Nations</i> — — — — —	115
Tomo Martelanc: <i>The Culture of a Small Nation</i> — — — — —	124
Miroslaw Żulawski: <i>Cultural Exchange</i> — — — — —	131
Ksenija Gaćinović: <i>UNESCO Faces Changes</i> — — — — —	139
Dušan Vejnović: <i>International Cultural Policy of Yugoslavia</i> — — — — —	148
Raghu Nath: <i>Orientation to another Society: Training for Intercultural Effectiveness</i> — — — — —	158
Martinus Emge: <i>The Cultural Attaché: Problems, Opportunities and Risks of an Ambiguous Diplomatic Role</i> — — — — —	175
Jovan Janićijević: <i>Translated and National Literature</i> — — — — —	186
Miloš Nemanjić: <i>Paths to Translation</i> — — — — —	195

ISPRAVKA

Tehničkom omaškom u prošlom broju ispod članka »Društvene nauke u Holandiji« odštampano je »Izbor i prevod Dobrinka Hadži-Slavković«, a umesto toga treba da stoji da je Dobrinka Hadži-Slavković autor članka.

KULTURA

ČASOPIS ZA TEORIJU I SOCIOLOGIJU
KULTURE I KULTURNU POLITIKU

IZ SADRŽAJA

Majkl J. Flak

MEĐUNARODNI ODNOSI U
PROSVETI I KULTURI I SVET
KOJI SE PREOBRAŽAVA

Mihailo Marković

PRETPOSTAVKE EVROPSKE
KULTURNE SARADNJE

Edmund S. Glen

U SUSRET TEORIJI
MEĐUKULTURNIH
KOMUNIKACIJA

Jurij B. Borev

MEĐUUTICAJI
RAZNIH KULTURA